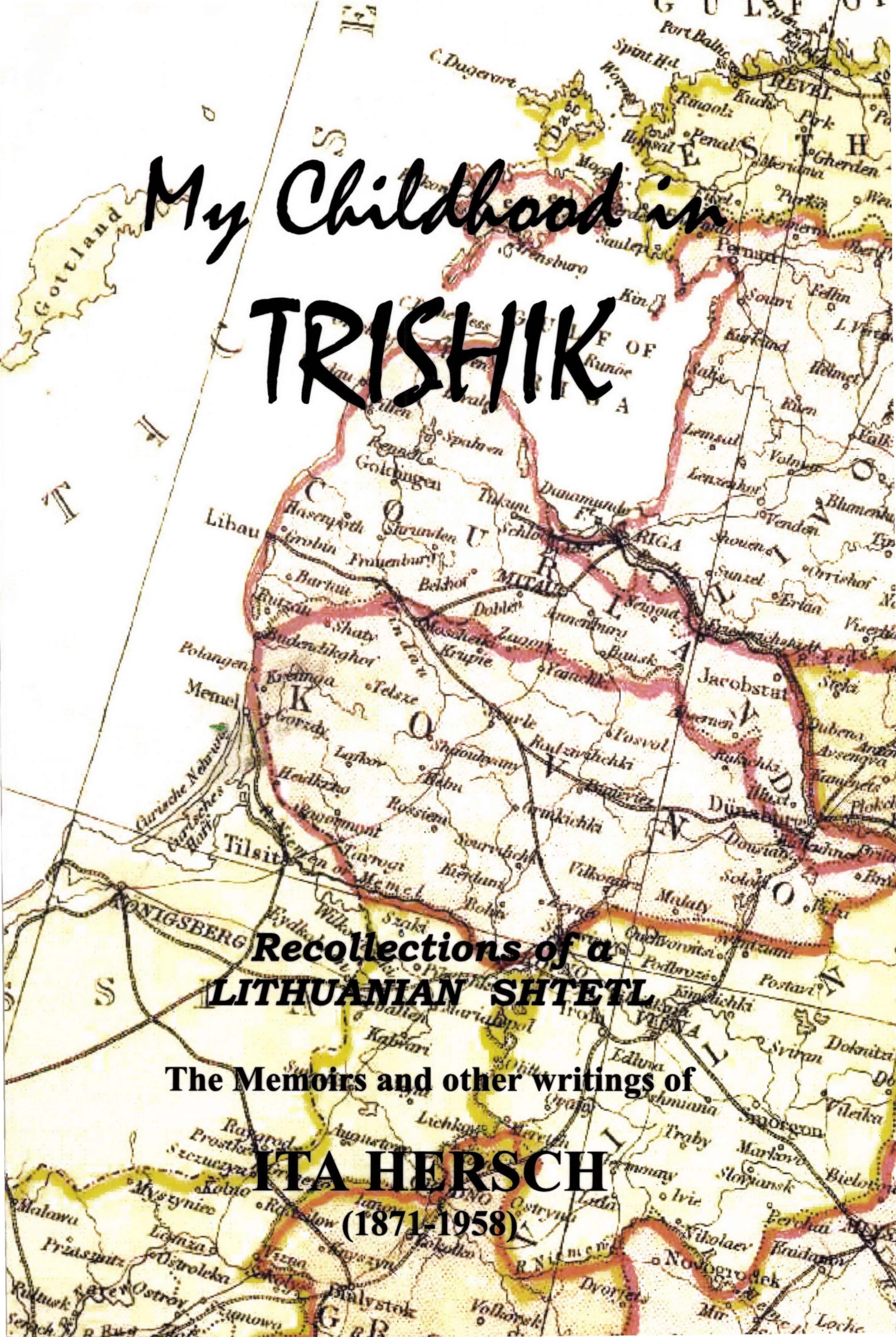

My Childhood in TRISHIK

Recollections of a LITHUANIAN SHTETL

The Memoirs and other writings of

ITA HERSCH

(1871-1958)

THE WRITINGS OF ITA HERSCH

Ita Melamed in her mid twenties. A photograph taken in Warsaw, probably at or soon after the time of her marriage in 1895 to Meyer Dovid Hersch

The

WRITINGS

of

ITA HERSCH

(Melamed)

born Trishik *12 August 1871*
died Johannesburg *24 May 1958*

in

Hebrew, Yiddish and English

With a Foreword by

DAN JACOBSON

Johannesburg
2000

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

AMMATT PRESS
P. O. Box 85262
Emmarentia
2029 Johannesburg

Copyright © Joshua I. Levy 2000
All rights reserved

SECOND EDITION 2003

The second edition (2003), has been enlarged by the inclusion of two additional articles in English by Ita Hersch discovered subsequent to the original printing of 2000. They are "Jewish Woman in the Bible and the Talmud" (1926) and "A Great Character from the Talmud" (1930).

This edition is dedicated to the memory of Joshua (Jock) Jacobson who passed away suddenly on 29 July 2001. It was his translation of Ita Hersch's Hebrew memoirs that made the publication of the English version possible.

A true gentleman, a man of erudition, culture and nobility of spirit, he was loved and highly valued by all who knew him.

May his memory be for a blessing.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

ISBN 0-620-26108-0

Production by J. I. Levy

Printed by Bytes Document Solutions
Johannesburg

CONTENTS

Page

Preface and Acknowledgements 3

Foreword by Dan Jacobson 5

ENGLISH

1. **Introduction to the Memoirs** 11
2. **"*From My Memories*" Ita Hersch's Memoirs in English Translated from the Hebrew by Joshua Jacobson** 19
3. **Notes to the Memoirs** 68
4. ***Jewish Woman in the Bible and the Talmud*** 79
5. ***A Great Character from the Talmud*** 85
6. ***The Taaitch Chumesh* by Ita Hersch** 87

ADDENDA

TRIBUTES TO ITA HERSCH

1. **Two Obituary Notices from the English Press** 93
2. **My Aunt Ita Hersch by Leib Melamed** 96
   (in Yiddish, with English translation by Lilian Dubb)
3. **On the Shloshim of Ita Hersch, by Zalman Levy** 98
   (in Yiddish with English translation by Lilian Dubb)
4. **Who is responsible for this work? by "Duv"** 102
   (in Yiddish with English translation by Lilian Dubb)

YIDDISH

5. ***Hebrew Words in Yiddish*** 108

HEBREW

4. **The Meaning of '*SELAH*'** 109
3. ***The Character of this Nation*** 114
2. **The Book of Job--A Commentary** 118
1. **"From My Memories" in Hebrew** 137

Ita Hersch in later life

PREFACE and ACKNOWLEDGEMENTS

It all started off with Dan Jacobson's search for his grandfather, Heshel Melamed, the Rabbi of Vorna (Varniai) which took him on a pilgrimage to Lithuania and which resulted in a beautifully written, absorbing book entitled *Heshel's Kingdom* published in 1998.

Dan did not discover all that much of Heshel. Instead he was starkly confronted by the realities of the unspeakable Nazi and Lithuanian obscenities-- an entire people, a way of life, (our forebears), a Jewish civilization cruelly wiped out, exterminated, obliterated only because they were Jews, and Jewish Lithuania, once the Jerusalem of the Diaspora, now a colossal graveyard.

Dan's book however was the trigger that initiated a desire to uncover more about Heshel's home, family and early years. I remembered that my grandmother Ita Hersch (Melamed), Heshel's sister, had published her memoirs of her childhood in Trishik (Tryskiai) in the Hebrew monthly journal *Barkai* almost fifty years ago.

The fact that the memoirs had been written in Hebrew created a problem for the members of the family and others who were keen to know about her past but for whom the Hebrew text was a sealed door. Their curiosity was heightened with the publication of *Heshel's Kingdom.* Ita and her older brother Heshel Melamed had presumably been reared in the same environment. Could Ita's memoirs reveal more information about Heshel's childhood and background than was uncovered during Dan's journey to Lithuania in search of his grandfather? Ita and Heshel had shared a common parental home in the village of Trishik. What was it like? What were their parents like? What hidden information did the memoirs conceal?

The memoirs had been published in serial instalments in Jacob Rubik's Hebrew journal *Barkai* from September 1956 to February 1958. The series of *Barkai* issues containing Ita's Hebrew articles had been in my possession for many years but unluckily the Hebrew proved to be a stumbling block and answers to these questions, if any, remained hidden within the pages of the Hebrew text.

Most fortunately Dan's brother Joshua Jacobson came to the rescue and undertook the task of translating Ita's memoirs into English. As a result of his labours, Ita's story has become accessible to her family and descendants and to all those generally who are interested in the shtetl life of our forebears "in der heim" more than a century ago. For opening the door and allowing us to enter this world we owe Joshua Jacobson a deep debt of gratitude. His achievement is splendid and is sincerely appreciated.

Two or three other hands have contributed small portions to the English version. Soon after Ita's death in May 1958 short extracts from her memoirs were translated by the late Leib Melamed (Ita's nephew, son of her brother Heshel) and the late Gus Saron (Ita's son-in-law) and published as a memorial tribute to Ita in the June 1958 issue of *Jewish Affairs*. These short portions have been incorporated in the main body of Joshua Jacobson's work. The last section from "Professor Chavolson" onwards was translated by Sheila Barkusky. Ettie Feldman clarified some obscurities in the Hebrew and filled some gaps. The helpful efforts of all these persons is gratefully acknowledged and warmly appreciated.

I want to thank Dan Jacobson, not only because his book initiated his bother's translation of their Great-Aunt's memoirs, (which has possibly rescued them from oblivion,) but also for so graciously agreeing to write a Foreword.

It is a pleasure to express my thanks to Lilian Dubb of Cape Town, who helped me, as she so frequently has done in the past, by providing me with translations from the Yiddish of the three tributes to Ita Hersch.

I gratefully acknowledge the kindness and help I have received from: Solly Burgin for the photograph of his grandfather Shleime Horwitz; Dan Jacobson for providing me with the photograph of his grandfather Heshel; Nora Favish for the photograph of her grandmother Esther Reise and Lesley Levy and Mireille Levitan for old family photographs.

Some of the information in the notes was derived from the *Encyclopedia Judaica,* Keter Publishing Company, Jerusalem 1971. The pictures of typical shtetl scenes are from *Lithuanian Jewry. Its History in Pictures,* Mossad Harav Kook, Jerusalem, 1959.

Having embarked on the project of making a volume of Ita's memoirs, I wondered what to do with the other items of her literary work in my possession, some in Yiddish, most in Hebrew and one in English; not by any means all of her output, but only what happened to be lying in my bottom drawer with her memoirs. The thought occurred : why not print them all as a sort of memorial volume to Ita? It would at least preserve them together in one place and perhaps in the future be available to her descendants and others who might be interested in them. The Hebrew and Yiddish articles, still untranslated, are therefore included in this collection and, who knows, perhaps one day somebody might want to translate them ? (or perhaps read them as they are).

FOREWORD

by

Dan Jacobson

My most vivid recollection of Ita Hersch is not of a meeting with her – though we did meet at least two or three times during my childhood – but of a telephone conversation that she had with a third party. This curious circumstance is worth explaining both for its own sake and because of what it tells us about the woman whose memoirs I now have the privilege of introducing.

At the age of twenty-two I was living in Johannesburg and making my first forays into the writing of fiction. For some reason I wanted to quote in a story a passage from the Bible in which the coming of the messianic age is compared to the coming of a bridegroom to his bride. But was there indeed such a passage or was I just imagining it? And if it did exist, where was it to be found? I knew that my uncle Leib Melamed, Ita's nephew, had spent many years studying in a yeshiva in 'the old country', and for that reason thought he would be a good person to consult on the problem. So when I next visited his flat in Hillbrow I asked if the text was familiar to him and if so, whether he could give me its source. No, he said, he did not recognise it; but he knew exactly the person to go to with my query. Without further ado he picked up the phone, dialled a number, and, after greeting the person at the other end as 'Tante Ita' and asking after her health, repeated my query to her. The words were no sooner out of his mouth than he gestured to me to take out a pencil and to write down the answer. Isaiah 61 and 62, he said, repeating what he was hearing down the line; and then, evidently as an afterthought, also one of the psalms – though his interlocutor could not give the exact number of that psalm offhand. Leib thanked her, told her that he'd been asking the question on my behalf ('Liebe's youngest son, your great-nephew Dan,') and put the phone down. Then, with the generous pleasure which all the members of the Melamed family took in each other's achievements, he

turned to me and said: 'What a woman! To answer just like that... And in her eighties too!'

It was indeed quite a feat, as I was to find out when I looked up the references I had been given and found them to be accurate. But just how much of a feat it was I did not fully grasp at the time. It was not just that a woman of such an age should have such instantaneous powers of recall. What I did not understand – and what I have been able to appreciate fully only now that I have read the sections of Ita Hersch's memoirs entitled 'I Begin the Study of the Torah' and 'My Mother' - was that the knowledge of the Bible she had displayed was a reflection not only of her intellectual capacities but of her willpower too.

Yes, she came from a family which for generations had cherished a tradition of learning. But that tradition was essentially a masculine one; it ran, so to speak, down the male line. Thus in 'My Mother' we are told that Ita's mother was barely literate ('she was not educated to read the prayers properly'); by implication, we are also shown that it was considered unremarkable that someone with so limited an education should be married to one of the town's most learned scholars. From a later essay in this collection, 'The Taitch Chumesh', we learn also that those women who could read were given a special, 'easy to read' translation into Yiddish of the Five Books of Moses; and that to make this translation more palatable and instructive to the presumably simple female mind, it was adorned with popular narratives and homilies.

That was the milieu in which the little girl Ita Melamed found herself. But what did she do about it? While her father was teaching the aleph-bet to one of his male pupils she 'stood opposite and listened... Thus I acquired the beginning of reading ability and the rest I acquired on my own.' Once she had acquired this ability, it was her mother and older sister who begged the father to let this precocious child learn the Torah with his other pupils. Shmuel-Leib Melamed's first instinct was to demur: what, he wanted to know, would the boys' parents make of something so unusual? Eventually he allowed her to 'sit at the desk and listen.' At a later age still, when she was nine years old, and her father came upon her reading a tattered commentary 'on the Sayings of Elazar', his response was to laugh at her and to invite her brother to join in his

laughter. Touchingly enough, it was again left to the ill-educated mother to make sure that Ita's intellectual ambitions were rewarded with a brand-new copy of the book.

Many years later, and thousands of miles from Lithuania, that girl finds herself living in the bleak Transvaal dorp of Elsburg. She is now the second wife of a man by the name of Meyer Dovid Hersch; she is the stepmother to the six sons of his first marriage and the mother of three daughters of her own. In Elsburg she reads to her daughters 'Shakespeare for Children'; later she and they read together novels by Dickens, George Eliot and Charlotte Bronte. One may wonder how many other families in Elsburg were feeding their minds on such fare. One can also be certain that of no other family there could it have been said that the shopkeeping father had once used his pen to write articles in the Hebrew press in eastern Europe, encouraging his fellow-Jews, and his fellow-Litvaks in particular, to migrate to South Africa. Yet that was what Ita's husband had done in earlier years.

The glimpses we have of the immigrant experience in South Africa in the early years of the 20th century are a fitting conclusion to the memoirs, but I have no doubt that they will be chiefly valued by readers for the pictures they present of life in the shtetl. They belong to a genre which is often and all-too revealingly spoken of as a description of the life of 'our fathers'. Ita Hersch's memoirs, by contrast, are written from a woman's or girl's point of view. They are hardly 'feminist' in outlook; their manner of speaking of the position of women is largely indirect and wholly uncomplaining. But that does not make them any the less revealing. Much the same can be said about several other aspects of the life described here. A contemporary reader might be struck, for example, by the extent to which the Tsarist regime of the time - harsh, oppressive, unremittingly hostile though it was - left the Jewish community of the shtetl to conduct its 'internal' affairs as it saw fit. The Jews were taxed by the state, it coralled them within the overcrowded confines of the Pale, it denied them the right to own land, it forbade them to follow all but a few trades. Worst of all, it carried away the young men, or at least those young men unable to escape from its clutches, and thrust them into the army for decades at a time.

Beyond all that, the state essentially had no interest in the Jews; certainly none whatever in their welfare. What they wore, what they ate, when and how they celebrated their festivals, whether they educated their children, how they regulated their matrimonial and commercial disputes, how they buried their dead and looked after their poor and ailing, what social hierarchies they fostered among themselves – all these were the Jews' own business. The only sanctions the community were allowed to employ against its own member were social ones – in effect, disgrace or esteem – and one cannot read these memoirs without becoming aware of how diligently and punctiliously they were used by men like Ita Hersch's father and how powerful they could be. Strange though it may seem to us today, there were members of the community – among them Ita's older brother, my grandfather Heshel Melamed – who were convinced that the penurious, precarious form of communal 'independence' I have just described was morally and spiritually more valuable, more to be treasured, than anything they would ever be able to find in the West.

It would seem from what we are told of him that Ita and Heshel's father, Shmuel-Leib Melamed, felt exactly as his son did. Of the people presented in these memoirs, the author's father is clearly the most dominant. We get a strong sense of his piety and learning, his pride and irascibility, his ironic tongue, his conscientiousness in discharging his many duties towards the community. Having told us of his amusement at her precocious, 'unfeminine' appetite for the printed word, Ita Hersch does not omit to tell us too that he eventually came to feel much pride in his youngest daughter 'who was so well versed in biblical knowledge'.

With her memoirs before us, after the lapse of more than a century of turmoil, torment and revolutionary change, we can now say that Reb Shmuel-Leib Melamed had more reason than he could have guessed to be proud of his youngest daughter.

--oOo--

The

MEMOIRS
of

ITA HERSCH

"From my memories"

Written in Hebrew in Johannesburg in the year 1951
Published in the Hebrew Journal *Barkai* in monthly instalments from
September 1956 to February 1958

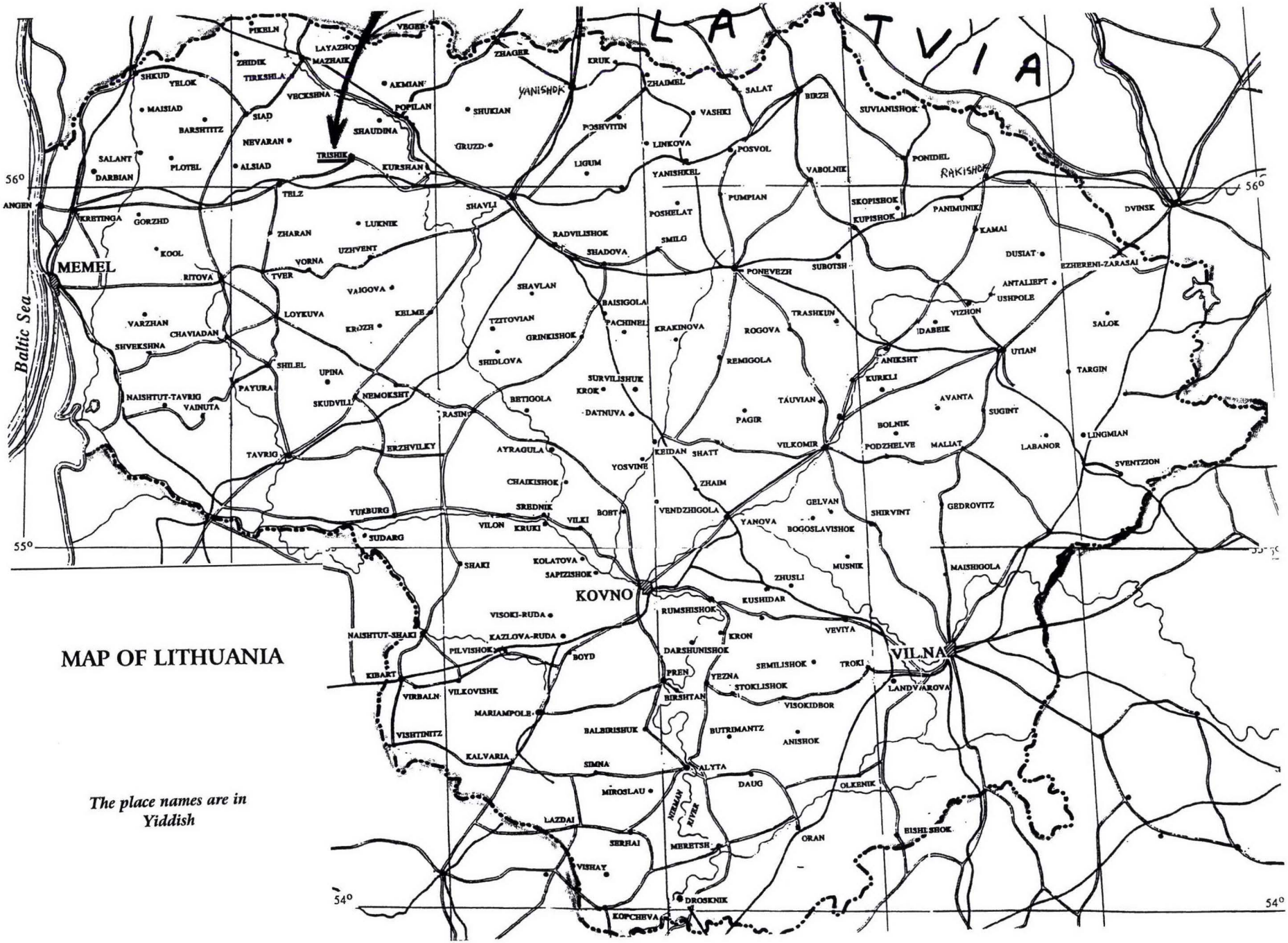
Translated from the Hebrew by

Joshua Jacobson
(great-nephew of Ita Hersch)

with short sections translated by Gus Saron, Leib Melamed
Sheila Barkusky and Ettie Feldman

Edited with an Introduction and Notes by

Joshua Levy
(grandson of Ita Hersch)

MAP OF LITHUANIA

The place names are in Yiddish

INTRODUCTION

The small townlet in which my grandmother Ita Melamed was born on 12 August 1871 is known as Tryskiai in the Lithuanian language and was called Trishik by all its Yiddish-speaking Jewish inhabitants. At the time of her birth, during the reign of Tzar Alexander II, Trishik, like the rest of Lithuania and the other Baltic provinces lay within the western reaches of the Russian Empire, and inside the Pale of Settlement to which the Jews had been confined by the Tsarist laws of 1795 and 1835.

Trishik is situated in the northern territory of Lithuania between the towns of Shavel (Siauliai) and Telz (Telsiai). Nearby neighbouring villages are Kurshan (Kursenai), Popilan (Papile) and Luknik (Ludke).

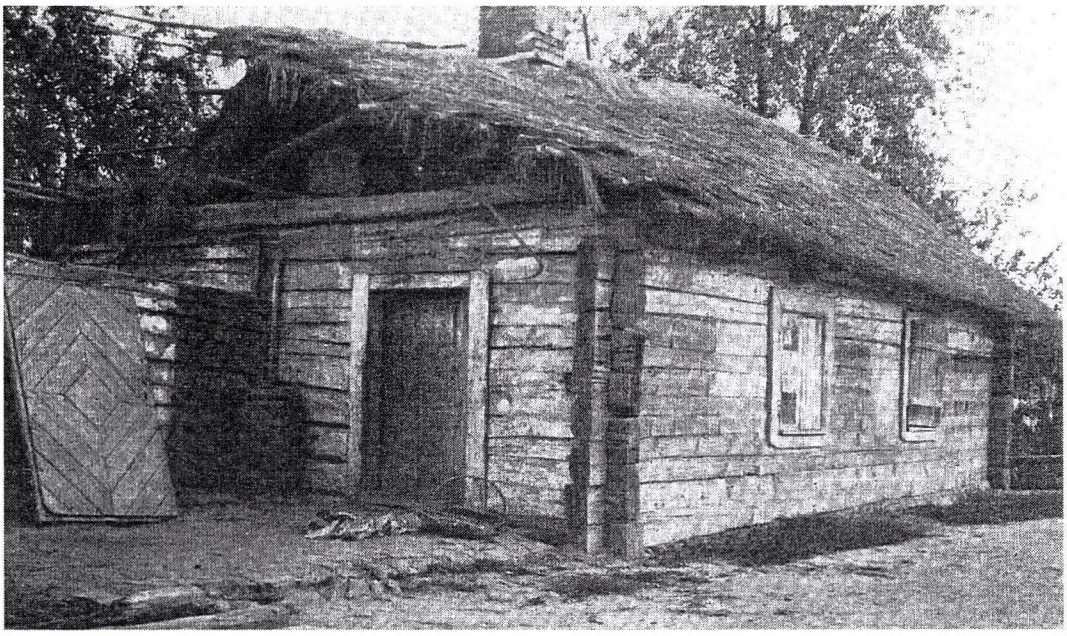
Ita states that prior to the major emigration which commenced in the 1880's (when persecution of the Jewish population intensified after the accession of Tzar Alexander III in 1881) the town had a Jewish population of 300 families which is quite a sizeable community. By 1897 it had diminished to 681 souls who formed 35 percent of the total population (N. and S. Schoenburg : *Lithuanian Jewish Communities,* 1991).

By today's standards conditions in the village, as in all other Lithuanian villages at that time, were primitive in the extreme. The houses were old and shabby and constructed entirely of wood, with floors sometimes of bare earth. There was no electricity, no running water and no indoor sanitation. Water was brought from the nearby river and stored in a barrel. Light at night came from small lamps or candles. There were no bathrooms and personal ablution was performed in the river (with separate bathing places for men and women) or in the public bathhouse where the weekly pre-Shabat scrub-down was a ritual.

The unpaved gravel streets were surfaced by thick layers of dust, which the rain converted to mud so deep that wagon wheels would stick fast. Streams and puddles of muddy water would invite children to splash and wade, from which they emerged streaked and smeared. When the mud got so deep that people could not cross, boards were put down over the black slush. When Ita arrived in South Africa in 1904 to settle in the tiny village of Elsburg in the Germiston district, conditions were not very different. They must have reminded her of her childhood.

As present-day dwellers in modern twentieth century cities, we are astonished at the degree of crowding in the homes in those days. From Ita's description of the house in which she and her family lived, it appears that a separate family was accommodated in almost every room in the house and, be it remembered, families, including Ita's, were always large with many children.

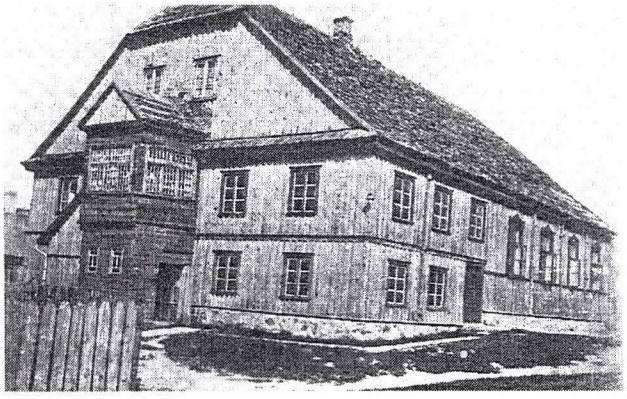
Villages in the vicinity of Trishik

A Jewish house in Akmiyan (Akmenai) בית יהודי באקמיאן

סיאד. הרחוב הישן *The old street at Siyad (Seda)*

בית המדרש בסיאד *The study house at Siyad (Seda)*

Kurshan (Kursenai) קורשאן

Because the Lithuanian houses in Tsarist times were built of wood, fires were commonplace in all the villages, and not infrequently parts or the whole of a village would be razed. Ita tells of how people in her village would date events as either before or after the great fire. She mentions the great fire of her childhood, which may or may not have been the same fire that burned down Trishik in 1889, as recorded by Schoenburg. Later larger villages and townlets sometimes had a Jewish fire brigade manned by volunteers.

Social stratification in the shtetl was a ladder on which the highest and most honoured and respected rung was occupied by the learned, the pious, the scholar, the *talmid chacham*, irrespective of wealth or occupation. Scholarship was prized above all else. The learned man was the *sheyne id*, from whom maximum *yichus* was derived. On the lowest rung was the *amorets*, the ignoramus, the ignorant man who, even if he had wealth and possessions was still regarded as common clay. It will be seen that from her family and forebears Ita was not lacking in *yichus.*

In 1835 Tzar Nicholas I enacted numerous cruel and repressive decrees against the Jews. One of these compelled the Jews to take last names (surnames). The point of this was to give the Russian authorities easier administrative control over the lives of the Jews for registration, tax collection, enforcement of curfews, conscription for military service and so on. Until that time in Russia Jews were only known to each other as "X son of Y", or "X from Z place", or "X son of Y the Levite or the Cohen (priest)". This had always been the Jewish mode since ancient times and is still the custom today when a man is called up in the synagogue to the reading of the Torah and on many other religious occasions.

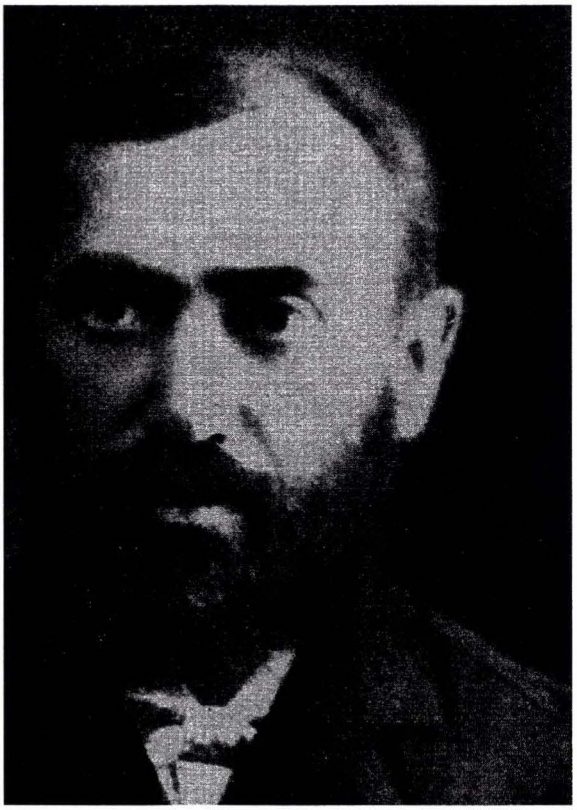
Thus there was no traditional or sentimental attachment to a surname which was regarded by the Russian Jew as an unwanted appellation thrust upon him by a hostile authority from whom he always endeavoured to keep at as great a distance as possible. Names were therefore as readily and easily changed as a garment of clothing and this was resorted to without compunction if it saved him from falling victim to the government's control measures. The most dreaded of Tzarist decrees was that which forced Jews to enlist for twenty-five years compulsory military service from the age of eighteen but most were taken away at the age of twelve or younger and forced into army training schools (cantonisten) under extremely harsh conditions, where the observance of kashrut, the shabat and festivals was impossible and where the victim was often forcibly baptised.

(continue on page 15)

Ita and three of her siblings

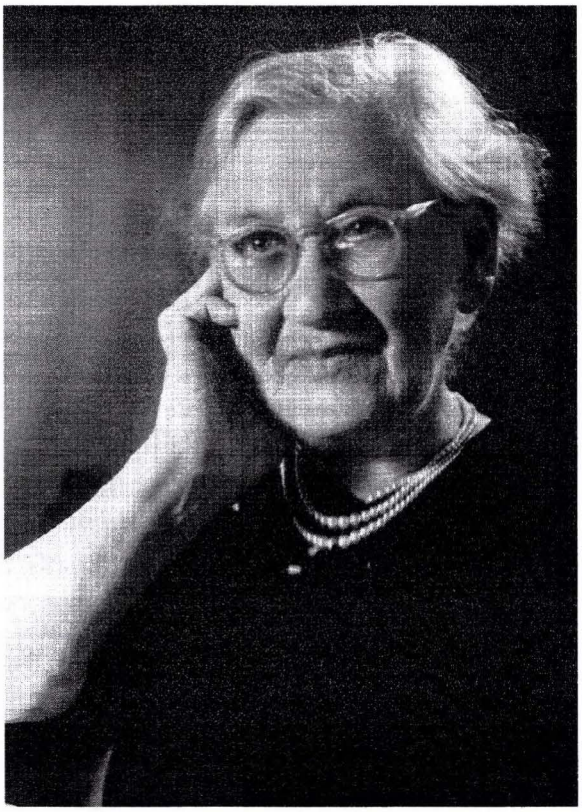
Esther Reise (Glass)

Shleime (Solomon) Horwitz

Heshel Melamed

Ita Melamed (Hersch)

Few Jewish conscripts survived the full term of military service. Very few came back alive and fewer still came back as Jews.

Every possible stratagem was therefore employed to avoid the draft. One of the loopholes in the Russian conscription law was that an only son was exempt from service. Thus a father might have several sons who each took different surnames claiming to be the only son of different fathers. This devious technique (and many others) was widely practised and it explains why Ita's father's surname was Melamed but his brothers had a different name (Horwitz) and why one of Ita's brothers (Heshel) was a Melamed while another (Shleima-Solomon) was a Horwitz.

The surnames Jews were forced to assume were derived from many sources. Frequently they were descriptive of occupation (Shneider, Shuster, Melamed) or home town or village: (Janover, Salant, Krok, Trocki, Gruzd, Pokroy, Utian and many others), or father's calling: (Rabinowitz-son of a Rabbi; Kahanowitz-son of a Priest). Ita's grandfather had changed his name to Melamed because that was his occupation – the town teacher, and so was his son Shmuel-Leib (Ita's father) after him.

There is good evidence that the family name had been Horwitz prior to the change. Ita states that her father's family claimed descent from the seventeenth century Kabbalist Isaiah Horovitz (see Note 2). Five of Ita's uncles (brothers of her father Shmuel-Leib Melamed) retained the name Horwitz. One of Ita's brothers, Shleime (Solomon) reverted back to the family name Horwitz and his present day descendants in the male line have this name.

Ita's parents were **Shmuel-Leib Melamed** (1826 – 1893) who married **Tzeitel Rubenstein** and together they had eight children, five daughters and three sons. In chronological order (some of the dates given are approximate) they were:-

1) **SIMCHA,** Ita's eldest sister, born in 1849. In 1873 she married Osher Gavronsky and together they lived in **Klikol** (Klykoliai), a village not far from Trishik, where Simcha ran a little shop in her home and reared six children : Dora (Liebowitz); Shabsi; Sarah; Mary; Itzik and Gittel (Shlosberg). Practically all the descendants of Simcha's family perished in the Holocaust.

2) **ZE'EV** (Wolf) born in 1851. He was the eldest son. In 1871 he married Paulina Gavronsky and they had four children. Evidently Paulina died young in 1884 and Ze'ev returned to live in **Trishik** in his father's home. He did not remarry.

3) **LEAH** lived in **Libau.** She was married twice. Two sons were born from her first marriage. Her second husband was Yudel Bekker with whom she had a daughter who later married and settled in Scotland.

4) **ESTHER-REISE** (1861 – 1958), the longest lived of the siblings. She was ten years older than Ita but actually survived her by a few months. Together with her husband Israel Glass, they lived in **Shavel,** before the family emigrated to South Africa. Their four children were Becky (Rivka) who married Max Karawansky (Kay); Simcha (Janie) who married Leopold Austoker; Harry (never married) and Lily who married John Solomon.

5) **SHLEIMA** (Solomon) 1863 – 1921. Born a Melamed he reverted to the original family name of Horwitz. He married Rochel-Riva Mendelson with whom he lived in **Zager.** Coming to South Africa before the Anglo-Boer war which broke out in October 1899 he set up in business in Fauresmith in the Orange Free State, later returning to Lithuania. During the First World War 1914 – 1918, caught in the German advance from the west, he and his family were in the stream of refugees fleeing eastwards from Lithuania. They finally found themselves in Penza deep in the Russian interior where Shleima died at the age of 58.

The seven children of Shleima and his wife were Hirsh-Meyer and Myrim who remained bachelors in Fauresmith, South Africa; Wolf or Willie married Bertha Lustgarten of New York; Reise (Rosie) married Abraham Orelowitz and came to South African in October 1927; Aaron married Fanny Goldblatt; Liebe married David Burgin and Shmuel-Leib married Ray – all these settling in South Africa.

6) **HESHEL** (Yisroel Yehoshua) 1866 – 1919, called by the family "Srol-Heisel." He is the subject of the book *Heshel's Kingdom* by his grandson Dan Jacobson. He married Menucha, the daughter of Rabbi Zvi Yakov Oppenheim of Kelm with whom they had nine Melamed children Liebe, Leib, Mary, Michael, Max (Mottel), Rae, Sadie, Zippie and Reevee. Heshel became the Rabbi of **Vorna** (Varniai). He died suddenly of a heart attack at the age of 53. Soon after his death his widow and children emigrated to South Africa.

7) **MARY** or Mirke or Miriam, born in 1868 she married Kushiel Levine and lived with him in **Zager.** They had four children; Rivka; Shmuel-Leib; Yankel-Meishe and Rochel. Like Shleima's family they were also driven east with the refugees during the German advance in the First World war and they too arrived in Penza. They found themselves in Moscow during the Bolshevik revolution of 1917 and were later absorbed into communist society in the Soviet Union. Mary's daughter Rivka became an engineer and married a Doctor Karlin.

8) **ITA** 1871–1958. She was the youngest of the eight children. In 1895 she married Meyer Dovid Hersch of Yanishok (Joniskis See Note 25). She tells the story of her childhood in **Trishik** in these memoirs. After her marriage she lived with her husband in Warsaw until they emigrated to South Africa in 1904 to settle in the village of Elsburg in the Germiston district. Their three daughters were Malka-Rivka (Millie/Amelia) who married Matthew Levy; Rochel-Pesse (Rachel) who married Joseph Levy and Tzeitel (Sadie) who married (a) Leo Grinker and (b) Gus Saron.

In 1951 at the age of eighty Ita Hersch sat down to record her recollections of her childhood and early life in Eastern Europe. Why she should have chosen to do so in Hebrew is not clear. She could with equal facility have written them in Yiddish, which was, after all, her mother tongue and in which language she had published scholarly articles; or in English with which she was completely at home (see her article on *The Taaitch Chumesh* published in the *Jewish Affairs* issue of August 1949 and reprinted here). Perhaps it was as a tribute to and acclamation of the recent declaration of the State of Israel (1948), a momentous event in Jewish life which had precipitated a feeling of euphoria throughout the Jewish diaspora ; or perhaps it was because of the encouragement combined with the persuasive bullying of Mr Jack Rubik, editor of the Hebrew monthly journal *Barkai* (see Note 1) whose vigorous, often belligerent dedication to the promotion of the Hebrew language was legendary.

Ita Hersch was a woman of formidable intellectual prowess. She had a profound knowledge of the Hebrew Bible of which she was a student all her life, and also had a wide knowledge of Russian, Polish, German, English and Yiddish literature, all of which she read and studied in the original. What is extraordinary about her is the fact that she had never received any formal education and was entirely self taught. All her life she exhibited an insatiable intellectual curiosity and an unquenchable thirst for knowledge. She was a well-known figure in Jewish literary and cultural circles and in time was regarded as one of the most distinguished women in the South African Jewish community.

Written at the age of eighty the memoirs show that Ita possessed a phenomenal memory and power of recall. Her descriptions of Jewish life in a Lithuanian shtetl are remarkable for their detail and accuracy. They open a window for us on a lost world that has gone forever.

Joshua Levy

Vorna (Varniai)

where Ita Hersch's brother Heshel Melamed was the Rabbi

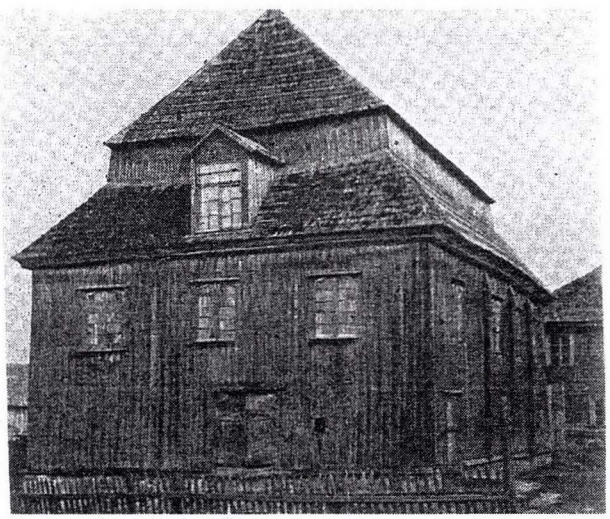
וורנה. סמטה בעיירה ביום חורף

Winter street scene

After market day

נגמר יום השוק. הביתה

בית־הכנסת הישן בוורנה

The old Synagogue

וורנה. עיירה עתיקה במחוז טלז. יום השוק

Market day

FROM MY MEMORIES

by

Ita Hersch, Johannesburg

(First instalment published in the Rosh Hashanah issue of ***Barkai***[1], September 1956)

I was the youngest of a family of five daughters and three sons. There was a tradition in my father's family that it descends from the Cabalist of the 17th Century, Isaiah Horovitz[2] , author of the "Sh'loh." (see Note 2) This was supported by the fact that members of the family did not eat turkey; there was a similar custom amongst the "Sh'loh" and his descendants. Moreover, the surname of five of my father's brothers was Horwitz – only my father's father chose the name of Melamed[3]. (Changes of names were sometimes resorted to in order to avoid compulsory military service).

My mother's family were wont to claim connection with the well-known philanthropist and bibliophile, Joshua Zeitlin[4]. They had no definite proof of this except for the fact that it was the only family throughout Zamut whose daughters were called Ziete or Zeitel instead of the more common form, Seite.

Childhood Memories of our Home in Trishik

It is *motzei shabat*.

Father sits at the table and writes a letter to my sister, Simha, the eldest of the family, who is staying in Klikol, (Klykoliai) a distance of some seven Russian miles from our town, Trishik, in the Falah governate, Shavel district. Correspondence between father and my sister took place via "Jewish Post", that is to say when opportunity offered, because there was no postal service in either Trishik or in Klikol.

Mother sits opposite him at the table and reminds him what to write, most importantly that he shouldn't forget the account for the cloth. There were always accounts outstanding between mother and my sister because my sister took care of her shop, [which she ran from her home], as well as her infants. My mother took on herself the ordering from Lithuanian weavers cloth for sheets and table cloths for the shop. Of course, every summer at jam-making time, because my sister was minding the shop, to ward off accusations of idleness by her husband's family, my mother used to cook the fruit and send it to her (my sister) when it was cooked.

I run about arranging the room and run back. Mother watches and says to father: "Today Ittake is five years old."

I'm playing outside in front of our house. Suddenly I see Uncle Raphael, father's uncle, the blind old man, walking to our house, his stick in hand. I run to him, take his hand and help him to safely cross the little bridge over the ditch in front of our house. This was the uncle who became blind in the middle of his life but who has lived more than 80 years without interrupting his study. He hired a tutor to help him carry on learning and has earned the title "rebbe". His son, Yossie-Hirsheh who lives in Moscow, provides him with an income. I do not know on what terms he lives in our house: Does he pay for dwelling, food and care? I don't know. Certainly the vegetable garden was part of his rent if not all of it.

And what kind of garden was it? The plot belonged to Yossi-Hirsheh in Trishik. Before the "first" fire [See section on "Fires" below--Ed.]there was a house on it with a vegetable garden at the back. Yossie-Hirsheh gave mother permission to work the whole plot as a vegetable garden. Mother made a deal with the plot, as follows: a partnership with Zeite, wife of Shlomo, to cultivate the plot. Zeite paid for the ploughing and sowing, provided the seeds and paid mother a rouble and a half in cash. Zeite (the same name as mother's) was a relative on both mother's and father's side.

Long winter evenings:

The boys of the *cheder* finish their lessons and go home. They put out the candle (*palm licht*), bought with their money, and light a small lamp. Dad goes out. Mom sits next to the low stove (*lizshanka*) and repairs socks. The room is almost dark. My sister Miriam[5], three years older than me, and I play by the stove. I turn to mother and say: "Mom, buy frozen apples from Rachel Tsireleh for me and Mirkeh." Mother asks Rachel how much the apples cost; but they are expensive: the big apples are a kopek and a half each. But mother is in a good mood and says: "Give the girls one each".

The house in which we lived belonged to Rachel Tsireleh and there were neighbours in every part of it. The best part of it she rented to father on condition that she would live in our kitchen. The sale of frozen apples in winter was one source of income for Rachel Tsireleh.

Entrance to our house from the front was through a passage, a small area with an earthen floor. Beside the water barrel holding water, brought by the Lithuanian water pumper and her ox from the well at the *beit hamidrash,* stood another small barrel with water from the river Litah[6]. In the passage stood a cupboard which served as the pantry. The cupboard had three shelves. On the highest stood the pots with the jam, except in the month of Nisan when the matzos were kept there. On the other shelves were the milk, butter, cream and cheese. Because we had a milk cow we had milk, even enough to allow mother to sell some of it The cupboard also held the basin with the biscuits when mother baked the "*shabat bracha*" which was enough for the whole week, because, though

father had an appetite, it was not for (ordinary) eating; mother gave him the biscuit and a glass of wine (to make the blessing). When I started saying the prayers daily, mother allowed me such a piece of bread at *Shachrit* [morning prayers] before praying.

From the passage there was an opening to a spacious room with three windows. This room we called "home" *(shtoob)*. Apart from the "home", we had another room called "alkir", and the third room was the kitchen, in which Rachel also had a share. The entrance to the kitchen was from the back of the house, through the passage. In the passage, was the staircase to the upper floor as well as the cupboard for Rachel's grocery and frozen apples.

In addition, there was an entrance to a second kitchen from the passage. This was a small room almost totally dark. Mother did not use this room for cooking. Three barrels of wine were kept there for Pesach with another barrel for the rest of the year. Mother sold wine for Pesach and for the sanctification of the kiddush every Shabat of the year, and to all who donated wine to the synagogue for the havdalah and the kiddush. Mother bought the wine from wine merchants in Telz and Shavel. This room also held the jugs with the pickled cucumbers and milk for souring.

Part of the house contained a shop and behind that two rooms, only one of which had a wooden floor. A large baking oven was placed between them with a wooden plank wall as separation. By day two or three planks were removed to provide an opening between the two rooms. In each room lived a family of four and occasionally five people. One of the neighbours kept the shop and sold groceries and, in summer, also blueberries (blaue yagdes). In the corner of the house there was another room, where a widow lived with her son and two daughters.

When Rachel Tsireleh died, the house passed to her step-son, Shmuel Cohen, who lived in Riga. Since his wife was a relative of father's, father was allowed to stay in the house on a temporary basis, until the house was sold, on condition that father obtained the necessary permit to repair the house. Soon we had plastered rooms, and had a new stove and double windows for winter.

After a time, Shmuel Cohen sold the house to a relative Rachel Leah and her husband David Jacob and father had to pay rent as he had before. David Yankel [Jacob] was an assistant at the water mill[7] which stood on the edge of town. In the early morning he went to work and he returned in the evening. At home Rachel Leah was in charge and though she had a big family, at first she lived in the two rooms at the back of the shop only. However she soon expanded her boundaries and took another room for herself. She also ran the grocery shop and added other lines to her stock-in-trade. She baked and sold bagels of black flour and there were large holes in her bagels.

Before Pesach Rachel Leah turned her house into a matzo factory. It was a lovely time for me! I came and went all the time to watch and there was so much for me to see! From the fanning to get the fire going until Rachel Leah herself put the matzot into the oven and took them out baked, it was all so interesting. The sight of the baked matzos gladdened the heart. Pesach was so close. Outside the weather was daily warmer, the days progressively longer, the sidewalks in the street gradually drying out after the thaw, the water in the ditch flowing strongly, the pieces of paper which I launched on it vanishing in the twinkling of an eye.

I Begin the Study of the Torah

One boy, my playmate, began to learn the "Alef Bet". The Alef Bet with large letters and vowels was placed before him and he repeated after my father: "alef bet gimmel etc " I, interested, stood opposite and listened. From the letters, he went on to the vowels: kamatz alef, kamatz bet" and so on, patah, segol until the end of the vowels. Thus I acquired the beginning of reading ability and the rest I learned on my own.

My friend Yisrael Motke began to study the first verses of "Chukat"[8], thus: *Vayidaber* -- on er hot geradet; *Adonai* -- Gott: *el* -- tsoo: *Moshe* -- tsoo Moshen, etcetra.. .. .

The next day he went over the same three verses. That evening I said to my sister Leah[9]: "I know the bible of Israel Motke". How can that be?" she asked. "Yes" I answered "If you like, bring the book and I will read". Amazed she said to mother "Daddy must teach her the Torah". "Yes" agreed mother, "but who knows if he will want to?" When father came home, my mother and sister together implored him to teach me. "Impossible, my pupils' fathers will say that I'm more interested in her than my pupils. But she can sit at the desk and listen." And so I became a pupil and advanced from class to class.

I had no scripture books suitable for my age. I read the bible by myself onwards from the place where the boys in the class were slowly progressing. Once I saw a boy with a small old book without a cover in the Rashi[10] script, a book for which he had no need. He didn't know how to read it, so he gave it to me as I had asked. I was then nine years old. I read the book and found that I could understand what I read. "What are you reading?" asked father. "I don't know" I answered. Father took the book, looked inside and asked me "Is it your wish to become a talmudic sage (magid)?" He turned to my brother Ze'ev and said " Do you know what she is reading? She's reading the chapters on the Sayings of Elazar" and they both laughed. But mother who was not at all educated, was proud of her last-born daughter, precocious and studious, who read the book the Sages had used, and when Itze, the bookseller, came to our town, she bought me a new copy of the Sayings of Elazar, a volume with square characters with commentary, for twelve kopecks.

My Mother[11]

As I said, mother was not educated to read the prayers properly but although she could not read the prayers she knew them by hearing and memorizing them and she cared excessively that her daughter should learn.

My mother was the eldest of her family. She had six brothers and one sister in the village where her parents kept a tavern. She had to help with the rearing of the children, cooking, baking and all the housework. Granny, like mother, was nevertheless well-versed in all the prayers of the year and with reading the Tzena-Urena[12], but was too preoccupied to teach her daughter.

When mother was betrothed to my father Shmuel Leib at age 15 and he was 20, all her brothers learnt the Torah from her husband (my father) and a few of them became, in the course of time, distinguished scholars. Uncle Shmuel Rubenstein, or as he was known in Pinsk the town where he lived, "Rebbe Shmuel of Wilkomir", after he married a woman from Wilkomir and moved from there to Pinsk. For 24 years he was the principal of two yeshivot in Pinsk and Karlin nearby. He was rabbi to Chaim Weizmann in his day. Of Uncle Yitzhak Rubenstein it was said that he knew the entire Mishna by heart. Because he was so entirely straightforward and a conciliator at heart he was called in to nearby towns to arbitrate in legal cases. Uncle Leib Rubinstein was loved by all not just because of his learning. It was impossible not to love this wonderful man. He was a man of truth, good temperament and of imposing presence to his last day. He died aged 52.

Our Sages have named three measures [of virtue]: mercy, modesty and loving-kindness. All of them were to be found in mother. This is a factual memory of my childhood.

My class-mates learnt the portion *Chaiye Sarah*[13] (the Life of Sarah). Rashi gives two interpretations of the name "Kiryat Arba" (a) it was named after the four giants who had been there, Akhiman, Sheshi, Talmi and Aviham. Or (b) it was named for the four couples buried there: Adam and Eve; Abraham and Sarah; Isaac and Rebecca; Jacob and Leah. (According to the Pshat the town was so named for the man named Arba, as it says in the Book of Joshua: Kiryat Arba, the biggest man among the giants.) Mother told me to ask father how they knew in Abraham's days to name the town after the four couples. Abraham was still alive, Isaac was still young and Jacob was not yet born. I was to ask father this question but I was not to reveal that mother had asked it.

Father was the head of the Chevra Gemora (Talmud Study Group) in our town and he had reached the Great Completion[14] (of the cycle of study) and therefore the concluding session (*Siyyum ha-Gadol)* had to

take place in our house. They hired a cook to help mother with the cooking and baking. The weekday study meetings and the junior students helped with other preparations, fetching the long tables and benches and the like. The youngsters decided to plant [in mother's honour] two rows of trees from the beit hamidrash (study house) to our house, which was far from the beit hamidrash, with no houses in between. Mother objected to this with all her strength. "It is too great an honour" she said "I can't accept it. You can plant the trees but they must start a certain distance from my house". And so it was done. Father didn't intervene in the controversy.

My Father

My father was the head of the Chevra Gemora (Society for the Study of Talmud) in our village. He was also the Gabbe (warden) of the Synagogue and was in charge of the distribution of charity. His synagogue warden-ship aroused jealousy and resentment; jealousy on the part of those who were convinced that they were equally entitled to the honour, and resentment on the part of those who felt that they were slighted if they were called up for an *Aliyah* that was not in accord with their own estimate of their status.

In all, father's role as gabbe was against the wishes of my mother and brothers.

The teacher, S, envied father his sons, his position as gabbe, his dwelling and his cow. I, the baby of the family, was the exception. He said that he loved me. To others, he grumbled on the unfairness of electing father gabbe year after year and he used to say that the truth of the matter was that the boys had ability but not to the extent that father believed. Others were not slow in bringing S's words to father who was unable to forgive what was said against his sons.

S owned the house he lived in while we did not own our house and father had to pay rent. However, it was impossible to say of S.'s house that it was a fine and spacious dwelling by any man's standard. Only once or twice during my childhood was I in S's house. S would sometimes come to our house; when he came of a winter evening and he saw the fire burning in the oven (on colder days mother stoked the oven twice a day, morning and evening). S would say " your house is very cold, the cost of wood for the stove must without doubt be very high". He would also say "Why do you keep a cow? The cost of your milk is higher than people pay in the dairy" Mother answered "I like to drink fresh milk from the cow."

Helping the Poor

In regard to the office of Head of the Charity Fund, I am sure that the sage who said: "May the poor be members of your household" was never the head of a charity, for there was literally no peace from them. We

could not even eat our meals in peace. There was always somebody coming or going. The poor of our village used to get relief once a week, on Fridays, both in cash and in kind. Every Thursday afternoon, two men, each carrying a sack on his shoulders, went from house to house and collected potatoes, peas, beans, candles, etc. Sometimes they received money or pieces of meat. My mother was responsible for the distribution and sent each poor man his share through Elye the teacher who received a portion for his trouble.

In addition we received every day itinerant paupers who travelled from one village to another. Each had his own tale of woe, one was sick, one had a wife and children, the third had a wife about to give birth to a child, and each applied for help from the charity fund. There were also the more respected poor, such as communal officials, Meshullachim and preachers, chazanim and generally persons of some learning, who had to be given a donation in order to hire a cart so as to travel to the next town. On occasions when the fund was almost exhausted, my father used to send me to Sheine-Hinde to ask if she could help a little. Sheine-Hinde was herself in charge of a charity fund on a small scale and often collected to help the poor.

The fund's income came from the collection which my father made every weekday after morning prayers in the Synagogue. He went from worshipper to worshipper with a box in his hand and they used to throw in their contributions. There were also offerings made at the Synagogue, such as when prayers were recited on behalf of the critically sick and other donations by individuals.

The paupers who went from house to house collected tokens – square pieces of cardboard stamped "Head of the Charity Fund of Trishik". These tokens were made in our house and residents of the town bought them at the rate of eight for one kopek. The pauper on his rounds received one or two tokens from each house. When he had completed his round he would bring his takings to the cashier, namely my father, who would give him in money, one kopek for every eight tokens.

Passover Relief

Before the baking of the Matzos in preparation for Passover, there was a gathering in the house of the Rabbi. Father, Joshua Greenstein (the highly-respected philanthropist whose donations to various institutions on Simchat Torah totaled fifty roubles) and several other worthies, compiled a list of the residents of the town and the amount which each was assessed for the *Mo'es Chittim* fund (this was the name given to the Passover relief for the poor). The rule was: everyone had a duty to donate to *Mo'es Chittim*, and if anyone complained that he could not afford to contribute, he was offered assistance from the fund. If he objected, saying that he did not require charity, he was told, "Either give or take". All the

owners of the Matzo bakeries had been instructed not to permit anybody to take away his Matzos without a written authority, bearing the seal of the Gabbai, that he had fulfilled his duty to the *Mo'es Chittim* fund.

The list was kept in our house and interesting incidents of those days have remained in my memory. There were some who objected, complaining that the assessment was too high for them; father would then tell a parable or a witticism, the man would forget his anger, start to laugh and pay his due. A woman came in, asked how much she had to pay. Father enquired what was her name and perused the list from beginning to end, but could not find it. Offended, the woman asked: "Am I not on the Jewish list?' Father then asked her name again and said: "Pardon me, I have made a mistake, you have to pay thirty kopeks". The woman was satisfied and paid the amount; and after she had left, father added her name to the list, together with the thirty kopeks.

Father also took the students of the Yeshivah under his care in order to provide them with "days", i.e., to find seven householders each of whom would provide the particular student with his meals for one day in the week.

Father was always borrowing money, but not for himself. There were always the needy and hard-pressed widows who required a loan in order to run their shops or their alehouses. They themselves did not enjoy sufficient credit-worthiness for anyone to lend them the money; so father who was never refused by anyone, used to borrow the money himself and lend it to them. But he never had to repay these loans to widows from his own pocket.

Fires in the small towns were so common in the summer months that they served as a calendar of the years and periods for the residents, so they used to talk, for instance, of some event in the past and would say "That happened before (or after) the first fire" or the second and so on. In the fire of my childhood the tavern of the two widows, mother-in-law and her daughter-in-law, was burnt down. The tavern was the only source of income for the two women and four children. They turned to father with a request that he obtain for them timbers for the walls of a new house. Father went to the town Kurshan (Kursenai) and spoke from the heart to Leib Lipschitz, asking him to give the material needed for the walls. "Will Reb Shmuel Leib stand guarantee for the debtor?" "Yes" said father "I am the guarantor". "And how can Reb Shmuel Leib trust two women with no money?" "And how can Reb Leib Lipschitz trust me?" asked father. "He's an honest man". "And they are honest women", said father. The negotiations were concluded. Leib Lipschitz gave the material and the tavern was built.

Father was also a peace-maker between man and wife. I recall that once a woman came to complain about her bitter fate. Her husband

wrapped a brick up in a towel and hit her. Father invited the rabbi of our town to go with him to the woman's house to reprove the husband: "Aren't you utterly ashamed, Yossie, to beat your wife and so cruelly. Such a deed is a disgrace to a Jew." "The truth is" answered Yossie, "that I'm soft-hearted. If my heart was a little harder I would have killed her." Father had to go to another town to interview a [proposed] bridegroom for an orphan girl.

On long winter nights, father would get up at three in the morning and study Gemara until seven. Then he would go to the shul for the Shachrit prayers. Father loved his wife and children and cared for our health. During autumn when there was a lot of rain and the roads were thick with mud, he would check the shoes of each one of us before we got up for fear that the shoes were not in complete good order and that we had neglected to take them to the shoemaker for repair. Hence we would be liable to catch colds, G-d forbid.

Yet with all this he was an irritable man who cast fear over his household. This reverence which father demanded and got from all of us, was not accorded to the rich who wasted large sums on luxuries for their families. I was a little girl when my brother Ze'ev told me that I shouldn't sit on father's chair and from that day I did not sit on his chair until he died just ten days after he reached the age of 67, when I was in my twenties. Since I was the youngest it was my duty to give father a jug of water in the morning to wash his hands when he came from shul before breakfast, to bring him his slippers and take his shoes from him.

My father did not lavish respect on any man and was quick to take offence. He was inclined to pride himself on his sons and on me, his youngest daughter [ie. Ita herself] who was so well-versed in biblical knowledge. This was not likely to win him affection in our small town where everyone was jealous of his neighbour, and yet there were people who loved to come to our house. In no small way this caused mother to insist on cleanliness and order and despite our simple furniture, it was not at all unpleasant to visit our house. But the main thing was they loved to converse with my father and my brother Ze'ev whose wife died when he was thirty-three. He did not remarry and thereafter lived with us.

The Talmud pupils and other students came most Shabat evenings and also after the third Shabat meal *(se'udah shelishith)*. Father led the conversation and the subject of our talk was on the great talmudists and famous rabbis whom he knew face to face. Father was like a secret well that never ran dry. In all his days he never forgot an idea about a biblical passage or a commentary by the Talmudic Sages which he had read or heard. He also remembered the points of argument, almost all based on the words of the Torah, which fell from the lips of the Sages or were embodied in their writings. Like all of his generation, his conversation was spiced with a story or some such observation as an example.

As the emigration from our town to America and to South Africa grew, within a few years it was emptied of most of its inhabitants, and with the fires burning down many of the houses as well, some families moved to other towns and this way of life came to an end

What led to the Emigration

In my childhood I saw the great transformation that took place in the Jewish population of Lithuania – the emigration movement to America and South Africa. Lithuania was a poor country, the Lithuanians being in the main an agricultural people. There was no industry worth mentioning until the end of the 19th Century. Many Jews born in Lithuania had left their birth-place at an earlier period – when there was a temporary cessation of persecution and restrictions in the time of Alexander II – and had settled in various cities in Russia. Others settled in the Baltic ports. There was quite a large number of Moscow or Riga "zitzers", that is, persons whose families lived in Lithuania, while they themselves engaged in trade in the large cities outside of Lithuania and came home once a year on a Festival to visit members of their families.

The Jews of Lithuania followed various occupations. They were shopkeepers, publicans (keepers of alehouses), tenants, that is people living in the villages who had leased dairies, inns, small-holdings and orchards: from the landowners. They were also tradesmen and communal officials. The majority earned the barest livelihood. By order of the reactionary government of Alexander III, all the Jews living in Greater Russia (except a small number who enjoyed special privileges) were expelled from the places where they had been settled for a whole generation, and they were forced into the Pale of Settlement; and in the Pale itself the Jews were driven from the farm lands.

The public-houses were closed down because the Government took over the monopoly of the sale of strong drink. The trade in flax and flax-seed, which had been in the hands of the Jews who bought the raw material from the farmers and exported it, now fell away. The reason was that the textile manufacturers in Germany began to send their agents direct to the peasants. The makers of tiles for roofs who had settled in Lifland were also forced back to the Pale and so were deprived of their means of livelihood.

In this situation of unprecedented economic ruin, our brethren turned towards America and South Africa. Thousands and tens of thousands left the congested Pale of Settlement and crossed the seas in the hope of finding a livelihood and a refuge from persecution.

Our Way of Life Before the Emigration

Jews are not distinguished for their orderliness and discipline and when on Passover they observe a *Seder* (i.e., "Order"), they ask the question, "Why is this night different from all other nights?" This is a wisecrack I heard in my youth. I do not know whether or not it arose during the Enlightenment Period (*Haskalah*), when the enlightened saw only faults in us and only goodness and beauty in others.

Be that as it may, I have not been able to discover the secret or hidden force in our people whereby this small and poor nation, scattered and dispersed and a minority everywhere, succeeded in establishing a distinctive and ordered Jewish way of life: a way of life which preserved not only the most minute religious precepts but also its own customs and mores, not only the Shabat and Festivals with their special foods, but also the lesser holidays and the fast days, each of which had its special character.

Each of the five *Megillot* was read in its own special chant. On the Shabat preceding the new moon my mother used to remind us, "Girls, today we *bentz Rosh Chodesh*." On the new moon itself she used to warn us not to forget to say "*Ya'aleh ve'yavoh*" during the grace after meals. On Shabat afternoons in winter we recited *Barachi Nafshi* (Psalm 104) and the Songs of Ascent (Psalms 120-124), and on every Shabat in summer we read a chapter from "The Ethics of the Fathers". When we came to the end of the six chapters we started again from the first; and if six full weeks did not remain for the last cycle before *Rosh Hashana*, we read two chapters together. What my sisters and I did, tens of thousands of other Jewish girls did everywhere.

Every Thursday evening the women kneaded dough of white flour for the Shabat loaves and rose before dawn to bake them. The same custom was followed by women in Vilna, Minsk, Berdichev and most communities of the diaspora. Every Friday morning millions of Jews had a fresh bun with butter or milk for breakfast (this was Bontsche Schweig's[15] idea of the Joys of Paradise). Just as on the Fast of Esther I was fascinated in my youth by the baking of *homantassen*, so tens of thousands of Jewish boys and girls were everywhere fascinated. Millions of Jews had soup and *lokshen* for their Friday-night meal and *tcholent* for the Shabat midday meal. Millions of Jews ate *kneidelach* on Passover, *blintzes* on *Shavuoth*, *kreplach* on the eve of Yom Kippur and on Hashanah Rabba and Purim.

On Purim the children set up a din with their rattles during the reading of the Book of Esther. On Passover they played with nuts. On Chanukah they received gifts of coppers and on Purim they sent gifts to each other [of two varieties of foods--*shalach manot*].

So it happened in every town and village; it was everywhere the same. This uniform way of life was in no small degree responsible for our survival. But alas, all things come to an end.

The intellectuals, semi-intellectuals and those who simply knew books or read a Hebrew newspaper, wrote letters in Hebrew. Proverbs, jokes based on some biblical verse or a custom or a ruling were common on their lips. On an evening when a festival fell on the end of Shabat they would say "zeh yiknahez", namely the initials of the words [in Hebrew]: the *holy wine* and the *havdalah candle* and *time.* When I was in Warsaw after my marriage I heard our Galician agent say that in his region they would also say "yiknahazel", for the night of Succot on the end of the Shabat, which derived from the phrase "to sit in the succah".

Shabat (Sabbath)

As I've mentioned before, our house was near to the shul and there was always an involvement between the two. Because of this some women kept their prayer books in our house from Shabat to Shabat. They would come in the morning to take their prayer books and after prayers they would come again, leave their books in the bookcase, praise mother for the cleanliness and order that ruled in the house and then go home. On Shabat after prayers, I would love to watch from the window to see the women returning from shul dressed in their Shabat clothes. In the afternoon groups of young girls (boys were separate) went for a walk to the bridge over the river, all of them dressed in their Shabat outfits, and they were smarter than on any other day of the week.. The poet said it well when he wrote "He who wants a beautiful wife will choose her on Shabat."

Chanukah

We didn't play cards in our home. But we children did play cards on the eight days of Chanukah. On the first day of Chanukah father took out a deck of cards well-worn from long use. Usually the cards were put away but occasionally father would play with me. After Chanukah father took the cards away from me but didn't return them to their accustomed place until Christmas Eve when we were allowed a game. That night was called "nital". The boys did not go to the cheder on that evening, and the yeshiva 'bochers', also cancelled lessons.

Those inclined to enquire have asked for the origin of 'nital' and said that it was made up of the initials of the [Yiddish] *niet tar lernen*. The more serious think it is from the word "natalah" -- hinting of hanging. In fact, the word comes from the word "natal" , meaning birth, that is, the birth of Christ. I don't know whether this was intended to indicate disrespect for the Christian faith, or, to the contrary, whether the Jews were influenced by them [the Christmas celebrations]. Thus the light-

hearted cancellation of Torah study and card games were an imitation of the seasonal Christian merry-making.

On the second evening of Chanukah the cheder boys made little tops, marked with the initial letters of the Hebrew: **N**ess--**G**adol--**H**ayah--**S**ham *(A great miracle occurred there).* The top was called a "varfel" or a "gar". In the game the letters served another purpose altogether. The nun of Ness stood for ***nisht*** (Yiddish) which meant you did not win. You could not claim anything from the kitty. The Gimmel stood for ***gar*** which meant you could take all. Heh was ***helft un halb*** -- you could take half. Shin was ***shtel*** -- you had to add to the kitty. I remember that once the boys made a top for me. Chanukah was not that important, even in orthodox homes. All work was permitted except for the half-hour when the Chanukah candles were lit. It gave the women time to do their sewing, spinning and the like.

At an early age I began saying prayers three times a day and also the hallel at shachrit (morning prayer), "the miracles" in the supplementary prayers, the blessing after food and I learnt the Parshot "Vayeshev" and "Mikketz"[16] that dwelt on Joseph and his brothers, which portions always fell on the eight days of Chanukah. All this lent a special atmosphere to the whole week. (I forgot to mention that the cheder boys only studied half days on Chanukah which also emphasized the semi-festive atmosphere.)

My father was not blessed with a great voice but I greatly enjoyed his singing of *"Ma'oz Tzur Yeshuati"* while he walked back and forth across the room with his hands clasped together behind his back . I listened attentively and learnt the song off by heart.

Marriage Agreements and Wedding Customs

When the two sides, that of the groom and that of the bride, had come to an agreement, the parents and relatives of the groom came to the parents of the bride and wrote down the "tenaim", the betrothal contract or marriage agreement. They ate and drank and blessed the bride and groom and their parents and the parents wished each other "mazal tov". There were cases where, instead of writing down the tenaim, they did a "kinyan". The groom held out a handkerchief, the girl took the handkerchief and thus she became the bride. I do not know what was the custom among the store keepers or the artisans but I remember well that if the groom was studying the Torah , and the bride was from another town, her father or brothers came or sent a cart to fetch the groom to their house in honour of the first holiday (Pesach, Shavuot or Succot) after the tenaim or the kinyan. After the holiday, the groom was returned to his parents.

I have to stop a while and talk about a matter which I observed more than once. Among the "tsarot" between two women must be included

those between the bride and her mother-in-law. The mother-in-law resents that "*a man leaves his father and mother and clings to his wife*"[17], while the bride fears that her husband is not all hers when her mother-in-law interferes in their private life. These relationships appear to be natural and not dependent on the way of life.

Early man did not conduct himself according to "*a man leaves . . .* etc" because in reality the son did not leave his parents. He lived on his father's land, worked the soil or tended the flocks, and on his father's death, inherited his patrimony, and brought a wife from outside. Only the daughter left her parents and was taken to her husband's place. This is what Ibzan from Bethlehem did: He sent away his thirty daughters and brought in thirty daughters of other parents for his thirty sons (Judges 12:8-10) and everybody behaved in this way. The meaning of "*a man leaves*" applies to the woman; a man is not tied to such an extent to his parents, and does not need so much love and supervision.

In the era of the Talmud, family life was without doubt different from what it was during the period of the first Temple or earlier. Nevertheless, the relationship between the mother and the daughter-in-law from the aspect of the man leaving the house, even in the era of the Talmud, was a cause of friction between them.

It seems to me that relations were not that bad when I was a little girl in those cases where the husbands were distinguished by their knowledge of the Talmud and were sons of less than affluent parents. The father of the bride bought the groom a gold watch with a gold chain immediately after agreeing the conditions, ordered a superb leather overcoat for him and so on. These presents satisfied the groom's parents. If their son became a rabbi -- good, if not it was up to the bride's father to find him a business. Somehow the father of the woman was responsible for the "tachlis" and so there was no justification for envy between the mothers-in-law. Possibly the case I knew of was an exception. I knew that my mother loved her daughters-in-law and they loved her; possibly this relationship was due to her self-effacing, yielding nature.

I must get back to my subject and to begin with the marriage procedures. On the Shabat before the wedding, the groom is called up to the Torah. I remember one typical case: A groom was called up to the Torah, I don't remember the family's name and perhaps I didn't know it at all. He was known by his casual name, Yankele Zosi. I don't know the reason for my father's error, if there were important guests in town or if there was another groom on the same Shabat. However it was, the groom with the cognomen Ben Yaakov Ben Zosi got an "aliyah" of low rank, in his opinion. He could not forgive the slight to his honour, and angrily indicated to father that father favoured a few and ignored others.

Father was greatly saddened by this and when he returned from shul, he told the family what had happened. This unpleasant incident served as an opening for mother and my brother to add to their plea that

he give up his role as gabbe of the shul. Father acknowledged that they were right, but if I don't err, he was re-elected to the post for another year.

So the groom was called up to the Torah reading on the Shabat when the shamas already had in his hand a list of names of congregants who they should invite to the wedding. They and their families and if any of those to be called up did not come to shul on the Shabat morning, the shamas went to their houses and reminded them. On the day of the wedding, the parents of the bride sent musicians to the close family members, like aunts and uncles, to play tunes like "Yoma Tova" or as it was commonly known "Dabruniage". The musicians received their payment from the relatives so honoured.

If the groom came from another town, he and all his relatives [machatonim] tarried at an inn not far from town and sent a messenger to announce to the bride's parents that they had arrived. Meanwhile the machatonim on the bride's side had summoned some of the youngsters and the yeshiva boys went out to welcome the groom. At the inn the groom was served a festive meal and afterwards all set out for town and headed for the house appointed for the groom. The men in the town invited to the wedding went to meet the groom. This was called the "Kabalat Panim" (the welcome). Then the men and the women who had come with the groom and other relatives walked to the wedding house and after a short while, the "seating" [bezetsen in Yiddish] began. That is, the rabbi's wife and other important women seated the bride in a chair in the middle of the room, undid her hair, immersed a gold ring in sweetened water and drew her hair through the ring as a sign for the good, a sign for a sweet life, a golden life. After that they arranged her hair the way it was before. The bride covered her eyes and face with a handkerchief, whether she cried or not.

Meanwhile, the groom and the relatives on his side and all the men went to the wedding house. This is called "bedaknes". The men on the groom's side approached the bride, where they were handed a silk scarf . They covered the head and face of the bride and said :"You are our sister for ever" and walked with the groom to the chuppah in the courtyard in front of the shul. The mothers stayed with the bride. After that the two fathers and the best men returned to the bride and the parents and the best men led the bride to the chuppah, with all the women who were in the wedding house following after them.

Under the chuppah the bride and the bridesmaids walked round the groom seven times and then (led by the Rabbi) they performed the blessings. When the blessings were finished the bride and groom returned with the close relatives and friends to the wedding house for an evening meal called "the golden soup". Those, not related to the family, went home separately and came back later. For the most part the young women went to the dance, women separately, of course. Every dancer paid her share of the musicians' fee.

Since the chuppah took place mostly in the evening and the procession passed in front of our house, mother customarily put candles in our window to light up the procession and in honour of the bride and groom. I didn't see our neighbours in the street follow this custom.

The dancing stopped for an hour and the "hechsher tantz" [approx. validation dance] began. The bride holds in her hand the edge of a scarf and the entertainer (I'll come to the entertainer's role below) calls each one, thus: Reb D (say) , the uncle, or other relative or simply a friend of the family, is called to dance the hechsher tantz with the bride. He approaches, takes the edge of the scarf and turns the bride around. The musicians play.

After the men, the entertainer honours the women with the same procedure except that each one extended her hand to the bride, and I recall, kissed her and the two of them circled around once. After that began the declaration of the gifts (droshe geshenken). Every one approached the entertainer, told him what their gift was, his name and what he had given to the bride or groom and the announcement of the gifts began with the entertainer declaring (e.g.): "From the grandfather or grandmother, uncle or aunt, a soup ladle or kiddush wine goblet of pure silver", and so forth.

The word for entertainer "badkhan" reminds us of the word in Hebrew, for joke or amusement and, indeed, his role was to amuse. Nonetheless, I was not a witness to any wedding where the women did not cry over the words of the entertainer. His turn to deliver a speech was after the session (bezetzen) before the groom and his relatives arrived.

The poet Shelley said:[18]

We look before and after ,
And pine for what is not :
Our sincerest laughter
With some pain is fraught ;
Our sweetest songs are those that tell of saddest thought

Shelley meant his verse for humanity at large but how much more appropriate were his words for us Jews who were not as accustomed to play and frivolity to the extent that others were.

The next morning, the young couple, the relatives, the best men and friends gathered together again at the inn, ate a breakfast of cake and coffee and tasted the confectionery and the young women started dancing, while the old ladies observed the scene. The men there enjoyed a drink, some of them sang a song, others indulged in some words from the Torah or just chat.

This second day was called "rompel", and again the researchers have attempted to find the source of this word. Once I heard a casual suggestion that it was like this:: A Roman matron said to some rabbi: "Why is it a wonder that God matches up couples? I can also do it." She

gathered together 200 male slaves and 200 servant girls and ordered them to find a mate and by the next day they all or nearly all were matched up. So the rabbi said : "See what God has worked". From the initals of the rabbi's words came the word "rompel". Simpler and more truthful is that the word came from the German 'Rumpeln', to dance and lark about.

I have to add a few words about another wedding custom. On the Shabat after the wedding, a few women went to the newly weds house, ate some foods prepared for them and then led the new wife to the shul. Out of politeness she was expected to stand until the end of the musaf prayer. This was by way of bringing her into the community of women. This was called bringing the young wife to shul ("firen das yunge veibel in shul").

The Birth of a Baby

When somebody had a baby boy, the relatives and friends visited the house on Friday after the evening meal. They congratulated the husband and wife with a 'mazal tov', ate cooked *ful* (beans) and had a drink. This was called "ben zakhar" (a male son). On the Shabat morning after prayers there were more visits to the new parents, toasts with wine were drunk and cake was served. This was called "greeting the male" ("shalom zakhar"). On the day of the brit, after morning prayers the shamas must invite the people to the brit. Instead of saying that the new father invites everybody to the brit milah, he would say: "There is a brit milah today at (the name of the couple)." The reason for this difference in formulation was that it is a good deed (mitzvah) to go to a brit and if somebody could not go for lack of free time or other reason, it would appear as if he refused to perform a good deed.

Women sent sponge cakes (lekakh) to every new mother, to bar mitzvahs, and to weddings. If a girl was born, the men came after the Shabat prayers to a "brocha" (i.e drinking a toast, eating etc.) The women came in the afternoon and this was called the "mazal tov".

Barmitzvah

The barmitzvah service was not conducted on the same scale of display as is done today. It was totally without ostentation in those days. The service was modest. A while before the barmitzvah the boy was required to learn to apply the tefillin, to learn his haftorah off by heart so that he could read it without accents (in the text). The melody indicated by the accents he learnt in cheder every Friday morning.

On the Shabat after the barmitzvah boy had been called up, the men went to a brocha and the boy would stand before them and deliver a discourse (interpret a textual passage) which he had learnt from the rabbi. The women would visit in the afternoon.

The parents and friends gave gifts whilst others discharged their obligation by sending cakes and bottles of wine. From then on it was the boy's duty or right to lay tefillin, to pray in public and to be counted in the minyan.

The Marriage Broker (The Shadchan)

I am not an expert on the history of match making among the Jews. The Valentine Encyclopaedia says it began early in the middle ages. Marriage at an early age, according to the encyclopaedia, caused this to come about. At the time of the Haskalah [Enlightenment--18th/19th centuries] marriage broking was viewed with contempt and the marriage broker became an object of ridicule. A great fund of jokes on the broker remain with us. There is no need to explain that his art was far from perfect. The match maker did not know the youngsters or hardly knew them (and, in truth, there was not a lot to learn from them, since they were mostly simple young people). He dealt with the parents on both sides; he was expected to know their standing and the undertakings of the [prospective] bride's father. One way or another, before the emigration there were 300 Jewish families [in our town] or close to that and there was not one woman among them who remained unwed.

The words of Thomas Hardy come to my mind sometimes: Two halves do not always come together to make a perfect whole. No, they do not come together without help. A girl who matured and was not paired up soon after -- such cases were a worry and a near disgrace to the parents.

My sister, Simcha, was the eldest of the family. She married when she was 24, before I, the youngest, was one year old. The second child was my brother, Ze'ev, who married when he was 20. Thus he married two years before Simcha. When Simcha was betrothed, the prospective groom was told that she was younger than Ze'ev and I think he believed that to his last day.

A divorce was unusual, almost non-existent. Although the marriage broker was a major institution, he was not an authority with the parents of both sides., the research and the enquiries (zich nach-fregen) in matters of match-making - that was the main thing.

I remember an interesting case. A daughter of a distant relative of my father was an orphan, having lost her father and mother, and was a servant in the house of her aunt. One day David P. came to our house (he was like a son in the family and in his youth had been a pupil of father's). He lived in a hostel and he told father that a father and son had stayed in the hostel. He got into conversation with them and, by the way, he asked the son if he was interested in marriage and he answered "of course". Mr David told him "I have a relative suitable for you (the orphan was related to him on his mother's side) but we have to investigate your background". At this point the father entered the discussion and said "If you write to any of our friends, the reply will be positive and if you write to someone

who hates me and my son, his reply will consist of lying words about us. The girl orphan is a relative of yours and the onus is on you to travel to Keidan (Kedainiai) and ask different people about him and you will know what to decide." "He appears to be fine" said father, "However, Heaven forbid that we decide without investigation. You, David, since you are younger than me, take it on yourself to go there." (Keidan was almost 100 English miles from our town.) Mr David went to Keidan and he was informed that the father and son were thieves and fraudsters !. Later the girl went to an aunt in Ireland and there she married an honest man.

The Social Classes in our Town

The Rabbi.[19]

He was a brilliant student, the head of an academy (yeshiya), an expert on the Torah and a judge in financial disputes [brought to him for decision]. He was the ideal [role model] of all parents of sons and of men. All this was before socialist ideology penetrated our town, after which respect for him declined.

The Jewish socialists, while they refrained from attacking the Christian church out of fear or respect, lest their non-Jewish friends suspected them of backwardness, took the rabbi as a target.. Incidentally, the respect for the rabbinate began to decline when the aspirations for secular learning (haskalah) arose and the parents changed from idealising "the son the rabbi" to "the son the doctor". The scholars and the learned were greatly honoured in the eyes of the masses and their status reflected on their children "he is well-born (yahsan) or she is well-born"

Property Owners.

House-owners (wooden houses, of course) were rated according to their status: There was a "katzin", and it seems to me from the sound of this construction, that he was above the poor [middle class] but not as high as a "nagid" who was richer than the "katzin". Only one or two won the title of "gvir" [very wealthy]

The property of each one of these ranks was, without doubt, of no great value. There was one rich man in our town, before my time, by name Ephraim Glickman, known as "Ephraim der nagid". It was said of him that his wealth amounted to 50,000 roubles. In his old age, robbers came in the night and stole most of his money from him.

The Craftsmen.

It would be superfluous for me to try to describe the love of Torah, the respect for the learned of those artless masses since they were in themselves the simple people of Israel. Sholom Aleichem erected a memorial to them in the character of his hero "Tevye der Milchiker". Tevye was not a master of a trade, nor a learned man but the thing that exalted Tevye, was knowing a biblical verse, or a Torah matter. Even though he always quoted verses wrongly, he exemplified in his spirit that he was not an ignoramus.

I remember Israel Yitzhak the shoemaker who stitched our shoes and who came to our house often, and although I was a child I recognised his affection for my father and brother. He too spiced his speech with one or other biblical verse.

The Doctor

There was no qualified doctor in our town. There was a kind of "doctor" called a "feltsher"[20]. In times of need they brought a doctor from Telz (three Russian miles from our town) and if the patient was in danger they also brought a doctor from Shavel (seven miles) It just had to be heard in the town that they had sent for a doctor and the sick person's house would fill with men, women and children, every one seeking the doctor's advice for his complaint. Thus they avoided the need to travel to the doctor's town. which was expensive and time consuming. They took the opportunity when the doctor came to our town for someone else, then anyone needing advice paid 20 kopecks for a consultation with the doctor.

In the course of time, a doctor settled in our town too. Despite the respect the Jews had for a doctor, there were old women who were expert in every illness and *trouble* who decided that the doctor doesn't know anything and that they know more than he does.

As I recall, a doctor's certificate was held in higher esteem than all other certificates granted by universities. The reason was first and foremost the title. While people of other professions were addressed by name, a doctor was addressed by the words "adon dokter" [approximately: Mr Doctor] and even the babies were taught to say "herr doktor". But that was not the only reason. The first to leave the benches in the Beit Midrash for a higher education, and this was one hundred years ago, mostly chose the medical profession. Owing to the lack of doctors in Russia almost all received government posts There remained among the mass of Jews for many years the concept of "doctor" as a calling pursued by a person of culture and education.

Chazanut

The Jews loved chazanut to a degree that cannot be exaggerated. The prayer songs from the lips of an excellent chazan were indeed a great pleasure. I remember that a poor wanderer came to our town and the rumour went around that he could sing the "Odednu betsedek" as sung by the "baal habayit'l" of Vilna and he was immediately taken around people's houses, where they fed him without end just so that he would sing the "Odednu betsedek".

Who was the baal habayit'l from Vilna? He was Joel David Levinstein, who was a legend among the Lithuanian Jews for a hundred years. I heard much in my childhood and read stories about him but the problem is that it is difficult to separate the historical essence from the legends. When we were seated around the table on Shabat for lunch, our father would tell us that when he was a boy and studied at the yeshiva in

Vilna, he once heard the siddur kiddushin (the marriage ceremony) sung by the baal habayit'l and he went on to tell us what he knew and heard about him.

The baal habayit'l was the son of the chazan of the great Vilna shul and even as a boy he was known as a wonder for his excellent voice. The first time in the past that he was before the Ark was when he sang the first slichot before the Days of Awe (before Yom Kippur). When he was very young they passed him along from hand to hand until he reached the bimah.

After some years he was married to the daughter[21] of a wealthy man, Matityahu Strashun[22], and they lived with her family. He went to Warsaw to learn the art of singing and a young woman of the Polish nobility tried to persuade him to change his religion without success. He returned to Vilna and divorced his wife. The Vilna community removed him from his position of chazan of the great shul which he had inherited after the death of his father.

He fell ill with the smallpox and for some years he wandered from town to town and he earned a living by singing prayers for the evening and Shabat services in various towns. He died before the age of forty. This we can take as true. When I grew up a bit, I heard and read more detailed anecdotes about the ba'al habayit'l.

Across the street from the Strashun house in Vilna lived Moniuszko, the author of the Polish opera, "The Stricken". He once listened to the voice singing in the Strashun house and enquired from the Jewish family about the young singer across the road. He invited Joel to his house, listened to his singing, and examined the quality of his voice. He said that he was ready to take Joel to Warsaw to study singing and that he, Moniuszko, would take full responsibility. Joel David went to Warsaw where Moniuszko presented him to expert composers and musicians. Among them was the young woman aristocrat who attracted him with her charm. This led to his divorce and to losing his position and afterwards to his illness and early death.

When I was 19, I spent some months in Libau[23] and by chance I saw this tragedy in a clearer light. I saw there a woman, at times psychologically disturbed, the unhappy Mrs Finson, the daughter of Joel David Levinstein's brother. Although there was no trace at all of spells having been cast, there was in Joel, the baal habayit'l, a grain of abnormality and even adventurousness. Had he not stepped out of the ghetto, he could have lived with his wife and children and his abnormality would not have developed. The boy knew nothing of life outside the bounds of the ghetto.

He was married before he was ready for it to a woman who, before she grew up and matured, had her hair shaved off, and a wig placed on her

head. The glorious reality of his outstanding voice drew the attention of Moniuszko who thought to develop the talent of this wonder and possibly save his soul by converting him to the Catholic faith. Joel David was taken to Warsaw and introduced to a young aristocratic woman, a lover of music (perhaps from boredom). Her hair-do in good taste, her dress -- all lovely, spoke perfect Polish and, possibly, she was also beautiful. What came of this was that he fell in love with her and she, without doubt enjoyed the effect she had on him, and she was not at all altruistically interested in his singing talent. In her eyes he was a loathsome Jew, and as long as he was not converted, he had the aspect of a killer of the Christian. (Do not forget the relationship between the Poles and the Jews in the first half of the 19th Century.) When he returned to Warsaw the second time, he was aware that he would never be one of them, that he was a Jew and he belonged to the world of Jews.

Magidim (Itinerant Preachers)

When a famous magid (preacher) came to our town, it was an important event. I remember the magid from Romsishuk (R. Haim Romsishker) but of his sermons I remember only one. He spoke of the difference between us and the peoples of the world: they hold their faith in high regard as long as they are successful but when things do not go their way, they curse their faith. He quoted the verse :"And there was hunger and he cursed his king and his gods" (Isaiah 5), but with us it is the opposite. After troubles befell us, we turned to the Lord with all our hearts. I enjoyed his elucidation of the verse that he had quoted. Of the rest I do not remember anything and possibly I did not understand it.

After a time, the preacher R. Mishal Melutsin came. He preached on the chapter "A woman of valour" (Proverbs 31) which, in his view, referred to the Torah, and he emphasised the verse "And she arose one night", meaning that the Torah came to be during the long exile. The Gere from Vilna also expounded on this chapter as referring to the Torah. He said that the word 'chayil' (valour) in numerology came to 48, referring to the 48 things that the Torah imparted (Avot 5).

When I was 13, the preacher from Kamenitz the R. H.Z. Makovy came to our town and what I remember well of his homily was an explanation in the form of a joke. He expounded on the Gemara: "How do they dance before the bride, whether the bride is just as she is, or the bride is fine and graceful?" "How do you dance before a bride at her wedding, when you know that she wasted her father's fortune and made him a pauper."

After these there was a preacher of an entirely different stamp. I didn't hear him, but I heard about him. He was the preacher Zvi from Salianski, who also quoted verses but as hints referring to the evil Russian government.

Children and their Parents

Not all the chapters of the Torah were interesting to youngsters. The first book, Genesis, was entirely absorbing and full of wonder. The first four chapters of Exodus were also interesting. The fifth chapter, the one about Jethro, was, with the help of Rashi, also of interest. When Ha'Shem said to Moses "go back to Egypt", Moses took his wife and children and Aaron went to meet him at the Mountain of God. They asked him who are those people and Moses replied :"This is my wife whom I married in Midian and these are my children". .Aaron said to Moses: "Where are you going?" Moses replied: "To Egypt" Then Aaron said "Those who first came to Egypt are suffering and you will suffer with them" Moses turned to his wife and said: "Go to your father's house". She took both her sons and left.

[Further Biblical commentary at this point omitted---see Hebrew text]

I want to say that even though there were fatherless children who were brought up by their mothers, and there were children whose fathers were in America, there were never idle children in the streets. All attended the cheder every day.

Many years ago I read an article by Zalman Epstein in which he tells how when he was a child, one Saturday night his mother read in the Tzena-Urena the parsha *Vayechi*[24] . He went up to her and did not disturb her but waited for her to look up at him. His mother stopped her reading and asked him what he wanted. He answered "Mother I know all of Jacob's blessings in this parsha by heart. Would you like me to read to you the whole chapter?" She replied "Read my son" and he repeated the whole chapter by heart with the traditional cantillation. When he finished his mother's eyes were full of tears. "Did you like my rendering, mother?" "Yes", she replied. He answered "Will you please write to father about it" "Yes my son I will write to him. Now go and lie down and let me finish the parsha"

Relations between the Jews and the Lithuanians

The shopkeepers, bar-keepers, those owning workshops, knew the "*goyim*" well, namely the Lithuanian farmers. I didn't even know spoken Lituanian. I knew the water-carrier who came every Shabat to milk the cow and to light the stove on winter Shabatot. I also knew the washerwoman who took our washing home and returned it laundered. I always listened when mother counted [the laundry items] and so I learnt to count in Lithuanian. In addition to these, I knew the "*shabbes goy*". Some women in our street brought their "*cholent*" every Friday before Shabat to the baking oven of Rachel-Leah. On Shabat after the morning prayer, the shabbes goy opened the oven and took each family's cholent to

its house. Although my knowledge of the goyim was very limited, all the same the impression remains in my memory that relations were good. The quip that was most often heard about the shabbes goyim was that they used to say (jokingly) "Now we bring you the cholent. When the Messiah comes, you will carry our cholent."

Once, before Pesach, a [Lithuanian] woman came to the rabbi, Rabbi Eliezer Gordon of Telz, and said to him that her neighbour was a poor woman [a Jewess] with nothing to eat. She asked the rabbi if he would see to it that she should not, God forbid, remain with chometz since she had nothing for the holiday. The rabbi wrote down the name and address of the neighbour and assured the woman that her neighbour would have what she needed for Pesach. The woman said; "Ich hob genug meine eigene tsorris. Darf ich noch leiden dem tsor fun mein schenah? [I have enough trouble of my own. Must I also bear the troubles of my neighbour?] The rabbi answered that this last remark of hers indicated that she too needed support and asked: "What about yourself? Don't you need help [with peisachdike food]?" "Nein rebbe. Ich bin a trayfene goyah [No rabbi I'm a non-Kosher gentile]" ! *[Note: It should be remembered that after living in close proximity to Jews for centuries many Lithuanian peasants had learnt to speak some Yiddish---Ed.]*

The Jews did not trust the Lithuanian farmers. Amongst themselves they said: "The goy is a thief and at the right time, he is also a murderer. There is no honest goy. The only straight thing about him is that he bears out the verse: "*Rescue me and deliver me out of the hands of strangers, who speaketh lies and their right hand is the right hand of perjury.*" (Psalm 144). Our great tragedy is that the Jews were not wrong. There were many Lithuanians who aided the Nazi murderers.

Town Notables

Our town had two notables who were friends. The one, previously mentioned, was Joshua Greenstein who managed the lists and Jewish matters of the town council. He had an orchard with fruit trees in front of his house, which no other Jew in town had. He was not a complete ignoramus and he was open-handed as I have already mentioned. His donations in the synagogue on Simhat Torah amounted to fifty roubles. The relationship towards him of "fear and love" on the part of the townsfolk was great and even those who envied him treated him with respect.

His living came from his knitting shop which his daughters managed and he was of help to young Jews who were rescued from military service. He was a great expert at finding special grounds for exemption from service and he easily found the "angel", namely someone good enough to be a cousin of a cousin of one whose turn it was to do military service. And after the 'candidate' [for military service] went free,

the "angel" received his payment and fled over the border or to some other Russian province, to return and do the same thing in the following year.

The Jews tried every means to avoid military service. No wonder. To serve whom? A government that organised pogroms in front of the boy's parents and kidnapped him? A government that frustrated the better boys by closing the institutions of higher education to them and forcing them to become wanderers and go to other countries to get an education? It was enough for parents to see the type of Russian soldier for them to tremble at the danger facing their sons.

The second notable was Shlomo Ziev who had a boarding house at the edge of town. On Shabat or on a holiday we saw the two families walking together or visiting each other. But the trouble was that just while the friendship and good relations prevailed between the friends, Shlomo Ziev informed on Greenstein by letter to the officials and informed them of Greenstein's offences against the conscription system. From the start, Greenstein did not know who was the informer, and every time there was an enquiry or investigation he paid bribes and continued his business. But after a time it became known to him that the one who hated him and did him harm was his friend, and then they became open enemies and openly hostile.

Sometimes it was impossible for Ziev, his wife and children to walk in the street without naughty boys crying after them "*Hal-ah*" (" get out of here!"). Once an official from the detectives came to conduct an investigation into the doings of Greenstein. Those on Grenstein's side were greatly worried about the consequences of this visit.. The matter cost him, without doubt, a fortune. At great sacrifice, he saved his life. There were those who involved themselves in peacemaking between the two. It got to the stage that Ziev agreed to go to the Beit Midrash and swear that he would not inform again, although to start with he had refused and said that to swear (such an oath) would be a disgrace. Others replied that the disgrace was to inform and it was even criminal, but not so with the oath. Late one night a minyan of men came to the Beit Midrash. Ziev faced them and swore that he would not inform again. It appears to me that he did not keep his oath. After a few years Greenstein died and Ziev and his wife emigrated to Chicago and lived out their lives there.

Criminals

I remember only two people in the town of my birth who broke the law and were punished for it. The one went by the name David Meltzner. I don't know the meaning of Meltzner, possibly he engaged in the production of malt. I did not know his actual family name. He was accused of dealing in false bank notes. He was sent to Siberia but not to hard labour. His wife, sons and daughters chose to follow him to his place

[of exile]. It seems that he had a business in his exile and made a success of it.

The second was Liepke the Thief. What I remember well about Liepke was that he was always hungry. He was an orphan and he was reared by his grandmother, Sarah. Sarah's husband, Meir Sharhess, was a step-grandfather. Every day when I stepped out of our house I found Liepke at the door, waiting to ask me for a slice of bread. I remember a case when I was a girl of eleven and Liepke was a little older than me: a rumour went around that Liepke was a thief, that he had stolen a silver spoon from someone and that he had to be punished. I don't remember who was the Jewish official who gave the order but I recall that the Jewish policeman, Yehudah Lieb, dragged Liepke to the shul foundation and ordered him to take down his ragged trousers and whipped him with lashes in front of a crowd that had come to see the performance.

I've mentioned here the "foundation of the shul" and I must explain what this was: The leaders of our town had decided that it was necessary to build a shul (Beit Knesseth) next to the Beit Midrash. They built something like a shed in the meantime, placed tables and chairs in it, hired musical instruments, and called the rabbis, leaders and eminent persons from neighbouring towns. The rabbis preached sermons on the urgent needs of the Beit Knesseth and the visiting people of wealth volunteered donations. Cakes and drinks were served and the musicians played. I was too small to remember how long this went on, perhaps a week or two. At last the opening was over and building began. They built half the building, did not finish it and called the half-building the "foundation". In summer the floor was completely covered with grass and I and my girlfriends used to play there. After a number of years the Beit Midrash burnt down when the town caught fire, and it became necessary to build it anew. They used half the Beit Knesseth as part of the new Beit Midrash.

I must go back to the topic of the law-breakers in our town. Apart from the two that I have mentioned, there were two other sorts of offenders who broke the law of the land and they were: the youngsters who shirked military service and those whose business it was to help them avoid it. Also there was, here and there, someone who had a boarding house and, not having regular guests, his income declined and he didn't have payment for a license to sell liquor. So he kept a bottle of alcoholic drink and poured a forbidden drink for a guest. If he was caught he paid a fine. Offences of this sort were not considered a stain by the Jewish community.

By the way, I should mention the topic of morality. It is not, I believe, permissible to dwell on the subject of the modesty of the girls of those days. Even those who hate us admit that the Jews oversee vigilantly the modesty of their daughters. Something exceptional happened, in my

opinion, perhaps once in decades [literally, once in a jubilee i.e. fifty years]. Throughout my childhood and my early youth, there were no instances of licentiousness, and what I have to say about it happened before my time and I heard rumours of it.

A girl of simple parents was a servant who became pregnant by her master. The man responsible was a man of books, read and wrote Hebrew and was regarded with respect in the town. By his conduct he had never aroused hostility. But, as the way of the world is, he had his enemies and they made the scandal public and created an uproar in the town. Then, wonder of wonders, the man who approached the sinner and showed him a friendly face was our town's rabbi, Rabbi Levi Shapira, son of the rabbi who was famed throughout Lithuania, Rabbi Leibele Kovoner.

The rabbi was a young man who had people who opposed him and hated him, among them those who supported the uproar which had arisen over the girl. How great was the rabbi's love of truth and how wide was his wisdom ! I didn't know this rabbi because he was called to another town, Nova Alexandria, in the province of Vitebsk, when I was still a baby, but I heard a lot about him from my father who remained affectionately faithful to him. The girl was sent to Petersburg and served in the house of honest people. After some time, she married and had sons and daughters.

Fires

While I was a child our town caught fire once. On the day after the fire, wagons arrived from the neighbouring towns full of loaves of bread and warm bagels, baked for those who were left homeless and without stoves by the fire. So I learnt then that this was the fixed custom. If there was a fire in a town, the neighbouring towns would immediately provide food for those who had suffered in the blaze.

My Marriage

I grew up. I turned twenty-four and married. My husband, Meyer Dovid Hersch[25], was a man of thirty-seven when I married him, a widower after his first marriage, and a father of six sons. In his youth my husband had studied Torah deeply and he knew much. He knew the Bible and wrote Hebrew with great style. He wrote articles for the Hebrew press and his articles were sought after and widely read. He was a chartered accountant.

Life in Warsaw

The marriage took place on a Sunday, the 15th of Tammuz 5655 [Hebrew calendar, approximately July 1895]. On Tuesday we arrived in

Meyer Dovid Hersch

In later years

Warsaw, where my husband hoped to set up a business. I will not try to describe the impression Warsaw made on me. Firstly, I collided with life in a metropolis, with a huge population, among them about 200,000 fellow-Jews, not one of whom I knew, or at least had seen once before in my life. We did not have a single relative or friend there, not on my husband's side, nor on the side of the children.

The Warsaw Jews, for the most part, looked strange to me. Their Yiddish had a Polish accent which I had never heard before and most of them wore strange long coats. I soon recognised their unfriendly attitude to Lithuanian Jews which was founded on the typical differences between them and the most recent arrivals. On top of this was the contempt of the townsman for the countryman. Most of the Lithuanians resident in Warsaw came at various times from small towns. The busy-ness in the air, the competition, the jealousy and the hostility, the psychology of grab and eat, affected my state of mind badly. I knew already the saying "To be hungry is as difficult as parting the waters of the Red Sea". Here I obtained the full meaning of this expression.

After the death of his first wife, my husband went to South Africa [he arrived in South Africa after Shavuoth 1891] where he stayed four years. Soon after his return we married. He invested his money in an ostrich feather business, in a partnership with a man whom my husband knew from those days. It was a sorry business. My husband did not know how to be, or could not be, cautious. Our money dwindled and our anxieties about our future multiplied. My face was thin and expressed weariness.

Before I go on to talk about the private lives of our family, I must correct a mistake I made above. I changed my mind about the Warsaw Jews. The pejorative sentence I pronounced on them was born of lack of knowledge and understanding. I was too young to utter a verdict like that on tens of thousands of our brethren. The characteristics that I saw as contemptible were in most cases the result of a hard life and of despair. I bring forward one fact to contradict what I have written above.

Three months before I was to become a mother, I went one Friday with a new servant to the fish and slaughtered poultry market to give her an idea of the quality and how much to buy, so that she could do it by herself in the future. It was midsummer, the heat was unbearable, the market was full of buyers and sellers, the noise was deafening and I fainted. The moment they heard in the fish market that a young woman had fainted, those fishmongers shouting to buyers at the top of their voices, and swearing to the superb quality of their expensive goods, left their places and hurried to help me. When they saw me they thought I was unmarried, but this did not prevent them from helping me but when the servant said I was married and she worked for me, they were extremely

satisfied to have helped a worthy woman. Nevertheless, I have to admit that the confidence and relations between the two parties, that is between the Polish Jews and the Lithuanian Jews were not absolutely perfect. (Anyone who spoke Yiddish with an accent other than Polish, they called a Lithuanian, a "Litvaker".)

In 1897, in "Hatzfira"[47], a critical piece by the writer, E.L. Lewinsky, appeared, with the title "*The town loses its manners*". E.L. Lewinsky was a wonderful humorist. The series continued for about two weeks. I think that if I succeed in conveying the essence of the article I will give a reasonably accurate description of the relationship between the Warsaw Jews and the Lithuanians in the time that I lived in Warsaw. He says that the rule "the town loses its manners" is a general rule, and so when he goes to Vilna he pretends that he is a complete Vilnaite, when he was in Odessa he attempted to create the impression that he was from Odessa, born and bred. Thus he came to Warsaw and thought to use this ruse of his. That is to say, to become a Warsavian, but he was immediately aware how hard it was to be a Warsavian, in fact, simply impossible.

You have no shorter word in Polish than the word "Tzoh" meaning "What?" but no sooner has he opened his mouth to utter the word, just once, and the Lithuanian [in him] breaks out in a sweat and the shop assistant looks at him with contempt. But he does not despair, he penetrates to all quarters, visits places worth seeing, he imitates the various types of Warsaw Jews. Every day a continuation of his article appeared wherein he told of his recent experiences and of the people he learned to know: this chasid, this kindly shopkeeper, that, an assimilator, the fourth just an ignoramus, and more and more. However, he did not find within himself the wonderful capability to become a Warsavian.

Once he came back from "New World" (name of a street) to Nielavki Street and he was tired and weary and hungry. He went to the Kasselman boarding house, a Jewish kosher boarding house. Lunch was already finished, when he asked the waiter to bring him a meal. "There is no meat, there is no fish. You have come late" said the waiter. "Give me what you have, something to eat, I'm hungry". "I only have pliaki" the waiter answers. "What's that?" "It's good. Sir will eat it and he will know what it is and what is Warsavian". "Good heavens!" [*Ribono Shel Olam* "Master of the World!"] says Levinsky "I've spent two weeks of diligent effort trying to be a Warsavian without success, and here you offer to make me a Warsavian for a few pennies. Bring the dish immediately" I said to the waiter. I tasted a pliaki and became a different man. I forgot a bit of my Torah, I forgot how to read Hebrew properly, but I was a Warsavian.

I don't know if the dish "pliaki" or "pliakes" made from a common cow's stomach [i.e. tripe] is a national Polish dish or if it only belongs to the Warsaw Jews. I knew that the Lithuanians called the Warsavians "pliakes" pejoratively.

The Warsaw Jews preferred better food than the Lithuanians. The Warsaw women considered it beneath them to breast-feed their babies and they hired Polish women to do this.

At the time I came to Warsaw the number of Jewish residents was about two hundred thousand. Most of the Warsaw Jews (apart from the Lithuanians) or the great majority of them, were chassidim who were followers of their Rabbi; they all wore long coats, the kapota, and a hat [the shtreimel]. The married women wore wigs [the sheitel] and were completely orthodox. Those who dressed in European styles were called "Daitshen" and were suspected of being rebels, among them the extreme assimilators who called themselves "Poles of the Mosaic persuasion".

There were a number of converts in Warsaw of the intellectual type who had left the [Jewish] camp and did not return. This was exactly according to the educational programme which had penetrated to them from Berlin. I remember that the first gabbe of the shul in Tlamotska Street (*the Daitshe shul or the Kar shul*) travelled to Rome to convert to Christianity. His name was Rosental. There were those unthinking or rash people who converted without much thought, and there were informers of an even worse type, of the Joseph Pepperkorn sort.

There was one Joshua Arenstein, an orphan from childhood who married and studied Polish at the expense of the Jewish community. He would send slanderous articles to the antisemitic press. When the Zionist Congress took place in Minsk in 1903, he arrived there as correspondent of a well-known newspaper and received an entrance ticket. Suddenly one of the delegates saw him (if I'm not mistaken, it was the late Jabotinsky) and he called out loudly: "You too are here? You will <u>not</u> be here !" They approached him and he claimed that they did not close the doors to anybody but the delegate and some of the others knew the man and his nature. They said "No, definitely not. This man is here only to seek out libels against us and to produce slanders and lies, as is his usual style." His ticket was torn up and he was not allowed to enter. He sent a telegram to the newspaper: "They attacked me, beat me up and threw me to the ground, and as it looks as if it can happen again, I'm returning to Warsaw."

Y. L. Peretz[26]

In his early years as a writer, Peretz caused a lot of anxiety and anger to a house of money changers, known in Warsaw by the name Peretz/Spolka, namely *Peretz and Partner*. I did not know if this Peretz, owner of the bank, was a convert or perhaps just an assimilator. I do not know if he was a relative of the writer Y.L. Peretz. The bank owner put a notice in the paper that he had no connection with the "clerk" Peretz. I don't know if the moneyed Peretz was known to many in his lifetime, but he's already forgotten by the living and, who knows if his sons or daughters were saved from Hitler's hell.

But thirty-six years after the death of the "clerk" Peretz, at a commemorative meeting, held in South Africa in 1951 on the centenary of his birth, an Afrikaner read Peretz's short story *If Not Higher* in an Afrikaans translation by an Afrikaans professor!

Peretz's private life was not filled with satisfaction. He had one son who was not an honest man. He regarded his father with contempt when he wrote in Yiddish which he (the son) maintained was not a language at all. He outlived his father by no more than two years. This son had a son named Yanek who lived with his father in the grandfather's house [Peretz's house]. After the deaths of Peretz and his son the grandson converted, on the advice of the mother who was divorced from her husband.

The assimilators hated the Yiddish language and there were those who had a permissive attitude to the spoken language.

The Events of the 1890s

Despite the worries and the battle for existence, the life of our family was not without intellectual and cultural interests. In addition to the daily Hebrew press, we, my husband and I, read Hebrew books. Our eldest son (Pesach Liebman)[27] always brought Russian books from the municipal library for us to read, in addition to books we bought ourselves. I soon acquired an understanding of Polish and I sometimes read Polish books.

I will mention here a few matters that filled our small world at the time.

Herzl[28]

A few weeks after our wedding, I think it was in the month of Elul [September approximately], on a Friday, there appeared in "Hatzfira" [the Warsaw Hebrew paper] an announcement that a certain Dr Herzl was seeking a place to found a State for the Jews and had already written a book on the subject. It was in 1895. In the evening during the meal I asked my husband if he had seen the news. He answered that he had and we didn't talk about it again and forgot about it.

About sixteen or seventeen months later in the winter of late 1896 or early 1897, we read in Hatzfira harsh criticism by Dr Nahum Sokolow [29]of "a certain intellectual man of dreams, a certain Dr Herzl who is supposed to found a State for our people, and as if the troubles we had suffered in the past from false Messiahs wasn't enough, this has come along to do us yet more harm". In the future it will harm us among the nations, and so on and on. In addition, he wrote that it was said this man had sought a meeting with Lord Rothschild who refused to see him.

HERSCH, PESACH LIEBMAN (pseudonyms: **P. Liebman; P. Lemansky; "Academicus"**; 1882–1955), statistician and demographer, Bundist leader, and publicist. Born in Lithuania, Hersch moved to Warsaw when young and was active for some time in Zionist youth circles. In 1904, when studying at Warsaw University, he took part in the students' strike and was put under police supervision. He subsequently went to Geneva, where he spent most of his life. In 1909 he was appointed instructor in demography and statistics at Geneva University, becoming professor after World War I and gaining an international reputation. From 1905 Hersch was associated with the *Bund. He contributed to the Yiddish, Polish, and Russian press as a writer and editor, dealing with social and political issues, in particular emigration and problems of Jewish nationalism. Hersch was a member of the central bureau of the Bund's organization abroad. During 1912–13 he was in St. Petersburg, and wrote a polemic against Lenin concerning national autonomy. In 1915 Hersch represented the Bund at the international Socialist conference at Zimmerwald. After the war he contributed to the Bundist organ *Folkstsaytung*, published in Warsaw. He was also active in *YIVO and contributed to its publications. During World War II Hersch served as a representative of the American "Jewish Workers' Committee," and was active on behalf of the Jews in the Nazi-occupied countries and in facilitating the admission of Jewish refugees to Switzerland. He helped to establish centers of *ORT and *OSE in Geneva. After the war Hersch undertook manifold activities on behalf of the Bund and served as its representative at the Socialist International. The experience of the Holocaust and concern for the continuation of Jewish existence led Hersch to advocate a revision of Bund ideology. Although opposed to Zionism, as early as 1927 he had pointed out the importance of the deep emotional historical attachment of the Jewish people to Erez Israel, which he visited in 1947 (where he also broadcast in Hebrew). Hersch appreciated the socialist achievements of the Histadrut in its various sectors of activity. He saw the establishment of the State of Israel as a major bulwark against assimilation and a factor for strengthening the national consciousness of the Jews throughout the world. Hersch published a collection of his articles on contemporary issues in *Oyf der Grenets fun Isaytn* (1952). In the field of scholarship Hersch already became known through his dissertation *Le Juif errant d'aujourd'hui* (1913), which was rewritten in Yiddish as *Di Yidishe Emigratsye* (1914). He subsequently published numerous studies in various languages, mainly French. In English these include: "Jewish Migrations during the Last Hundred Years," in: *The Jewish People, Past and Present* (1 (1946), 407–30); "Jewish Population Trend in Europe," and "Jewish Population in Palestine," *ibid.* (2 (1948), 1–25, 40–50); and "Delinquency among Jews," in: *Journal of Criminal Law and Criminology* (27 (1936), 515–38). A member of many learned societies, in 1954 Hersch served as chairman of the United Nations International Conference for Demography and Statistics in Rome.

Bibliography: LNYL, 3 (1960), 220–6 (includes bibliography); J. S. Hertz (ed.), *Doyres Bundistn*, 2 (1956), 32–40. [M.M.]

The text is reproduced from the Encyclopaedia Judaica, 1971, by kind permission of the publisher, Keter Publishing House, Jerusalem

A few days later, a letter in Hebrew appeared in Hatzfira written by Herzl's secretary, H. Berkovitch (I think he wrote the letter on Herzl's behalf with Herzl's name on top) as a reply to Sokolow, in which he denied all the accusations that Sokolow levelled at Herzl. *Inter alia*, he wrote: "Mr Sokolow, with all due respect, was not correct when he wrote that Lord Rothschild did not receive Dr Herzl, the truth being that he has already had two interviews with Rothschild at the Lord's house." It was interesting to see how cleverly Sokolow got out of this embarrassment. He answered in the following issue that Berkovitch erroneously translated his (Sokolow's) expression of opinion. What Sokolow had meant was that Lord Rothschild did not accept Herzl's ideas. [Sokolow played on the dual meaning of "kibel" in Hebrew, which can mean received or accepted.]

In the same issue, in which Berkovitch's letter appeared, was the news that in the near future the Jewish Congress named for Dr Herzl would take place. As I wrote above, this happened eight or nine months before the first [Zionist] Congress. Sokolow's protest and Berkovitch's reply did not make enough of an impression on the Warsaw Jews to interest them in Herzl or his ideas until a time close to the opening of the Congress. What happened in the meantime? At one and the same moment, two questions arose whose importance at the time seemed to me to dominate the Jewish world.

On Friday evening of the Shabat Hagadol [i.e. before Rosh Hashanah], an article appeared in Hatzfira under the title "*The son who asks what is the difference?*" and at the end of the article it was signed "Son of Moitbesk" (Ha-ben Moitbesk). The writer was an orthodox rabbi by the name of Naphtali Bar Horwitz, and the "Ha-Ben" was made up of his initials written backwards. His article included four difficult questions. He asked: How do we differ from our neighbours who can complete studies in various fields in universities and remain faithful Christians, while our youth, still in their third year, are unburdening themselves of the Torah and their faith. Thus he surveyed a number of phenomena of [Jewish] daily life, returning every time to his question "what differs".

At the end of his article appears "*To be continued*", and beneath that the editor comments that he has given space to the distinguished rabbi to express his opinion, and, as editor, he will reply when the article is completed. The rabbi felt aggrieved because Sokolow had revealed, against his wishes, that the writer was a rabbi, and after the first part of the article had appeared he left Hatzfira and sent the continuation to the Hamelitz [Hebrew paper published in Odessa]. Sokolow kept his promise to reply, and so a controversy was born. No, not so much a controversy as a war which lasted some months. I will give here something of the arguments of both sides.

The rabbi, who called his article *To clarify and illuminate matters* [approximate translation], said that he had the right to speak up against the youth because he had passed five gymnasium standards; to which Sokolow replied that "a little knowledge is a dangerous thing". The rabbi said that these moderns who do not wait for aid from Heaven, did not do any good for their people, as, for instance, did Baron Hirsch who began work and did not lift his hand [from his work].

When this appeared, Sokolow poured a torrent of abuse over his opponent. "If you all, (that is the rabbis and the orthodox), stood one on the head of another, you wouldn't reach the ankles of this great man". Sokolow accused the orthodox that they used for their benefit all the new inventions of the new era but they themselves did not contribute practically to life. "You travel on railway lines" he charged, "you send telegrams, you use the printing press to print your writings, but where is your part [in all these inventions]?" In the end Horwitz stopped answering, but Sokolow carried on and who knows how long he would have remained the only one in the battle, had not the Congress become a reality and he had to travel to Basel, from where he advised his readers that he had ended the dispute.

The second question was posed by Rabbi Aaron Zvi Burstein, the Rabbi of Riteve. He attacked the leaders of the Musar[30], a movement founded by R. Israel Salanter. For some months almost daily articles appeared in the Hebrew press mainly by the rabbis. There were those on the side of the leaders of the Musar and those who were opposed to them. It is interesting that most of the articles by free-thinking writers were in favour of the leaders of the Musar movement.

The First Congress

The delegates went to Basel. The name Herzl was on everybody's lips. Everyday we waited impatiently for Hatzfira. The reports of Sokolow from Basel were full of admiration for the speeches of Herzl and Nordau[31], and full of wonder at the fact that Herzl, the man of politics, had an expression of melancholy, while Nordau, a researcher into psychological illness, looked cheerful. The readers of the Hebrew press, most of them Lithuanian Jews, were more and more interested in the new movement and even those opposed became interested. Shortly "*The Jewish State*" [by Herzl] appeared in Hebrew and the public read Herzl's works and the books of Nordau. In many houses a picture of Herzl hung on the wall.

On Simhat Torah when the delegates returned from the Congress, the writers A.S. Friedberg and Shafar (Saul Pinhas Rabinowitch) came to our house for the "Bracha" after the reading of the Torah. Mr Shafar had been to the Congress and he related details of what had happened there. By the way, he said that when the Congress was opened, he said the

"Sheheyanu" without mentioning the State, to indicate that he was not a political Zionist.

After the Shabat of the Festival, my husband and I were invited to the house of a Mr Zakash where we heard seven addresses. Most or perhaps all the speakers had been at the Congress. I only remember three of the speakers, Dr Hindes, Dr Gottlieb and Dr Mirkin. All the speeches had practically only one subject and that was that every one of us, and especially the educated class, should return wholeheartedly to the people of Israel and work for it. Dr Hindes spoke on the sin that the educated had committed against our people in the past, so that even our greatest poet, Yehuda Leib Gordon[32], said in one poem "Be a mensch on going out and a Jew in your tent", as if man and Jew were two opposites. [Gordon attacked Jewish isolation from the wider society and coined the slogan "Be a Jew in your home and a man in the street" i.e. a colloquial version of the quotation above.]

An article "*The Rabbis Protest*" appeared which openly protested against Zionism. Nordau wrote an article in which he mocked them and made a laughingstock of them. Professor Mandelstam also published an article against the protestors and Elazar Atlas replied to him. The articles by Mandelstam and Atlas appeared in Hatzfira, followed immediately by more articles from both camps. Sokolow devoted a special space in his paper to the disputants which he called "*The Public's Bureau*". A flood of articles poured into the Public's Bureau for some weeks. I remember that our eldest son Pesach Liebman[27] (aged 16) also wrote an article against Atlas.[This was in 1897].

Another year passed, another Congress came and went. Speaking of a spiritual centre, as Achad Ha'am did in his writings, we tried to make just such a centre in our house. The youngsters sang songs of Zion, and Malka, our infant daughter, sang along with them.

From the events of the second Congress, which took place in 1898, I remember by chance something that happened in that year, and although it has no relation to my affairs, I would like to mention it.

In 1898 Nikolai II dressed himself up and presented to the European heads of state his proposal for arms control. Hatzfira called this "The Disarmament Weapon" and the main report appeared under the headline "See what the man of multitudes proposes" [The headline quoted is in Aramaic]. A Hebrew paper refers to Nikolai II as a 'man of multitudes'! How ridiculous and how painful this is.

The Dreyfus[33] Trial

The Dreyfus Trial shocked the whole Jewish world from the day the famous article "I Accuse" by Emile Zola appeared, about three years after Dreyfus was sentenced to life imprisonment on Devil's Island to which he was sent. Every one from young to old felt that the French reaction placed the cruel and abominable libel not on Dreyfus the man but on Dreyfus the Jew, who was a captain and an assimilated Jew, but was also our brother and of our flesh and blood.

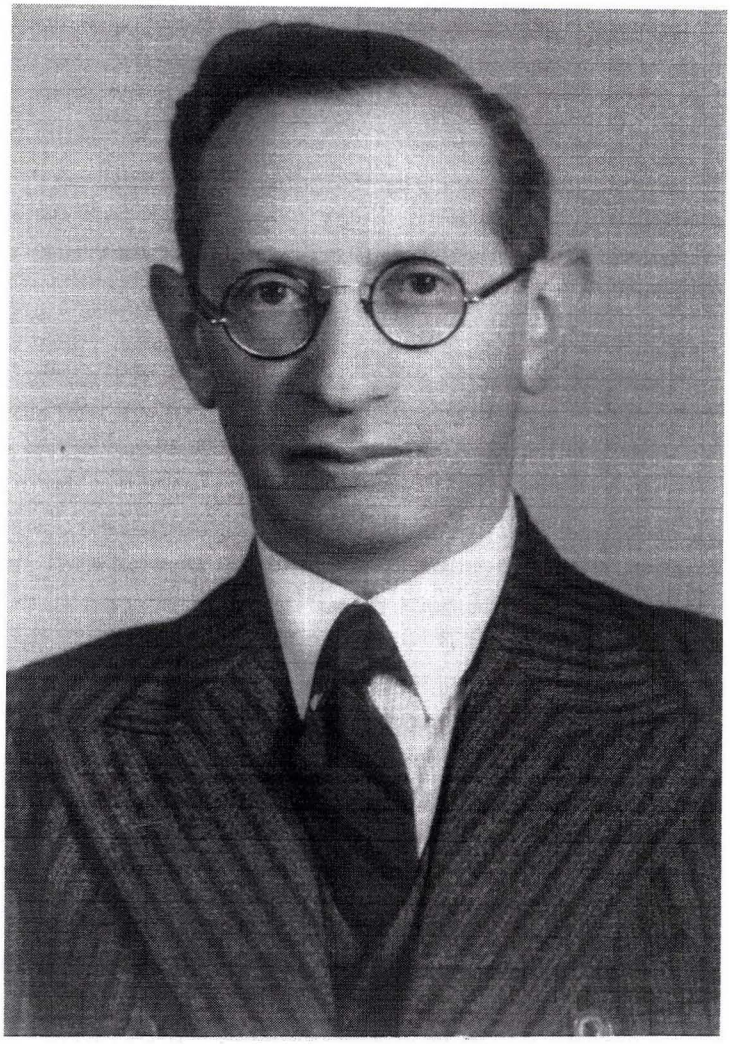
We loved the honourable men who stood up for his rights: Clemenceau, the editor of *Aurore*, Colonel Picquart who sacrificed his position and his future on the altar of justice, Borie, Zola's lawyer and afterwards Drefus's lawyer as well, and others. Close on two years after Zola's article appeared, Dreyfus was returned from Devil's Island and preparations began for his trial. The trial lasted a month and finally found against him but the government pardoned him. They could not find him innocent in law although they did so later and revealed to the world the outrage fabricated by certain members of a French ministerial committee. In 1906, seven years after the second twisted trial, when his attackers involved in the treachery were no longer alive, the Dreyfus case was reviewed and he was cleared of the charges laid against him and his honour was restored. By then the whole world had forgotten Dreyfus and the matter did not arouse much interest.

The War between England and the Transvaal Republic

The war interested us, that is my family, more than most of the Warsaw Jews, because my husband had previously lived in the Transvaal for four years and succeeded in interesting us in that state and in the life there. When we read in the press about the various clashes, he knew some of the places where fighting had occurred.

The war in the Transvaal spread to our house. In our home two sides were at war: A teacher from the town of Grodnah lived in Warsaw and made a living by giving Bible lessons in private houses. He visited his wife and children in Grodnah only once or twice a year. The R. Zelig Cohen gave Bible lessons to our two young children [Malka/Millie and Rachel]. When we engaged him he told us that he lived alone in Warsaw with no family and that he felt his loneliness badly. So we invited him to eat with us on Shabatot and religious holidays. He was almost a son to us and I happily remember that he was happy in our company.

(continue on page 57)

UNIVERSAL JEWISH ENCYCLOPEDIA

HERSCH, BENZION S., journalist and communal leader, b. Janishky, Lithuania, about 1885; d. Johannesburg, Union of South Africa, 1935. He was one of the founders of South African Zionism and of the South African Jewish Board of Deputies. He rendered valuable services to the Jewish community in matters of immigration and naturalization. He edited or contributed to several Yiddish papers, and was honorary chairman of the editorial board of *The Zionist Record*, the Zionist organ of South African Jewry. From 1910 until his death he was justice of the peace for Johannesburg.

The rabbi was on the side of the English and particularly in favour of the English civilisation! Our son, Benzion Zundel[34], was then a boy of 15 and he was on the side of the underdog, the Boers. It was so funny to see the rabbi come into the house after morning prayers and run immediately to Benzion and ask: "Nu. Nu, zuner, vas hert zich mit deine Transvaler?" When we sat down to table for lunch, there was a break or cease fire between the rabbi and Benzion. We sat at the table but did not at once begin the meal. We waited until Benzion delivered in detail the Zionist sermon

Zionism

Every Shabat, my husband went to our shul, that is the shul "Ohel Moshe" [Moses' Tent], and took the youngsters with him. Because I was not a regular attender at the shul, Benzion took it upon himself to pass on the whole sermon to me and it was forbidden to interrupt or to comment on what he said. The right to do this was his and outsiders were not permitted to be involved. The Zionist speaker was Mr Nissbaum who was the preacher at our shul.

To know Mr Nissbaum was to like him. In private conversation he was somewhat heavy but his public speeches were never difficult. One of his addresses has remained in my memory. It was the Shabat of "Va'Yetze"[35] [the portion of the week] and I was in shul. The subject of the sermon was Jacob's Dream: "*And behold a ladder was placed on the earth and it reached up to the heavens and behold the angels of God ascending and descending on it*". In his sermon he said: God said to Jacob "Jacob, go up". Jacob said " I am afraid". God said to him: "Do not be afraid, my servant Jacob. Go up!" Jacob replied: "I am afraid". God said to him: "Because you did not believe and you did not go up, your life will cast the shades of exile over your children."

Mr Nissbaum explained that on the ladder of history nations rose and fell (the angels were the ministers of the nations, ministering to every nation). The nation of Israel must also gird the last remnant of its strength and struggle to go up, to build its land anew so that it will have a sure home like every other nation and will not be fearful, wondering that its children are overtaken by the darkness of exile.

I heard many commentaries on what is required of us in my childhood, and was guided by them, but I do not remember that any sermon made a deeper impression on me than this one and even today the literal text interests me because I am interested in the verse itself. The sermon appears to me as a warning or prophecy of the distant future.

In the early years of Zionism, the preachers were generally engaged in inquiring into and interpreting biblical texts and the writings of the Sages to find grounds for support for the Zionist idea or to make it acceptable to its opponents. I remember one travelling speaker who spoke

in our shul. Fortunately for him, the Shabat portion was "Korach"[36] and in the first part there was a lot of material for sermonisers.

As told in the Midrash, Rabbi Tanchuma gathered 250 elders, all clad in blue taleisim. They stood before Moses and asked sarcastically, "Is a blue tallit required to have tzitzit?" Moses' answer was clear and unequivocal: "Yes, the all blue tallit does require tzitzit." They tried to ridicule Moses: Is it possible that a tallit with one thread of blue in the tzitzit is kosher, while a tallit which is all blue is not?" What was the difference of opinion between Korach and his clan on the one side and Moses on the other? asked the preacher; and he answered "Korach and his clan held that the tallit has to be entirely blue while Moses replied that a tallit can be any colour as long as it has tzitzit with one blue thread. All the threads must be knotted together and no thread must be torn from the tallit." Commentaries of this sort were the thing at the time.

At the rumour that Nordau had a foreign [i.e. non-Jewish] woman, the anti-Zionists fell on this as if on a long-sought bargain: "See!---this is one of the great leaders of Zionism and he has this foreign woman" and so the idea [of Zionism] was dismissed and was not to be discussed.

Those sons whose fathers faithfully observed the sacredness of the Shabat and of the festivals and the laws which permitted and which forbade: whose whole desire in this life was to see their sons engaged in Torah study: those children were the ones who threw away their entire past without any feelings of regret.

"Is it possible" I asked myself "that the time has passed for orthodoxy which preserved our people for thousands of years, that it is now senile and weak, that its rule over the people has gone, not to return?" After all, the people are not bad, they are faithful to their people, if not to their religion (the epidemic of mixed marriages had not yet taken hold). What they do is not from any craving to break bounds but, simply because they were weary of bearing the burden of 613 mitzvot. To my regret, in my conservative heart, I had to admit this was indeed the fact.

Neither Africa nor America were the reasons. The migration only gave the last push. So times change. In time, I learned to esteem our brothers in this country. I will talk of this below.

South Africa

About three months after I arrived in the Transvaal, the news of Herzl's death was received. [He died on 3rd July 1904]. It is impossible to describe the deep impression this news made on most of the Jews in South Africa, an unimportant little community which had accumulated here far from the broad centres of the Jewish dispersion. Jews, not

exactly learned, plain Jews gathered in the streets of Johannesburg and wept tears and said "This is the third destruction" [referring to the destruction of the two Temples of ancient Israel]. These are the Jews, they and their sons and the sons of their sons (including the daughters) who through the ages were the revivers of our suffering people in every single place and the builders of our national home.

Elsburg[37]

Life in Elsburg was not interesting, but all the same, I must say for Elsburg, that I read books there, without doubt more than would have been possible if I had been in a big city where the soul is spread thin. I struggled to learn English and I succeeded to an extent, as is known. A short time after I arrived I read "Shakespeare for Children" to my daughters. Every Friday evening I read to them from "Young Israel", the supplement to the *Jewish Chronicle*. The books of Dr Leham in German, "The Prince", "The Innkeeper", "Redeem and Save" and others, came into my hands. Since these stories captured my heart in my childhood I read them again and told them by heart to the children and every story I told was for them a special event. We received the Hebrew newspapers *Hatzfira* and the *Olam*, the Yiddish paper *Der Freint*, and sometimes newspapers in Russian.

I read books in English and the girls grew to an age when they became interested in good literature. We read together or they read English poetry to me and the classics of English literature. I remember too the admiration I felt from reading the books of Thackeray, and Dickens, how I enjoyed the humour of Jane Austen, the books of Charlotte Bronte, George Eliot and many, many others.

My third daughter was born in Elsburg, named Zeitel, after my late mother, and she was registered as Sadie.

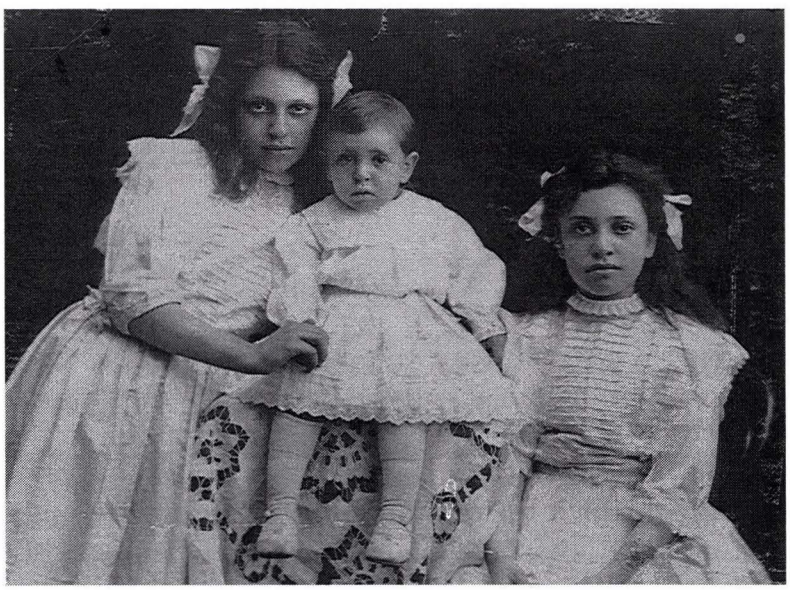
Dr Klein[38]

Sokolow wrote a series of articles under the heading, "Personalities". I don't remember in which year the articles appeared in Hatzfira. Sokolow wrote about the Jewish immigrants in the various countries whom he learned to know in the course of his travels. One day, a Christian holiday on which the shop remained closed, my husband and I sat at the table and read the press from overseas. The subject of the article "Personalities" in front of us was Dr Klein of Stockholm, the rabbi to the Swedish Jewish community. He had made a very pleasant impression on Sokolow as a cultured and refined person.

(continue page 61)

A photograph taken in Germiston in 1904, probably soon after the arrival of Ita and her daughters in South Africa
L to R: Ita Hersch; Malka(Millie) aged 8; Rachel aged 6 and Meyer Dovid Hersch

Ita's three daughters : Millie(Amelia) aged 13 ; Sadie (about 16 months old) : Rachel aged 11. ELSBURG, April 1910.

Dr Klein was a friend of the king of Sweden King Oscar the Second who was a man of literature and wrote books himself. Sokolow and the man of the house [the Rabbi] conversed on various matters. "And what do you think" asked Dr Klein "about the fact that our Orthodox hate me with a pure hatred and they like Chavelson, the apostate [i.e. he converted from Judaism to Christianity]?" Suddenly, the servant announced that a messenger had arrived bearing a letter from the King requesting to see the Rabbi. The rabbi left the room and returned without delay. He asked Sokolow to excuse him and said the King wrote in the note that he was tired and weary, the question of Norway seeking independence and other political worries greatly wearied him that day and he yearns for a talk with Dr Klein.

Before we read the article in Hatzfira we did not know of the existence of Dr Klein, but within a few days it happened that we read something which reminded us of this man. In Boksburg, a town near to Elsburg, a Freemason died by the name of Klein. Friends announced in the newspaper that since there were no next of kin and his religion was unknown, they asked if there was any relative or claimant who would accompany the deceased to his grave according to his religion. If no relative or claimant were found they would bury him according to their own custom. No relative or claimant came forward and he was buried according to the rites of the Freemasons in a place near a Christian graveyard.

Soon thereafter they received a telegram from Dr Klein of Stockholm, Rabbi to the Swedish Jewish community, to say that the dead man was his brother and he asked that the body be handed over to the Chevrah Kadisha so that he could be laid in a Jewish grave. It was so done.

Leo Tolstoy[39]

One day [in 1910] when I was alone in the house and the shop in Elsburg, I opened the paper and discovered the news of Leo Tolstoy's death. A long time had passed since I had read Tolstoy's books in Lithuania and Warsaw. My opinion of him was that he was an artist of the highest rank, that he had a great talent and powers of description of life's drama, but that he was not a thinker, not a philosopher of the first order. I in no way arrived at this opinion on my own. I read his critics and followed in their wake.

I did not know Tolstoy's view on the Jewish question, on the pogroms which spilt Jewish blood like water. The impression which the report of his death made on me was the usual one that a rumour of a death of an old man one is not greatly interested in might have made; to give a moment's thought to the end of a life and then one forgets. But my second thought was that the death of Tolstoy will arouse a clamour in the

world of literature and there will be no need to speak of his "followers and his pieties" and the younger generation will eulogise him in accord with custom.

The Hebrew papers started to arrive and I found words about the death, but not eulogies. One writer compared the two authors, Zola and Tolstoy. The first wrote about the lowest of the low in our society, on those who went completely to the bad in our culture, while he himself was a righteous man. The other spent most of his life preaching world reform by a morality of abstinence, seclusion and monasticism, and with all this practised what he preached. Another writer expressed the thought: that Tolstoy, was a passionate man of flesh and blood yet he fled from human contact, into isolation.

On top of all this came the article by Avraham Papierneh. The author Avraham Ya'akov Papierneh was not a regular writer in Hatzfira, he wrote only on occasion. I do not even know if he left any books that he had written. I knew one thing, that, from my youth onwards, when I read an article by him my impression was that this was a clever man.

He wrote that when the news of Tolstoy's death reached Germany, a professor said to his students: "The deceased did not love us, [the Germans] but we nevertheless have to honour his name" and he asked the students to rise and stand for a moment. He found it necessary to mention that Tolstoy did not love the Germans. No doubt, adds Papierneh, in various countries they paid homage to Tolstoy, but they did not go overboard about it, like our [Jewish] young men and women. In a while they will prostrate themselves on his grave. This episode is another sign of our lack of self-respect.

When a delegation of Jews came to Tolstoy to request that he entreat on their behalf to put an end to the pogroms, he replied that his entreaties would not help. But it is the duty of the prophet to speak, whether he be heard or not. Was it not a sin on the part of Tolstoy to be a silent witness without raising his voice against the shedding of blood? This is the essence of the article of Abraham Jacob Papierneh.

Professor Chavolson[46]

In 1911, it became known that Professor Daniel Chavolson had died. From my early youth, I had been accustomed to hear conversations about Chavolson, who even though he was a convert [from Judaism to Christianity], yet had done wonderful things for our people. Who had not heard the aphorism and play on words: *Before I was created, I was not worthy, and now that I have been created, it is as if I had not been created.* The impression that remained in my memory of my early youth was that the Jews had forgiven Chavolson completely for his conversion.

Anyway after his death, at the age of 92, many different writers destroyed the crown of admiration, with which the students had adorned him and they showed the man as he was in reality. Chavolson had received his education abroad; his subject was Eastern languages. Correct pronunciation of the Russian language he never acquired and whenever he opened his mouth the Jew in him revealed itself. His sons were ashamed of their father who spoke of his origins to everybody. He found satisfaction in Jewish affairs and, in fact, did all that he could in the struggle against the Blood Libels.

The writer Ben Zion Eisenstat wrote a very interesting article after the death of Chavolson, and it is a pity I do not remember all the details. In the article he tells that there was a certain matter or perhaps an institution to be founded about which Chavolson overdid the advice he gave because he considered that he knew best. However, the communal workers were unable and unwilling to accept his advice. Subsequently, someone wrote an article in the newspaper expressing the opinion that it was not seemly for someone who had removed himself from the Jewish community, to interfere in the life of the community. He signed himself "Prophet Doran".

Prophet Doran who lived in the 14th century wrote the well-known essay called "*A letter -- Do not be like your forefathers*". The essay was written in the first instance to a well-known convert who refused to return to the faith of his fathers, when he had the opportunity to do so. The content of the letter was full of contempt and disgust for those who had converted, either intentionally or by force, and for conversion generally. The title of the article mislead the Christian church, and thinking that it contained a rebuke aimed at the Jews for their stiff-necked behaviour, the church disseminated it widely.

Chavolson was insulted by this criticism. Not long after, a delegation of Jews came to him requesting him to intercede for them with the government. I do not remember whether they requested Chavolson to persuade the authorities to repeal a new decree or to put an end to the pogroms. It seems to me that Ben Zion Eisenstat himself was in the delegation. Chavolson received him with unconcealed anger. "In your time of need you come to me, and at other times you do not want to know me". The delegate asked him to forgo his feelings at a time of trouble.

"Why did you come to me and not to Drabkin?" (Drabkin was the government appointed Rabbi to the Jewish community of Petersburg.) The delegates replied "Because Drabkin is a Jewish Rabbi and you are a Christian professor".

It seemed to me that in the end, Chavolson became reconciled to the community. He did whatever he was able to do for the Jews but whatever anyone would be able to achieve under the rule of the government of Nikolai II, we know from experience.

Life in the Transvaal

We were careful in our expenditure. My husband and I ran our shop without an assistant. I sewed the girls' clothes and mine as well myself but it was not of much help. The business was bad and only with difficulty did we make a living. On the Fourth of January 1917, after close on 13 years in Elsburg, we moved to Johannesburg.

Our eldest daughter Millie completed her studies at the Teachers' Training College (Normal College), obtained a gold medal and received a post at one of the Johannesburg schools. Our second daughter, Rachel excelled at piano playing and she too won a gold medal and a post as a music teacher. My husband got a post as bookkeeper. Our sons too helped us. After a while I was offered a post as Hebrew teacher in one of the Hebrew schools here. [Johannesburg] So despite the high prices that prevailed in the first years after the First World War [1914-1918], we lacked nothing. On the contrary, we saved and after some time we bought the house that we lived in. [Number 21 Upper Ross Street, Doornfontein. Ed.].

"*In every place to which Israel was exiled, the Divine Spirit was exiled with them*". When I came to South Africa in 1904, there were no Hebrew schools in the cities and certainly not in the villages. There was a small number of Hebrew teachers from Lithuania and they made a living from private lessons. Even the man who brought the kosher meat and groceries, would engage in Hebrew teaching[40] for extra income. When he came to a home with male children he would put his bundle down and become a teacher to the youngsters.

Soon they built synagogues in every place and Hebrew schools alongside them. However, the Hebrew schools (Talmud Torah) did not succeed for tens of years, but that is another subject. The reasons and factors for the lack of success were many, but in my opinion, the main reason was that Torah study was considered unimportant and not one of the main studies.

The Development of Zionism in the South African Jewish Community

Enthusiastic young Zionists_came to South Africa at the beginning of the present century. They brought with them their idealism and worked hard for the Zionist cause. Our son, Benzion, was the moving spirit here[41]. Many sympathisers, old folks among them, derived satisfaction [from the Zionist activity] and helped them and slowly even the opponents were drawn in and Zionism became fashionable in this country.

Later the Zionist Federation was founded, with its first office in Johannesburg. The Women's Zionist League was formed in Johannesburg, and the Bnei Zion Association in Cape Town. Today there is no place wherever a Jewish community exists, where there is not also an association of Women Zionists and Zionist groups of men and youth. All of them, women, men, youngsters dedicate their time and energy to the upbuilding of our land -- for the last 25 years in a way hard to imagine. The amounts of money which they raised for the Yishuv up till today are very large. This is apart from cultural work, the help they gave to the wounded of the First World War, the victims of the Russian pogroms, and efforts to collect money, clothes and provisions for the surviving remnant after the Hitlerian Holocaust.

During the last 25 years, there was a fund-raising campaign every two years. For each of these campaigns, there came one or sometimes two representatives from abroad, among them the best and most popular of our people. I shall mention a few names: David Wolffsohn[42], Shmarya Levin[43], Nahum Sokolow[29] (came here twice), Weizmann[44], the first president of Israel, Brodetsky[45] and others.

During their stay in Johannesburg, there were meetings, speeches and the Jewish community enjoyed a festive atmosphere. Wolffsohn came about three years after Herzl's death. I remember the joke that he told in his speech: Once he was introduced to a man from Africa (I think it was Mr Kessler) and Wolfsohn asked: "Do people come from Africa? Till now I thought only money came from Africa". He concluded that, since his visit, he had no doubt that there were "people" in Africa, -- people in the sense of "menschen".

Of all the delegates Shmarya Levin[43] left a deep and lasting impression. I will never forget the crowd outside the Orpheum [one of the early Johannesburg cinemas. Ed.] everyone holding half-a-crown [a coin worth two shillings and sixpence, equivalent to about twenty-five cents] in his hand trying to get an entry ticket to Shmarya Levin's lecture, and a lot of them were people who had previously claimed that they did not understand Yiddish.

I remember all his lectures very well.

Ita then relates at length and in detail how Levin told the story of Peter Schlemiel "The Shadowless Man" by Albert Camisso, to illustrate the point in his speech about Jewish identity.

Epilogue

(Writing in 1951)

I have aged. It is thirty-five years that I have been living in Johannesburg.

My husband passed away eighteen years ago. My four remaining sons and daughters-in-law are grandparents. From my three daughters and sons-in-law I have four grandsons and two granddaughters.

My health at my age is good.

(In 1951 Ita Hersch was 80 years old--Ed.)

[Note: These memoirs were written in Johannesburg in 1951. The above paragraph appeared in the January 1958 issue of ***Barkai.*** *A month later Ita Hersch took ill and she passed away in May 1958. Ed.]*

Ita Hersch with her sons and daughters.
A photograph taken in September 1952 during the visit of Professor Pesach Liebman Hersch to Johannesburg. Back L to R: Yudel Hersch, Pesach, Sadie Saron, Maurice and Isaac John Hersch. Front: Rachel Levy, Ita, Millie(Amelia) Levy

NOTES TO THE MEMOIRS

1. Barkai

This Hebrew language magazine was established in Johannesburg in 1932 by the Federation of Hebrew writers and remained under the inspired founder-editorship of Jacob (Ya'akov) Rubik for over forty years. The name *Barkai* translates as 'morning star' in English. Rubik was a fanatical champion of the Hebrew language and Zionism, supporting and defending them with the utmost vigour.

2. HOROVITZ, Isaiah ben Avraham Halevi (1555 – 1628)

Cabalist, Rabbi and author was born in Prague about 1555 and died in Safed, Palestine about 1628. He was a celebrated Talmudic authority and occupied rabbinical positions in some of the most important Jewish centres, such as Posen, Cracow, Frankfort (1606 – 1614) and Prague (1614 – 1621). He then went to Jerusalem and finally to Safed where he joined a group of Lurian Cabalists.

He is generally surnamed **SH'LoH** from the initials of his chief work *Shenay Luhoth Habrith (*The Two Tablets of the Covenant, an allusion to Deut. 9:15). It is an encyclopaedic work dealing with all phases of Jewish life from the Cabalistic point of view. The work became immensely popular by reason of its clear exposition, its agreeable manner of presentation and its mystic views. It was called "the holy Sh'loh" and was regarded in its time as the most important of books written for religious edification.

3. The name "Melamed"

Ita's father Shmuel-Leib (1826-1893 approx.) and his father before him (Ita's grandfather) were teachers and it was natural that when it became necessary to resort to a name change in order to escape the compulsory 25 years military service under the Tzar's decree they should adopt the name 'Melamed', which is the Hebrew for 'teacher'. The original family name was Horwitz (see the Introduction).

4. Zeitlin, Joshua

Russian scholar and philanthropist, born Kiev 1823, died Dresden 1888. As a youth he followed the Chasidim, later devoting himself to the study of secular sciences as well as the Hebrew language and literature. Settling in Moscow he became prominent as a benefactor of Talmudic students and Maskilim. He left Russia in 1883 to settle in Dresden where he collected a large library, which he placed at the disposal of Talmudic students.

5. "My sister Miriam" also called Mirkeh or Mary.

6. "The river Litah". According to Nancy and Stuart Schoenburg in *Lithuanian Jewish Communities*, Garland, New York, 1991, p. 314, the river of Trishik was the Virvita.

7. "The water mill". Two flour mills on the Virvita River were owned by Kagenton and Cohen (Schoenburg).

8. *Chukat*: Numbers, 19.1.

9. "My sister Leah" She was the second oldest of Ita's four sisters.

10. RASHI_ (1040 – 1105)

Rabbi Solomon ben Isaac of Troyes was the author of the most popular commentaries on the Bible and the Talmud, which have become an indispensable aid to their study. Because of the extreme popularity of Rashi's work, his commentary on the Pentateuch had the distinction of being the first Hebrew book to be printed (1475). Through his unequalled and gigantic work, Rashi became one of the most revered personalities in Jewish history. His work made the study of the Bible and Talmud accessible to the average student and contributed to the widespread study of the Torah.

The texts of Rashi's commentaries are usually printed on the same page with the Bible or Talmud text in a special semi-italic lettering known as Rashi script.

11. Ita's mother was Tzeitl Rubinstein. Of her six brothers (Ita's Rubinstein uncles) one took the surname Goldblatt and one Gruenspan, no doubt to avoid military service.

12. Tzena-Urena

This is the Hebrew title of the "Women's Bible" in Yiddish, written by the Talmudist Jacob ben Isaac Ashkenazi in 1590. It was widely read by those who did not know Hebrew, especially the women, among whom it was known as the Taaitch Chumesh (see the article by Ita Hersch entitled '*The Taaitch Chumesh- Jewish Women's Bible*' in this collection). It is neither a translation of the Bible, nor a commentary on it, but a free Yiddish rendering of parts of the Bible with an admixture of Midrashim and various folk tales retold and adapted to the circumstances and national backgrounds of those for whom it was intended.

13. *Chaiya Sarah:* Genesis, 23,1.

14. Great Completion (Siyyum-Ha'Gadol)

In Hebrew, the Siyyum, meaning the 'end' or 'completion' is applied to a number of festive occasions in Jewish religious or scholastic life such as the ceremony of completing the writing of a Scroll of the Torah; the conclusion of the study of one or all of the tomes of the Talmud; and the completion of the reading of the Five Books of Moses on Simchat Torah.

15. Bontshe Schweig (Bontsche the Silent). A famous, moving short story by Y.L. Peretz.

16. *Vayeshev:* Genesis 37,1; *Mikhetz* : Genesis 41,1.

17. *"A man leaves his father and mother and clings to his wife"*, Genesis 2,24.

18. P.B. Shelley : "To a Skylark".

19. A distinguished Rabbi of Trishik in Ita's childhood was Rabbi Levi Shapira, son of the renowned Reb Arye-Leib (Leibele) Shapira of Kovno.

20. Feltsher

A medical attendant who has not had a university training but has a rudimentary knowledge of cures for illness which included, chiefly, castor oil, gargling and cupping. For very severe illness he applied leeches. He was the Russian equivalent of the so-called "bare-foot doctors" of China.

21. Matityahu Strashun.

The editor of *Barkai* notes that he had received a letter from Mr Zvi Harkavy of Jerusalem, (who claimed that Ita Hersch was his aunt) in which he said that Ita Hersch erred in stating that the father-in-law of the Baal Habeit'l of Vilna was R. Matityahu Strashun. Matityahu Strashun died childless. The father-in-law was in fact R. Mordechai Strashun.

22. Strashun, Mathias (Matityahu) (1819 – 1885)

Talmudic scholar founder of the Strashun Library. Born in Vilna, he acquired a profound mastery of every branch of Jewish scholarship. He became a prominent communal leader. A devoted bibliophile and book collector, his extensive personal library of 5 700 volumes was bequeathed to the Vilna community, opened to the public in 1892 and in 1901 transferred to a house specially created for the purpose in the courtyard of the synagogue. By the late 1930's there were over 35 000 books in the library, mostly Hebraica and Judaica, which served the students, teachers, journalists and authors of Vilna. In 1941 the Nazis destroyed most of the books and transferred others to Frankfort. After the war surviving books were distributed among the libraries of Yivo in New York and the National Library in Israel.

23. Libau.

Ita's visit was in 1890. She most probably went to visit and was staying with her older sister Leah who was married and living with her husband and family in Libau. Libau (now known as Liepaja), on the shore of the Baltic Sea was then part of the Russian Baltic province known as Courland, now part of Latvia (see map of 1882).

24. Parsha *Vayechi* The concluding parsha of the Book of Genesis, in which Jacob blesses his sons before his death.

HERSCH MEMOIRS\MAP OF THE REGION 1882.

25. Meyer Dovid Hersch

He was born in Yanishok (Joniskis) in Northern Lithuania in 1858 and had a traditional Yeshiva education and become a distinguished Talmudist and Hebrew scholar. He married Hannah Blumberg of Kurshan (Kursenai) with whom he lived in Yanishok and Shavel (Siauliai), six sons being born to them between 1882 and 1890. Hannah died young, some time after the birth of her sixth son, but the date is not known. Meyer Dovid was early attracted to Zionism, the first meeting of the Chovevi Zion society of Yanishok being held in his house. In 1891 he travelled to South Africa as correspondent for the Hebrew newspaper Hatzfira, Warsaw, publishing in 1893 a series of articles which proved to be one of the earliest authentic accounts of Jewish life on the Rand. He returned to Lithuania in 1894 and in 1895 he married again for the second time to Ita Melamed. They moved to Warsaw where a daughter Malka (Millie) was born to them in 1896 and a second daughter Rachel two years later. He returned to South Africa at the end of 1901 and in 1904 he brought out his family from Europe to set up home with them in the tiny village of Elsburg in the Germiston district. He died in Johannesburg in 1933.

26. Peretz, Isaac Leib (1851 - 1915)

One of the "fathers" of Yiddish literature, Peretz began his literary career as a Hebrew writer, but in order to reach the masses he turned to Yiddish. He soon became the standard bearer and the centre of the Yiddish literary movement. Peretz was a master of the dynamic Yiddish short story in which he described both the misery and the virtues of Polish Jewry. He embraced socialistic ideas and in much of his writing he decried social injustices and advocated the improvement of the status of the poor. Peretz inspired and influenced millions because he spoke the language of the common man and expressed the pain, idealism and messianic hope, that was lodged in the Jewish heart.

27 Hersch, Pesach Liebman

The eldest son of Meyer Dovid Hersch and Chana Blumberg he was born in a village in the Shavel (Siauliai) district of Lithuania in 1882. He studied at Yeshivas in Lithuania and attended the University of Warsaw. There his activity in the Jewish workers' revolutionary movement got him into trouble and he was forced to leave and complete his studies at the University of Geneva, from which he graduated in 1908. He was then successively instructor (1909), assistant professor (1917) and professor (1921) of sociology, demography and statistics at the University of Geneva. He joined the Bund in 1905, and began writing extensively for the party organs, becoming one of the leading theoreticians of the party. His published work includes numerous books and articles in English, French, German and Yiddish. In 1952 he travelled to South Africa to visit Ita and his brothers and sisters. He died in Switzerland in 1955.

28. Herzl, Theodor (1860 - 1904)

Founder of political Zionism, the World Zionist Organisation and the Zionist Congress. He was born in Budapest, studied for the bar in Vienna but practised journalism as his career and become later the literary editor of the *Neue Freie Presse.* The "Dreyfus Affair" and the subsequent wave of anti-semitism (see note on Dreyfus) hastened his decision to seek a solution to the plight of the Jewish people. In 1896 he wrote a brochure entitled *The Jewish State,* in which he outlined a programme of political Zionism, stating that the only solution to the Jewish problem was the establishment of a Jewish State, legally recognised and sanctioned by most of the great world powers. His ideas seemed fantastic and impractical and aroused the opposition of assimilated Jews and many orthodox Jews but he singlehandedly began his campaign to influence European statesmen on behalf of the Zionist cause.

In 1897 he convened in Basle the first World Zionist Congress, out of which the World Zionist Organisation was established. It convinced Herzl that all its efforts must be directed to secure Palestine (and no other territory) as the national home for the Jewish people. After a visit to Palestine he wrote "*Altneuland*", a novel depicting a modern Jewish State in the ancient land of Israel, ending in the words "If you will it, it is no legend", which became the slogan of Zionist hopes and activities for the years to come. Herzl's health was affected by his untiring activities and anxieties, resulting in a fatal heart attack in 1904. He was mourned by the Jewish people throughout the world, his followers pledging themselves to continue his work and bring it to fulfilment. His dream came true in 1948 when the State of Israel was proclaimed. His remains were brought from Vienna to Jerusalem where they rest on Mount Herzl, as the symbol of a great leader who laboured brilliantly and devotedly for the rebirth and salvation of his beloved people.

29. Sokolow, Nahum (1860 - 1936)

Father of modern Hebrew journalism and prominent Zionist leader. Born in Poland he earned early recognition as a scholar and linguist. In 1887 he became editor of the Hebrew periodical *Hatzfira* and was soon acclaimed as a foremost Hebrew journalist and promoter of Hebrew culture. He later became editor of *Ha-Olam,* official organ of the World Zionist Organisation of which body he served as president between 1931 and 1935. As a member of the Zionist Executive Committee he toured many countries in the interest of Zionism. For his ability as a political leader, his erudition and wide range of experience as well as for his refined manners, dignity and dress, he received popular acclaim. He came to South Africa in 1926 to a welcome which for its fervour, approximated only to that which had greeted David Wolffsohn on his arrival in South Africa twenty years earlier. He made a deep impression on South African Jewry. His intellect, wisdom and erudition were intriguing. In him Jewish scholarship and human culture were ideally blended. His sagacity, poise and tact, his philosophic outlook and his statesmanship made him a unique representative of his people. No Jew hearing him could not but feel a stirring of pride and pleasure. He

succeeded in eliciting from the South African Government an official declaration of its support for the Zionist movement.

30, Musar

The Musar movement was founded by Rabbi Israel Salanter (1810 – 1883). He emphasised the doctrine of ethical conduct and moral discipline in the relations of man to man. The literature of the Musar Movement is written mainly for the masses, and deals with such subjects as family-life, education, relations between Jews and non-Jews, the care and treatment of animals and questions of hygiene.

31. Nordau, Max (1849 – 1923)

Nordau was born in Budapest and educated as a physician, practising in Paris, but soon embarked on a successful career as a journalist and author, gaining an international reputation for his literary works. Equipped with a good Jewish background, he was very active in Jewish affairs, and was one of the staunchest advocates of political Zionism and a close collaborator of Theodor Herzl. He was a brilliant orator and participated actively in the first nine Zionist congresses.

32. Y.L. Gordon (1832 – 1892)

The foremost Hebrew poet of the Russian Haskalah (Enlightenment) period, he was born in Vilna and served for many years as a teacher in government sponsored Jewish schools. His poems criticising Jewish ghetto life appeared in leading Hebrew periodicals. He advocated religious reform, satirised bigotry and superstition and attacked old-fashioned Jewish customs and practices, coming into bitter conflict with orthodox Jewry. However as a result of the pogroms in Russia in the 1880's he revised his views on the Haskalah as an answer to the Jewish problem.

33. Dreyfus, Alfred (1859 – 1935)

A Jewish captain in the French army who, in 1894, was falsely accused of betraying military secrets to Germany, court-martialled, condemned to life imprisonment and sent to Devil's Island, Guiana. In 1896 the real criminal was found to be a Major Esterhazy, but the army refused to admit to a mistake. Esterhazy was court-martialled and acquitted and a wave of anti-semitism swept the country. The victimisation of Dreyfus became a *cause celebre* which divided France for more than a decade. Among Dreyfus' supporters were the radical politician Clemenceau and the novelist Emile Zola, who was brought to trial after publishing his famous open letter *J'accuse*. In 1899 Dreyfus was retried, found guilty with extenuating circumstances, condemned to ten years penal servitude, but immediately pardoned by President Loubet. Seven years later he was declared innocent and reinstated in the army.

34. Hersch, Benzion Zundel (1884 – 1935)

Son of Meyer Dovid Hersch and Chana Blumberg, he was born in Yanishok (Joniskis), his father's shtetl, in 1884 on the night when the first meeting of the local Chovevi Zion was held in their home – hence his name. From an early age he was imbued with an intense devotion to Zionism. In Warsaw in 1896 he founded the first Junior Zionist Society

(Pirchei Zion) and when he came to South Africa as a youth after the turn of the century he threw himself immediately into communal and Zionist work. He edited a Yiddish Zionist journal *Die Yiddishe Fohn* for a number of years. Later he helped to establish the South African Jewish Board of Deputies and became a leading figure on the Executive Council of the South African Zionist Federation and a driving force on the editorial board of its official organ, *The Zionist Record*. He died in Johannesburg in 1935.

35. *Vayetze* : Genesis 28,12 contains the famous account of Jacob's dream of a ladder on earth reaching up to heaven on which the angels were ascending and descending.

36 *Korach* : Numbers 16,1. Korach was the leader of the great mutiny against Moses

37 Elsburg

When Ita Hersch arrived in Elsburg in 1904 with her two small daughters, coming from a culturally developed European metropolis with a Jewish population of over 200,000, they found themselves in a tiny country village (not far from Germiston) of forty white families with themselves the only Jews in the hamlet. The contrast must have been a shock to Ita – yet she quickly settled down to acculturate and to learn English and Afrikaans. The village was primitive,-off the railway line, no electric lights, no public amenities, unlit dirt roads, a solitary telephone in possession of a storekeeper who also served Elsburg as postmaster. Meyer David Hersch also owned a shop, one of three which provided Elsburg and the surrounding farmers with their requirements. In Elsburg Ita gave birth to her third daughter. Here the family lived for 13 years from 1904 to 1917 while the children grew up and received their schooling.

38. Dr. Klein (1852 – 1914)

Gottlieb Klein, Rabbi and Historian of religion was born in Homonna, Slovakia (then in Hungary). He received a traditional Jewish education and studied at several universities and the Berlin rabbinical seminary. After serving as Rabbi in Bohemia and East Prussia he became, in 1883 Chief Rabbi of Stockholm until his death. He was an outstanding preacher, lecturer and scholar. He researched early Christianity in the light of biblical and talmudic sources. His influence extended far beyond his congregation to leading liberal Swedish theologians, with many of whom he enjoyed close friendships. He also delivered discourses before King Oscar II.

39. Tolstoy, Count Leo Nikolayevich (1828 – 1910)

Russian landowner, thinker and novelist. After a dissipated youth he tried farming, then joined an artillery regiment and fought in the Crimean war, after which his *Sevastopol Stories* began to establish his fame. He travelled widely in Europe, then in 1862 he married and enjoyed 15 years of great happiness, becoming the father of 13 children and managing his estates on the Volga steppes. It was at this time that he wrote his great novels *War and Peace* (1865 – 1868) and *Anna Karenina*

(1874 - 1876). He combined in himself huge vitality, strong instincts and passions with a ruthless self-analysis and seeker for moral truth. He became a great moral force in Russian life but came into conflict with State, Church, society and in the end, his own family. Tolstoy was a supreme artist in analysing and describing the workings of the human mind. His later work included *Memoirs of a Madman* (1884), *The Kreutzer Sonata* (1889), *Master and Man* (1895) and *Resurrection* (1899).

40. Teaching Hebrew

There is the well-known story which illustrates this situation:-
A poor Jew says to another:
"If I had Rothschild's income I would be richer than Rothschild".
"How so?"
"I would give Hebrew lessons on the side".

41. Benzion Hersch and Zionism in South Africa

Marcia Gitlin in her book *The Vision Amazing - The Story of South African Zionism* (Johannesburg, 1950) deals at length with the role of Benzion Hersch (pp 102 - 104). She states "Short, slight of build, far from robust in appearance, Hersch was animated by a spirit so restless and so wholly dedicated to the Zionist cause that it gave to his life a stature beyond the ordinary" The dream of his life was to settle in Palestine but ill health brought his life to an early end at the age of 52. In Kvar Vitkin in Israel there is a communal hall named after him - Beit Hersch - as a memorial. In later years his daughter endowed the Benzion Z. Hersch Chair of Community Medicine at the Ben Gurion University of the Negev in his memory.

42. Wolffsohn, David (1856 - 1914)

Zionist leader, born in Russia, he became a prominent merchant in East Prussia. He was a close friend of Theodor Herzl. In 1898 he founded the Jewish Colonial Trust in London, a bank to assist colonization in Palestine. On his suggestion the blue and white colour scheme for the Zionist flag was adopted, symbolizing the traditional prayer shawl. After Herzl's death he was elected president of the World Zionist Organisation. He visited South Africa in 1906, and until then no Jewish visitor had ever been received with such unrestrained enthusiasm and such deep emotion. His passage through the country developed into a triumphal procession for Zionism.

43. Levin, Shmarya (1867 - 1935)

Born 1867 in White Russia, he died 1935 in Haifa. A dedicated Zionist from his youth he typified the modern Jew combining a traditional Jewish education with doctorates from German universities. He was elected to represent Vilna in the Russian Duma where his verbal prowess and caustic wit found frequent outlets. Indeed his greatest talent resided in his personality and flow of speech. He was witty, sharp, passionate, graceful, one of the great orators and raconteurs of his time. He came to South Africa to launch the first Keren Hayesod campaign at the eighth South African Zionist conference held in Johannesburg in January 1922. The memory of the wit and wisdom of his speeches remained with his

audiences for many years. He felt it very necessary to teach and explain Zionism in its newest aspects and was himself one of the most effective teachers of Zionism that South African Jewry has known.

44. Weizmann, Chaim (1874 – 1952)

Leader of world Zionism, first President of the State of Israel and distinguished chemist. He was born in Poland, educated in Germany and became lecturer in biological chemistry at the University of Manchester in 1903. He became interested in Zionism in early life, was active in the Chovevei Zion (Lovers of Zion) movement in Russia and later became a follower of Theodor Herzl. After Herzl's death he became the spokesman for those Zionists who wanted to combine practical work in Palestine with diplomatic and political activity. His valuable discoveries in chemistry and his services to the British government during World War I were instrumental in securing the Balfour Declaration issued by the British Government in 1917 guaranteeing the establishment of a "Jewish National Homeland" in Palestine.

In 1920 he was elected president of the World Zionist Organization. In the ensuing years he worked unremittingly for the creation of a better political climate for the aspirations of Zionism. At the end of World War II he appeared before the United Nations, pleading for the establishment of a Jewish state in part of Palestine to provide a home for the remnants of the annihilated Jewish communities of Europe, and for the fulfilment of the Jewish dream of national restoration. With the establishment of the State of Israel in 1948, Weizmann became its first President. The Daniel Sieff Research Institute founded by him in Rehovot, Israel, of which he was the director for many years, now bears his name.

45. Brodetsky, Selig (1888 – 1954)

Mathematician and Zionist leader, born in the Ukraine in 1888, his family moved to England in 1893. In 1906 he won a scholarship to Cambridge where he attained high academic honours. Obtaining a doctorate in Leipzig in 1913, he was appointed lecturer in applied mathematics at the University of Bristol and later from 1924 to 1948 was professor at the University of Leeds.

A very active Zionist since his student days he eventually became president of the Zionist Federation of Great Britain. In 1939 he was elected president of the Board of Deputies of British Jews and spoke out on behalf of British Jewry against the policy of the British Mandatory authorities. He was brought to South Africa in 1936 to lead the Keren Haysod fund-raising campaign. He died in London in 1954.

46 Chavolson, Daniel (1819 - 1911)

The son of devout Orthodox parents, he was born in Vilna and received a traditional yeshiva education. In 1841 he left for Germany to study Oriental languages in Breslau. After moving to Petersburg in 1855 he converted to Russian Orthodoxy and accepted an appointment as Professor of Hebrew and Semitic Languages at the University of Petersburg. His writings dealt with every phase of Oriental life and religion, and he made major contributions to the study of early Hebrew writing. He joined the Society for the Promotion of Culture among the Jews, but was forced to relinquish his membership under a torrent of hostile public opinion.

Nevertheless Chavolson remained on good terms with many Jewish scholars and leaders. He actually helped the Orthodox establishment on many occasions by intervening on their behalf when the Russian Government threatened yeshivot with closure or sought to ban new printings of the Talmud. As a member of a government commission set up to investigate charges that Jews were indeed guilty of the blood libel, he rendered the Jewish community an important service by proving the baselessness of these charges in Talmudic and related Jewish literature. For a large fee Chavolson argued the Jewish community's case in defence of ritual slaughter, which the Russian authorities sought to ban.

He published studies on early Hebrew printing and was an active collector of old and rare Hebrew books. Chavolson assembled a rich library that he presented to the Russian Academy of Sciences. He lived to the age of 92.

[With acknowledgements to: *The Jews of Lithuania--A History of a Remarkable Community, 1316 - 1945* by Masha Greenbaum. Jerusalem, 1995, Gefen Publishing House Ltd.]

47. Hatzfira

Hebrew paper which appeared in Warsaw intermittently between 1862 and 1931. It was founded as a weekly by Ch. Slonimski, its first editor who devoted most of its space to science and technology. When Nachum Sokolow became editor in the early 1880s it became a popular vibrant daily dealing with topical current affairs..

JEWISH WOMEN IN THE BIBLE AND THE TALMUD

By

IDA HERSCH
(Mrs M D Hersch)

A paper read before the Women's Zionist League, Johannesburg
Published in *THE ZIONIST RECORD* February 12, 1926

The object of this paper is not merely to recount the names of women prominent in our ancient history and literature, but to delineate the position of the ancient Jewess; the place she occupied as wife, mother and member of her community. In order to fully appreciate the position of the Jewish woman of old, we must acquaint ourselves with that of her contemporaries, the daughters of other nations. Of the savage races there is little to record; the woman being the entire property of the man. The latter was enabled to dispose of her as he pleased.

I shall, therefore, direct my observations to the women of cultured Greece and of educated Rome. In spite of women playing so prominent a part in the mythologies of these people, which fact might easily lead us to believe that the ancient Greeks and Romans had an altogether too exalted opinion of their women, in reality, however, these people held their women in subjection, and, on the whole, thought very little of them. The ancient Spartan looked upon marriage as a duty to his country. The constant wars, the hordes of slaves brought back from the battlefields, necessitated an ever-increasing population of their own; hence, marriage became a necessity, but once the object of having children was achieved, the woman herself, the mother of the children, was given very little consideration. She could not show herself in society. She was practically the prisoner of her own home, where her time was spent in housework and spinning; her own children were taken away from her at an early age to be brought up by, and for, the State. The Roman woman enjoyed more freedom than the Athenian. She could go to places of amusement, but even she was not free enough to conduct her own affairs independent of man. If she had not a husband, father or brother, or any male relation, the community provided her with a guardian.

Now let us see the attitude of the ancient Hebrews towards their women. "Honour thy father and thy mother" was a commandment of our Law-giver. Elsewhere he says, "Fear ye every man his mother and father"--- upon which the *Talmud* comments, "In the commandment of *honour,* the father is mentioned first, whereas in that of *fear* the mother comes first. This is because the natural tendencies of the son is to honour the mother more than the father, for she is more often in conversation with him. Therefore, the father is mentioned first to teach us that he is to be honoured not less than the mother. For the same reason, the mother is mentioned first in the commandment of fear, as naturally the son fears the father more." God said to Moses, "So shalt thou speak to the House of Jacob," which the *Talmud* explains to mean "the women".

With reference to the building of the Tabernacle, the Bible tells us that all intelligent women, whose hearts made them willing, spun, wove and embroidered for the Tabernacle, so the Israelite women contributed their share, not because

their lords and masters bade them do so, but because, like their husbands, they were interested in the building of the Tabernacle, and gave their work towards it of their own accord. The Elders of Bethlehem said to Boaz when he married Ruth, "God grant the woman who cometh to thine house be like Rachel and Leah, which two have built the house of Israel". They could not have expressed themselves in this way had women been regarded merely as toys or slaves or as instruments for continuing the race.

We read of King Solomon's mother that when she came to see her son, the king rose to meet her, bowed down to her, and placed a chair for her at his right. The prophet Malachi speaks of woman as the companion of man. He says, "For she is thy companion and the wife of thy covenant". In Proverbs we find sayings like the following: "He who hath found a wife found happiness, and obtained favour from the Lord"; "The wise amongst women buildeth her house, the foolish destroyeth it with her own hands"; "A virtuous woman is a crown to her husband"; "A house of wealth is the inheritance of fathers, but from God cometh an intelligent wife"; "Hear, my son, the corrections of thy father and do not abandon the law of thy mother"; "The eye that mocketh at the father and despiseth to obey the mother, this the ravens of the valley pick and the young eagles shall eat".

Before concluding my quotations from the Bible, I wish to linger a little on the "Ideal Woman" expressed in the thirty-first chapter of Proverbs, "The Virtuous Woman". Conditions of life may have changed many times since then, but the character depicted in *that* chapter is as beautiful today as it was then. Let us hear what the poet has to say of the ideal woman. "She treateth him (her husband) well and not ill all the days of her life". It is not an easy matter for us to treat *at all times* even our nearest and dearest well, and yet our virtuous woman is constant in her goodness through all the vicissitudes of life. "She seeketh wool and flax and worketh with willing hands. She has become like ships of the merchant---from afar doth she bring her bread. Fine tunics she maketh and selleth and girdles she furnisheth unto the merchant". "She thinketh of a field and buyeth it and from the fruits of her hands she planteth a vineyard. She hath no fear for her household of the snow, for all her household are clothed in scarlet. Tapestry coverings she maketh for herself. Of linen and purple is her attire. She looketh well to the ways of her household and the bread of idleness she *doth* not eat". "Well known in the Gates is her husband, when he sitteth with the Elders of the Land". It is not to be wondered at that the husband is well known when he is thus relieved from all business and household worries; he has the leisure to study and so he excels and becomes known in the Gates. Now we know that business worries often tend to make a man impatient, as the hundred-and-one petty household worries make a woman short-tempered and irritable. The virtuous woman, although combining the two, has, nevertheless, no such weaknesses for which to apologise, for "She openeth her mouth with wisdom, and the law of kindness is on her tongue".

When a woman has thus excelled as wife and mother, we feel sure she has done enough, and we cannot expect more of her, but our virtuous woman goes one further, for "She spreadeth wide her open palm to the poor; yea, her hand she stretcheth forth to the needy". In short, she is all that is good and noble---all, but beautiful.

It was not unintentional that the poet omitted beauty from her praises. On the contrary, he reveals the consciousness of his omission when he says, "False is

grace, and vain is beauty". To my mind it seems that the reason for his not bestowing beauty on his favourite lies in the fact that it was as perfect human being he conceived her , and not specifically as perfect woman. For consciously or unconsciously, the perfect woman is nearly always inseparably associated with physical charm, and it was no external appreciation he merited for his ideal.

Now I come to the *Talmud* and its references to this subject. The Talmudical literature was for the most part created in the Roman period. It would, therefore, be not altogether immune from the influence of Roman thought, and indeed we find in the *Talmud* expressions which are not at all complimentary to women, but even here these expressions are insignificant in comparison with the many beautiful passages in favour of women. If we wish to gain an idea of the attitude of the sages towards women in general, we need only study the *Kesuba*, which runs as follows: "On such and such a date, the son of so and so said to so and so, the daughter of so and so, 'Be thou my wife according to the Law of Moses and Israel, and I shall work for, maintain and honour thee', as it is the custom of Jewish husbands to work for, maintain and honour their wives in truth". Compare the *Kesuba* with the non-Jewish marriage ceremony of the twentieth century, where the woman is made to promise to obey.

A man, says the *Talmud*, should eat and drink below his means, dress himself according to his means and honour his wife above his means. The *Talmud* expects the husband to love his wife as himself, but honour her more than his own person. "Is thy wife small", says the *Talmud*, "stoop down and whisper in her ear", which means if she is intellectually not your equal then come down to her level and speak to her.

"A woman understands visitors better than her husband", which means that the woman is the better psychologist. Elsewhere, the Talmud says plainly, "God has endowed the woman with a greater sense of understanding than the man". "A man should sell all he has in order to marry a daughter of a learned man". So should a father sell all he has and marry his daughter to a man of learning (*Talmid Chochom*).

We know that a good many rites were given to men only, from which women were exempt, like daily prayers, the wearing of *Tzi-Tzis*, the donning of *Tefillin*, the study of law, etc. These are things for which men were promised the world to come. The question then arises: By what virtue will women attain heaven? And the answer is: Women will attain heaven as a reward for daily carrying their children to the houses of learning.

Roman history tells us of a Cornelia who, when pressed by others to exhibit her jewels, proudly pointed to her sons and said: "These are my jewels". Cornelia is cited in this connection as an exemplary type of Roman mother, but little can this impress us, when we take into account that Cornelia was the daughter of Scipio, the African, and therefore enjoyed all that wealth and prestige could procure. It is no mean culture that we expect from her in consequence. Roman history evidently has only one Cornelia to boast of. In reviewing Jewish history, we read of the Talmud telling us of Jewish mothers so imbued with the desire for learning that they brought their little ones to the houses of learning in face of peril attending such acts. These were no distinguished and isolated cases, but representative of the rank and file, and moreover, there was peril attached, as often persecution assailed them on account of it.

The women of the New Testament are all mystical and unnatural. We know nothing of their personalities. What do we know of the personality of Mary, the Mother of Christ? Everyone of the four Gospels tells us how Martha anointed the feet of Jesus with oil and wiped them with her hair, but we are none the wiser for that statement as to the character of Martha. The Biblical and Talmudical women, however, are all real and natural. They are real in their weaknesses as well as in their strength; so much so that we of the twentieth century can understand and sympathise with them. We have the capricious woman in Sarah. "Drive out the maid and her son", she said to Abraham. This maid was once a wife and remained the mother of his son, but drive them out he must, for it is the caprice of a spoilt wife.

We have the hysterical woman in Rebecca. "I am weary of my life, because of the daughters of Heth. If Jacob takes a wife from the daughters of all this land, what good is life to me". An insignificant annoyance will sometimes provoke a woman to such an utterance. In Rachel and Leah we have women decrying the wrongs done to them by men and revolting against their subjected state. "For is there yet for us a share or an inheritance in the house of our father, for he has sold us and also eaten our money. All the riches that God has saved from our fathers is ours, and our children's". Fancy, women talking of riches being theirs and not their husbands' or their fathers' in such primitive ages!

Women can be great and capable of supreme sacrifices when it comes to serious matters. To disobey the mightiest man in the land the midwives of Egypt must have been prepared to pay with their lives, and yet "they did not do as they were bid by the King of Egypt, and they saved the children".

In Miriam we have the shrewd woman who finds a way out of difficulties and is, nevertheless, not averse to a little bit of gossip. It was through her ingenuity that her mother became nurse to her own child and was paid for it, but when in later years her brother married a woman of whom she disapproved, she, the sister who was so much his senior, did not come to him and tell him straight of her disapproval, but spoke of it behind him to Aaron.

Deborah combines in her person the judge, prophet and warrior, and is withal so sweetly modest. In her song of victory, where she refers to her own part in the war, she says "Until I arose, Deborah, I rose a mother in Israel". Neither the judge nor the warrior, the great thing was the mother in Israel.

Ruth and Naomi will remain, until the end of time, wonderful examples of simplicity, goodness and devotion. Hannah's chapter of prayer, for its beauty, could be placed amongst the chapters of Isaiah, or the best chapters of the Psalms.

Abigail charms us with her tact as she once did David. Nabal's harshness would have brought ruin upon his household. The clever Abigail knew that, persecuted and starved, David and his 400 followers were sure to avenge themselves on Nabal for the insult. She, therefore, rushed to meet David, taking along a hamper, the size of which probably exceeded David's expectations, and pleaded with him not to shed blood without cause, for Nabal was no dangerous enemy to him, being powerless to do him harm. As he (David) was destined to be great one day, she pleaded that there be no innocent blood on his conscience to mar his greatness or happiness in the future. Michal, the daughter of Saul is placed in a very difficult position indeed. She stands between the husband she loves and the father she has good reason to fear. Still, when she is put to the test, her

love conquers. She saves her husband's life at the risk of her own. That she endangered her own life, by helping David to escape, can be seen from the fact that Saul once threw his spear at Jonathan for no other reason but that the latter dared plead with him on David's behalf.

Of the *Shunemite,* the Bible does not tell us much, but the little it does is enough to reveal the character of the woman. We learn that in Shunem dwelt a wealthy woman; the prophet Elisha came to the Shunemite, and she invited him to a meal. Subsequently, she told her husband that the man who had been their guest was a man of God---a holy man---and, therefore, she said: "Let us make him an upper chamber in the wall, place there a bed, a table, a chair and candlestick, and whenever he will come to us he will stay there". She did so, and when Elisha was next her guest and shown into the room made for him, he was touched by her kindness and asked what could he do for her in return for the trouble she took for his sake. Would she be spoken for to the King or the chief of the army? She answered, "I dwell among my nation", which meant, "I have no complaints to make against anybody as I dwell amongst my nation, where people do no harm to each other". Has ever anybody expressed a greater pride of race in so simple a phrase?

The ancient Roman had a phrase which expressed his pride of race, *"Civis Romanus sum"* ---I am a Roman citizen. The Roman phrase is masculine---a man says it, and what did this phrase stand for? It means I am a son of a people which makes wars against others and enslaves them. Here the *Shunemite* expresses her pride of her people based on the justice of her people. "I dwell amongst my nation" and, therefore, she had no cause to be spoken for to the King or the chief of the army.

The wise woman of Abel evidently was the wisest person in the town, as there was not a man to undertake her job. Sheba, the son of Bichri, revolted against David, and when he failed, he sought refuge in the fortified town of Abel. Joab, David's chief of the army, wished to destroy the town, and so a wise woman called form the wall: "I am one of the peaceful and faithful in Israel. Thou seekest to overthrow a town and a metropolis in Israel. Why wilt thou destroy the inheritance of the Lord?" Joab told her that all he demanded was the traitor to be delivered to him. She then came back to the town and persuaded the people to give the traitor up instead of having the town destroyed and the inhabitants sacrificed.

It was quite natural, in the first place, for Esther, to be reluctant to risk her life in going to the King uninvited, to intercede for her people, but when she subsequently did go, we cannot say that all the credit goes to Mordecai. She had no reason to be afraid of Mordecai then, as she was independent. All we can say is that Mordecai succeeded in convincing her of the necessity of her going.

The mother of King Lemoel left us only a few verses, but one who expressed such philosophy in so beautiful a language need not perhaps have said more in order to remain with us for ever. "Not for Kings, O Lemoel! is it fitting to drink wine, nor for Princes strong drink, lest either drink and forget what is written in the Law and pervert the cause of all the afflicted". "Give strong drink to him who is ready to perish and wine to those who have an embittered soul. Let such a one drink and forget his poverty and remember his trouble no more. Open thy mouth for the dumb for the cause of all the fatherless children. Open thy mouth, judge righteously and decide the cause of all the poor and needy".

Beruriah, the wife of Rabbi Meyer and the daughter of Rabbi Chaninah ben Teradion is a Talmudical woman. She left us her version of many a paragraph in the Bible, of which I shall quote only one, for this particular one reveals to us the greatness of her soul. The word *Chatoim* is the plural of *Chet*, a sin, and of *Chote*, a sinner. Thus, *Chatoim* can be translated as either sins or sinners. Rabbi Meyer lived in the neighbourhood of some wicked people who vexed him. Once, in a fit of despair he exclaimed he wished them to die. His wife asked him why did he wish so. She said, "Must not we rather pray to God for the sins to die out of the land. Once there are no sins, no passions, no temptations, there will be no sinners, and she concludes the paragraph of the Psalms, "May the sins, not the sinners, be extinguished from the land and so the wicked be no more".

The story of the wife of Rabbi Akibah is interesting, not only from its romantic point of view, but as a study of human nature, which was the same thousands of years ago. The same struggle between two generations, the fathers and children, who will not see each other's point of view and cannot understand each other's feelings. The rich Cal-ba Shobuah becomes desperate on hearing that his daughter is about to marry a poor and ignorant shepherd. He vows that he will not know her and will not allow her to benefit by his wealth. The enamoured girl sacrifices everything to her love: her home, her wealth and her father's affection. She marries Akibah and sends him away to study, meanwhile supporting herself by the work of her hands, to which she was not accustomed before. After many years of deprivation, her husband returns to her a great and famous rabbi, accompanied by a host of disciples. Pointing at his wife, he said to his disciples, "All the knowledge I have acquired and all that you have acquired from me, belongs to her".

A GREAT CHARACTER FROM THE TALMUD

BERURIAH---FAMED FOR HER BEAUTY AND HER LEARNING

By Mrs M D HERSCH (ITA HERSCH)

Published in *THE IVRI*, 1ST February, 1930

In all Talmudical literature, I consider Beruriah, wife of the great Rabbi Meyer, and daughter of the martyr Hananiah ben Teradion, to be one of the most outstanding. According to the traits of her character revealed in the Talmud, she was a woman worthy of her great husband and martyred parents; a woman who, during a period of oppression and despair, must through her greatness have exercised a heartening influence over the men and women of her time.

Beruriah lived in the town of Tiberias about the beginning of the second century. The Second Temple had been destroyed; the insurrections of Bar Kochba against the might of Rome had failed. Thus the last shadow of independence was gone and the Jews, realising that they had ceased to exist as a separate nation, endeavoured at the cost of their lives to save their intellectual treasures by studying and spreading the light of the Torah. It was against the learned men that Hadrian chiefly turned his wrath, and many, amongst whom were the parents of Beruriah, were put to death amidst horrible tortures.

The study of the Torah, particularly during the calamitous period which had befallen the Jews, was relegated to men. It was the opinion of the learned that "There is no wisdom for women except in spinning" (*Ein Chachmah L'Esha Elo Bapelech*), and that "He who teaches his daughter the Torah is as if he taught her absurdities" (*Ham'lamaid Es Bito Torah K'Elu M'lamda Tiflot)*. The position of the Jewish woman was better than that of her sister of the surrounding nations. Nevertheless a Jewish woman was not taught the Torah. It is the more remarkable, therefore, that Beruriah should have broken this firmly established custom and have become so learned in the Law. According to Gemorah Pesachim, Beruriah is said to have studied 300 Talmudic subjects daily. Her rulings were accepted by no less authorities than Rabbi Joshua and Rabbi Jehuda ben Bava. She even decided a dispute between Rabbi Tarfon and other Rabbis, and, on account of her learning, was looked upon as an authority on Law.

We have evidence of her great humanity and womanly tenderness in the manner in which she reproached her husband, who prayed that the wicked neighbours who troubled him should die.
"Do you dare pray thus," said Beruriah, "because the Psalmist says that *Hataim* be consumed out of the earth. Observe that he does not say "*Hotaim"* (sinners) but "*Hataim*" (sins), and then look to the end of the verse, 'and the wicked will be no more'. Once sins are rooted out there will be no more evildoers".

Beruriah showed the greatness of her character while she suffered the deepest affliction of a mother. While her husband, Rabbi Meyer, sat the whole Sabbath day giving instruction, his two sons, who were enlightened in the Law, died. Beruriah carried them to her chamber and spread a white covering over their

bodies. She did not disturb her husband's Sabbath, but remained alone with her sorrow. In the evening Rabbi Meyer came home and asked for his sons. Beruriah handed him a goblet with which to make the Havdalah. Again the Rabbi asked for his sons, but Beruriah, saying they could not be far off, placed food before him. When Rabbi Meyer had eaten and said grace Beruriah told him that a person had entrusted some jewels to her keeping and asked to have them back again. Should she return them? Rabbi Meyer, surprised at such a question from his learned wife, answered that she should not hesitate to return to one what was his own. Beruriah led her husband to the death-bed and removed the white covering. The father lamented, overcome with grief. The mother wept bitterly. At last, turning to her husband, she said gently: "Didst thou not teach me that we must not be reluctant to restore that which was entrusted to our keeping? See---the Lord gave, and the Lord hath taken away; blessed be the name of the Lord!"

The story of Beruriah's grief and her consolation in religion has found a home in all modern literatures. If her strength, as it appears in this story, seems almost unwomanly, it must be remembered that such strength was called forth by the emergencies of the times. Her own parents suffered a violent death at the hands of the Romans. Her sister, under a decree of Hadrian, was carried off to Rome to lead a life of shame, but was rescued by Rabbi Meyer.

Beruriah was thus constantly exposed to danger, and her strength of character, in the troublous times in which she lived, was unparalleled. Her intellect, her humanity and sense of justice, her devotion to her family and to her religion, are qualities which make her worthy to be called great and worthy to be remembered as one of the great characters of Jewish literature.

THE TAAITCH CHUMESH – JEWISH WOMEN'S BIBLE

by Ita Hersch

(First published in *JEWISH AFFAIRS* August 1949)

The *Tzena-Urena* (which is popularly known as the *Taaitch Chumesh*) is a work which is over three hundred years old. The name *Tzena-Urena* which means literally "Go forth and Behold" is derived from a quotation from the Song of Songs. Chap. III, Verse xi. Its use as the title for the *Taaitch Chumesh* (the Yiddish translation of the Pentateuch) is an invitation to the women-folk to read and discover the message within its pages.

Its author was one Jacob Ben Isaac Ashkenazi of Janowa and his book, first published in 1622, became the most widely read and prized amongst the Jewish women of the Yiddish speaking communities of the Dispersion. It was only with the approach of the Haskalah in Russia in the 19th Century, and the subsequent mass Jewish emigration from Eastern Europe to the Western countries, that the *Taaitch Chumesh* declined in popular favour. It is, nevertheless, worth recalling the merit of the work, the end it served and the important part it played for many generations.

To understand the nature of the *Tzena-Urena* and the methods employed in its composition, one must briefly review the Yiddish literary scene shortly before its appearance. Up to the 16th century old Yiddish literature in Germany was influenced both in style and content by works written in the native German by Gentiles. The romantic tales of "Hertzog Ernst" and "Dietrich Von Bern" to some extent inspired the famous *Schmuel Buch* which later appeared on the Jewish scene.

With the expulsions and restrictions which followed in Germany, however, Jews began to migrate in large numbers to Poland, which supplanted Germany as a Jewish spiritual centre. The new influences of Poland were soon reflected in the Yiddish literature of the period. The Romanticism and chivalry so beloved of mediaeval writers fast disappeared, to be replaced by material drawn principally from traditional religious Hebrew literature. In the intensified religious atmosphere of Poland there arose a series of works reminiscent of the old *Muser-Sephorim* (morality literature of the earlier centuries) which were entirely devoted to the spirit and letter of the Law, and which were to influence Yiddish literature for the next two hundred years.

The *Muser-Sephorim* (Morality Books) were conceived in the spirit of the Middle Ages. Written in a didactic vein, they exhorted, praised,

threatened and exalted, promising a glorious Hereafter to the virtuous, and indulging freely in gloomy forebodings for transgressors. Admittedly, the spirit of the *Muser-Sephorim* is not acceptable to our own sophisticated times and we tend to disparage them as products of an age before the dawn of Reason. But it would be wrong to dismiss the *Muser-Sephorim* without emphasising their lofty moral tone and the high ethical standards they demanded. Those who framed them, practised them – and they expected nothing less from the generations who read and studied them.

A number of the *Muser-Sephorim* were translated into the vernacular, but that fact in itself does not explain how the average Jewish woman, devoid of a knowledge of Hebrew in an age so steeped in piety and minute religious observances, was able to conduct her prayers intelligently in the Synagogue and at home. The answer is that two hundred years before the Bible was translated into the various European languages, there were already in existence, in the 14th Century, translations in Yiddish of the *Sidur* and *Machzor* prayers and such portions of the *Chumesh* as were necessary for the service. These translations were made by copyists whose chief task was to serve the religious needs of the women-folk.

The first printed copy of the *Sidur* in Yiddish appeared in 1544, and the author, in his preface to the book, encouraged readers who did not know Hebrew to recite their prayers in Yiddish, thereby expressing their religious zeal more intelligently and conscientiously. As German and Judeo-German (Yiddish) was the language of most of the Ashkenazi communities in Europe, the act of translating was referred to as "Germanising" (Fartaaichen).

Translations of the *Chumesh* (the Five Books of Moses) were now beginning to take two distinct forms. The first was a literal word-for-word translation of the text, regardless of any peculiar linguistic constructions which might result. This method was mostly employed by teachers and pupils in their studies, and was referred to as *Pshat*. The second form known as *Droosh*, introduced two significant features. By adding comment, it developed a more flexible interpretation of the text, and by permitting greater freedom in adapting the translation to the idiom of Yiddish, it opened up new avenues of literary expression.

To make this point more explicit, it must be mentioned that the *Pshat* and *Droosh* in the Hebrew text differ from the *Pshat* and *Droosh* as employed in the Yiddish translation. In the original Hebrew the text itself is the *Pshat*; the *Droosh* consists of the various commentaries made by distinguished commentators. These commentaries are inserted in the margins and footnotes but never embodied *between the text*. Quite different is the *Droosh* method employed in the *Taaitch Chumesh*. Here the text is constantly interrupted by the commentaries which are interwoven at length into the text, with the result that the text and

commentary merge into an indistinguishable whole. Thus was produced a work unique in its kind.

As has been mentioned, although a considerable number of religious works had been made available in Yiddish for the Jewish women of the period, the *Chumesh* itself had so far not been rendered into Yiddish in its entirety. This notable gap was filled by the appearance of the *Tzena-Urena*, in 1622. The work was coloured by the *Muser-Sephorim* atmosphere prevailing at the time, but through the *Droosh* it introduced a popular narrative or literary element as opposed to the academic and formal expression of the learned.
It is almost impossible to capture the inimitable spirit of the *Taaitch Chumesh* in any language other than the original Germanised Yiddish in which it was written. In that medium the blending of sophistry and naïve whimsicality rests secure. But in order to convey its spirit to the non-Yiddish speaking reader a few attempts are here made to bring the *Tzena-Urena* nearer to him.

Consider, for instance, how the *Tzena-Urena* treats Exodus, Chapter 25, verse 10: "*And they shall make an ark of shitten wood*". Bachya Ibn Pakuda argues: "Why is it written about the Ark '*They* shall make' and not '*Thou* shalt make' – as it is written of vessels. The reason is that in the making of the Ark wherein were to be housed the Holy Scrolls, the Lord requires the participation of *all*, so that none will be deprived of the Mitzvah of having his share in the Torah".

Again, take the *Tzena-Urena's* treatment of Genesis, Chapter XXVIII, verse xi: "*And he (Jacob) lighted upon a certain place and tarried there all night, because the sun was set; and he took of the STONES of that place, and put them for his pillows and lay down in that place to sleep*".

With this must be contrasted, verse xviii of the same chapter: "*And Jacob rose up early in the morning, and took the STONE that he had put for his pillows, etc.....*

Rashi draws attention to the reference to STONES (in the plural) in verse xi, and one STONE in verse xviii. This difference he explains by saying that the Almighty fused all the stones into *one* in order that there would be no envy amongst them. For, says the *Tzena-Urena*: "Und <u>die</u> shtein hot gezogt 'Auf <u>mir</u> zol leigen der Tzadik zein kop'; und <u>die</u> shtein hot gezogt 'Auf <u>mir</u> zol leigen der Tzadik zein kop'."
"And *this* stone said, 'The Saint shall place his head on <u>me</u>,' and *this* stone said 'The Saint shall place his head on <u>me</u>'."

With reference to the above, a little harmless diversion would sometimes be created when the reader innocently read this section without the necessary emphasis to differentiate one stone from another. As for

instance, Ánd this stone said...." "And this stone said...." Which rather had the effect of a needle retracing the same groove on a record, instead of "And *this* stone said," meaning one stone, and "*This* stone said," meaning another, and so on.

Here and there one stumbles upon passages which, I suppose, would quite naturally evoke a smile on the lips of the present generation. One cannot, however, conclude excerpts from the *Taaitch Chumesh* without a reference to its more typical examples in which the woman constantly imbibed those ethical precepts which are our imperishable heritage. Thus: Exodus XXI, ii reads: "*If thou buy an Hebrew servant, six years he shall serve: And in the seventh he shall go out free for nothing*".

Verses v and vi of the same chapter read: "*And if the servant shall plainly say, I love my master, my wife, and my children; I will not go free. Then his master shall bring him unto the judges; he shall also bring him to the door, or unto the door post; and his master shall bore his ear through with an awl; and he shall serve him for ever*".
These verses are followed in the *Tzena-Urena* by the views of various commentators as to why the ear of such a slave shall be bored through. They point out that a slave who is due for liberation, and refuses, thereby reduces his position not as slave to master, but as slave to slave; for the master is himself a slave to the Almighty. "And the ear which originally heard on Mount Sinai: "*For unto me the children of Israel are servants; they are* **my** *servants....*' and which remained deaf to the Lord's commandments, should be ineradicably branded".

So much for the *Tzena-Urena* itself, but before concluding, a word should be added about its readers.

On the Sabbath, when the *Tzolent* had been eaten, and after a brief nap had been taken, the woman would betake herself to some quiet corner where undisturbed she would place the *Taaitch Chumesh* before her and commence reading the *Sedra* for the day. This she would follow with a perusal of the *Haphtorah*. In the summer she would conclude with a chapter of the Ethics of the Fathers, (*Pirke Avot*) and in the winter with certain chapters of the Psalms. Gone were the cares and toils of the week; and for a brief interval, she relaxed into a benign tranquillity which made her *mitzvah* of reading the *Chumesh* a source alike of pleasure, relaxation and edification.

One can easily understand that the regularity of such reading produced in the women-folk a complete familiarity with the Scriptures, and the occasions were not rare when many of them ventured, with a charming humility, to illustrate some homely remark with an example from the narrative sections of the *Chumesh*.

The heyday of the *Taaitch Chumesh* is over, but the benefits it conferred upon its readers, and the simple virtues which it inculcated in them, and which they in turn passed to their children, left an indelible mark upon the life and character of former Jewish generations.

Ita Hersch, Yeoville, Johannesburg, in the 1930s

Ita Hersch, December 1949

Tributes To Ita Hersch

THE ZIONIST RECORD, FRIDAY, MAY 30, 1958.

Distinguished scholar, teacher and writer

DEATH OF MRS. IDA HERSCH

One of South Africa's most colourful Jewish personalities, Mrs. Ida (Ita) Hersch—a scholar, a pioneer of Jewish education, a writer of distinction, and a head of a family of scholars and public workers, died in Johannesburg on Saturday.

Mrs. Hersch was a unique representative of the Haskala period, of a type that was rare even in earlier days when Jewish learning was widespread. She possessed a profound knowledge of the Hebrew Bible, an accomplishment which was the more remarkable considering that she was virtually self-taught.

She knew most of the Hebrew text of the Bible by heart, was completely at home in Rashi's Commentary and was never at a loss in naming the source of any Biblical quotation. She had a critical and independent mind and was prepared on occasions to challenge the accepted opinions of academic authorities.

She maintained her passionate interest in the Bible and in Jewish studies throughout her life, and during the last few years, as long as she was able to read, much of her time was spent in thinking about the Bible and paging the Hebrew text.

She was indeed a student all her life. A born linguist with a sound knowledge of Russian, German, Polish, French, a little Latin and, of course, Hebrew (Biblical and Aramaic) and Yiddish, she was a voracious reader and had a deep knowledge of modern literature.

She was born in 1872 in Trishki (Trishok) Zamut, Lithuania, into a family of scholars. Her father, Shmuel Leib Melamed, was the lay head of his community and a Hebrew teacher. Her father's family were believed to be descendants of the 17th century Cabalist Isaiah Horowitz. One of her uncles, Reb Shmuel, was the Rosh Yeshiva of the Pinsk-Karlin Yeshiva, and was one of Chaim Weizmann's teachers. Her three brothers all obtained smicha, one of them, Reb Israel Joshua, being the Rabbi of Vorna and a son-in-law of the Kelmer Rabbi, Reb ~~Hirsch Yankel~~.

As a young woman she gave lessons in Hebrew and Russian. In 1895 she married the late Meyer David Hersch, one of the earliest of the Lithuanian Chovevei Zion.

Zvi Ya'akov Oppenheim
Rosh Beth Din

When she married Mr. M. D. Hersch, he was a widower with six sons and her readiness to assume these family responsibilities, although still a young woman, and the success with which she carried them out, was characteristic of her. The family moved to Warsaw where they spent the next eight years and were closely associated with some of the leading Jewish literary figures of the day.

Her husband went to South Africa in 1901 and was joined by his wife later in 1904, when they set up home in Elsburg, a district of Germiston.

They came to Johannesburg in 1917, when Mr. M. D. Hersch continued his close association with Zionism and Hebrew education. In 1919 Mrs. Hersch began teaching at Reb Moshal's Talmud Torah in Ferreirastown, being probably the first woman to act as a full-time Hebrew teacher in this country. Later, she also taught at the Bertrams Hebrew School.

Modest and retiring by disposition, she did not court public activity, but quietly did many good deeds of philanthropy. She was associated with the work of the Women's Zionist League and the Jewish Women's Benevolent Association, and when she lectured or took part in discussions, her contributions were always notable for their erudition and logical presentation. These qualities were also distinguished in articles on scholarly subjects which she published in Hebrew and Yiddish journals in this country. In 1951 she wrote in Hebrew some of her personal memoirs and reminiscences in Jewish life in the old country, which have latterly appeared in "Barkai."

Mrs. Ida Hersch is survived by her three daughters, Mrs. Amelia Levy, Mrs. Rachel Levy and Mrs. Sadie Saron, and her three step-sons, Messrs. Yudel, Maurice and Isaac John Hersch.

Of the deceased step-sons, one was the late Prof. Leibman (Pesach) Hersch, head of the Faculty of Demography and Statistics of the University of Geneva and a leader of the Bund, who died two years ago.

Another was the late Benzion Hersch, who played a very prominent role in Jewish communal and Zionist affairs in this country until his death in 1935. The third was the late Israel Elazar (Lola) Hersch, a medical practitioner who met his death in Europe at the end of the First World War. Mrs. Hersch is also survived by an elder sister, Mrs. E. R. Glass.

MAY 1958

A Grand Old Lady Passes

DEATH OF MRS. IDA HERSCH

We regret to record the death, which occurred in Johannesburg last Saturday, at the age of 86, of Mrs. Ida Hersch, widow of the pioneer South African Hebrew writer, the late Meyer Dovid Hersch, and herself a Hebrew scholar of distinction. The presence of many Rabbis, Ministers and congregational and communal leaders, among the large gathering of mourners who attended the funeral at Westpark Jewish Cemetery on Tuesday, was indicative of the high respect in which the late Mrs. Hersch was held.

Chief Rabbi Rabinowitz, who delivered the address at the graveside, echoed the sentiments of every one when he said that, with the passing of Mrs. Hersch, a woman of altogether unusual attainments, an "Eshet Chayil" without compare in South African Jewry, had gone from the community. The mourners bowed in reverence as Chief Cantor Alter intoned the burial service.

Born Ida Melamed, in the village af Tryskiai, Lithuania, the late Mrs. Hersch was the daughter of a family that came from a long line of Talmudic scholars. She herself displayed an inclination to scholarship at an early age, and persuaded her father to educate her in Hebrew and Judaic studies together with her brothers. She went from Biblical to Talmudical studies, and then spread her interest to later Hebrew literature. At the same time she began studying Russian, and soon acquired a wide knowledge of the Russian classics. Her zest for study spread also to other languages, and she learnt German and Polish as well, adding English and Afrikaans when she came to South Africa.

Her cultural interests were well matched in her marriage with the late Meyer Dovid Hersch, whom she met in Warsaw. He was a widower with six young boys, upon whom she lavished the same love as she showered upon the daughters who were born to her and Meyer Dovid Hersch. She came with her husband and family to settle in the little village of Elsburg, in the Transvaal, about the turn of the century. They were the only Jewish family in a village where life was still very primitive. Nothing daunted, they established a home there that became famous throughout the Transvaal for its Jewish spirit and culture. From this home in the little Transvaal village, Meyer Dovid Hersch contributed Hebrew and Yiddish articles to famous Jewish papers in Europe, as well as to South Africa's own pioneer Yiddish journals. Growing up in this home, the Hersch children early had their minds furnished with all that was best in Jewish

THE LATE MRS. I. HERSCH

life, and all made their mark in the community. Of the Hersch sons, the late Benzion Hersch was one of South Africa's pioneer Yiddish journalists, and an outstanding figure in early South African Zionism. Another son, the late Prof. Liebman Hersch, rose to a professorship at Geneva University; while the youngest son, Isaac John Hersch, became the stalwart leader of the Berea Hebrew Congregation and one of the pillars of the S.A. Board of Jewish Education. One daughter, Mrs. Amelia Levy, is the Editor of "Jewish Affairs," while another daughter, Mrs. Sadie Saron, is the wife of Mr. Gustav Saron, General Secretary of the S.A. Jewish Board of Deputies, and a well-known teacher in her own right. It was in the home of Mr. and Mrs. Saron that Mrs. Hersch spent her last years, still working, until failing health prevented her, upon the Hebrew scholarship she loved, and keeping abreast with modern reading at the same time. At nearly 80 years of age, she wrote a treatise on the Book of Job.

לייב מלמד

איטא הערש ע"ה

אין זיין הספּד אויף דער לויה פון איטע הערש האָט דער טשיף רבי ראַבינאָוויטץ געזאָגט וועגן דער אשת חיל מי ימצא. די מידות פון איבערגעבנקייט, גוט הארציקייט, צערטלעכקייט און שפּאָרזאמקייט וואָס זיינען געווינלעך פארבונדן מיטן באַגריף פון אשת חיל אָדער עקרת הבית, האָט איטע הערש געוויס פארמאָגט. אָבער תורה, חכמה, בינה, דעת זיינען מעלות וואָס אידן האָבן געווינלעך אי־ דענטיפיצירט מיט א מאנספערזאָן און ניט מיט א פרוי, אזוי אז א קלוגע, געלערנטע פרוי האָט מען געזאָגט טראָגט א „מאַנסבילשע קאָפּ אויף אירע פלייצעס".

איטע הערש האָט געוויס געהערט צו דער לעצטער קאַטעגאָריע. זי איז געווען פון די איינציקע פרויען וואָס האָט געקענט כמעט דעם גאַנצן תנ"ך מיט רש"י אויף אויסוויניק. זי האָט אויך געקענט א בלאַט גמרא. וויי אנדערע יודעי ספר און איז ראָיען גוט באַהאַוונט אין דער וועלטלעכע לי־ טעראטור, ענגליש, רוסיש, פויליש, דייטש. אין איר זיינען געקומען צום אויסדרוק א שאַרפּע השגה, אן אויסערגעווינלעכער זכרון אוך, ועל כולם, אן אומדערמידלעכער, אומגעזע־ טיקטער פלייס און אינטערעס אין אלע עניני רוח, און באזונדערס אין פראגן פון אידישן הוה און עבר.

„וואָס איז דער מקור דערפון?" איז געווען א פראגע וואָס איז תמיד געוען אויף אירע ליפּן. די בעסטע מתנה וואָס מען האָט איר געקענט ברענגען וועו מען איר איז געקומען באזוכן, איז געווען א נייער „געדאנק", א „סברא", אן „אויפטו". דאָס האָט אנגעהאַלטן ביזן לעצטן יאָר פון איר לאַנגן לעבן.

איר צוגאַנג צו אַלע פראגן, באזונדערס היסטאריש לינגוויסטישע איז שטענדיק געווען פאַרשערישאַלי־ טיש. צו עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם מקור פון א אידישן נאָמען, וויי זעליק, פייוול, ברוידע, הורוויץ, זיוו אא"וו, אָדער א אידישן מנהג, האָט איטע הערש תמיד געזוכט זיך צו פאַרטיפן אין דעם היסטאָרישן הינטערגרונט, דעם מקור פון אלץ. כאָטש איר דערציאונג איז געווען א טראדיציאָנעל אָרטאָדאָקסישע, האָט זי זיך ניט באגנוגט מיט בלויז מסורת און געזוכט די קאָנקרעטע פאקטן הינטער דער מסורת. אזוי ארום זיינען אירע ארטיקלען וועגן „איוב", „קוהלת" געווען וועדטער אין תנ"ך וויי „סלה", געווען אי משונה אינטערעסאנט אי שכלדיק טיפזינניק.

איטע הערש איז געווען א מעזינקע ביי אירע עלטערן. איר מאַמע איז געווען א פשוטע אידענע אָבער א צדיקת און חכמה. איר טאַטע שמואל לייב מלמד איז געווען א תלמיד חכם, גבאי פון בית מדרש, צדקה פושקע און דער מלמד פון טרישיק, א שטעטל אין זאַמעט. שפילנדיק זיך אין הויז, האָט זי אָנגעהויבן צו זאָגן אויף אויסווייניק די פסוקים וואָס דער טאַטע האָט געלערנט מיט די קינדער. דאָס האָט געשטעלט די משפחה אין א מבוכה; „איטקע וויל לערנען, אָבער וויי קען א מיידל גיין אין חדר מיט אלע אינגלעך?." איז מען געקומען צו א פשרה: מען וועט איר דערלויבן זיך איינצוהערן צום טאַטעס קנעלן, מער האָט זי ניט געדארפט. איר קאריערע פון לומדות און בקיאות איז געוואָרן פארזיכערט...

וועגן עס איז געקומען די צייט פאר איטע מלמד צו טאָן א שידוך, האָט זי זיך אויסגעקליבן מאיר דוד הערש. מאיר דוד איז געווען אן אלמן מיט זעקס זין, אָבער ער איז געווען א למדן, א משכיל מיט א זעלטענעם געפיל פאר קונסט. שוין אין די ניינציקער פון לעצטן יאָרהונדערט האָט ער פארעפנטלעכט א רייַ ארטיקלען אין „הצפירה" וועגן לעבן אין יאַהאַנעסבורג און סביבה וואו ער האָט פארבראכט פיר יאָר. די ארטיקלען זיינען ניט נאָר א ווייכטקער היסטאָרישער דאָקומענט, נאָר א צירונג אין נוסח העברייאיש פון יענע יאָרן; א פערלדיקער תנכ'ישער אויסדרוק איז געפונען געוואָרן פאר אלע מאַמענטן פון אויסטערלישן לעבן אין פאַרוואַרפענעם עק וועלט, צו אינפאַרמירן די „קוראים חשובים" פון דער העברייאישער פרעסע בכל אתר ואתר.

בכן זיינען מאיר דוד און איטע געווען א צוגעפאַסטע פאר וואָס האָבן געלעבט צוזאמען און געטיילט ליידן און פריידן אין משך פון 38 יאָר...

מאיר דוד הערש איז געקומען צום ערשטן מאָל אין דרום אפריקע פון יאַנגישעק אין 1891, פארלאָזן פיר יאָר שפּעטער און זיך אומגעקערט אין 1901 (ער איז געשטאָרבן 1933). איטע הערש איז געקומען צו איר מאַן אין 1904. בכן געהערן זיי ביידע צו די פיאָנערן פון דער אידישער דרום אפריקע וואָס איז אין עצם א פראָדוקט פון דער אידישער ליטע, „א זאַמעטער קאָלאָניע", ווי איינער האָט דאָס אָנגערופן.

מאיר דוד און איטע הערש האָבן געהערט צו דעם פיינסטן טיפ למדנישע אידן וואָס דאָס ליטווישע אידנטום האָט אַרויסגעגעבן. מיט די יאָרן וואָס גייען אוועק ווערט נאָטירלעך זייער דירעקטער אייגענלוס אויפן היגן אידישן לעבן שוואכער, זייער היסטאָרישע ווירקונג, אָבער, וועט שטענדיק בלייבן.

דור הולך ודור בא איז געווים א נאָטירלעכער פראָצעס, דאָך בלייבט עס זייער שווער שלום צו מאַכן מיטן געדאַנק אז אזא לעבנסרייכע לע געשטאַלט ווי איטע הערש איז שוין מער ניטאָ צווישן אונדז.

MY AUNT ITA HERSCH

by

Leib Melamed

Published in *Afrikaner Yiddisher Zeitung* June 1958
Translated from the Yiddish by Lilian Dubb

Chief Rabbi Louis Rabinowitz delivered the funeral oration at the graveside of Ita Hersh in May 1958. He referred to her as the Woman of Valour (Proverbs 31) for her price was far above rubies: she was in possession of all those attributes of devotion, kindness, compassion as well as the proficiency to run a Jewish household. However, in Ita's case, she was blessed with much more. She possessed the qualities of erudition and culture, was well versed in Torah and had insight and understanding. Such qualities were usually associated with men. A woman who was clever and educated was always referred to as having a man's head on a woman's shoulders. Ita Hersch was such a woman.

Ita was one of those unique women who knew the Torah by heart. She was also familiar with Rashi's commentaries. To her, reading a "blat gemorah" was like reading a newspaper. She could speak several languages; Russian, Polish, English, German as well as Hebrew and Yiddish. She also acquired a knowledge of the literature of those languages. She had a profound understanding of her subjects, an exceptional memory and an insatiable interest in all matters, especially Jewish affairs.

The best gift one could give her was information about an unusual event, a remarkable achievement or a new happening. The question always on her lips was "what is the cause of it, what is its origin?" The search for answers continued to the end of her long life.

Ita's approach to all questions, especially history and linguistics, was analytical and investigative. The origin of names fascinated her; names like Zelik, Faivel, Braude, Hurwitz, Sieff, etc. She was always researching the origins of Jewish customs and the historical background of everything. Although her educational background was a traditional orthodox one, she was not satisfied with traditional education. She sought the facts behind the traditions. Her articles on The Book of Job, Ecclesiastes, her research on unusual words in the Bible, (like Selah), were some of the topics for which she sought answers.

Ita Hersch was the youngest child of her parents. Her mother was a simple woman and very frum. Her father, Shmuel-Leib Melamed was a Bible scholar, the head of the Chevra Gemorah, a trustee and warden (Gabbai) of the Synagogue and the Hebrew teacher of the shtetl, Trishik, in the Zamut area in Lithuania. As she played around the house, she used to see the cheder boys coming to study with her father and she began to

copy the pupils as they studied. In this way she learned Bible passages by heart. This created a problem for the family. "Itke wants to study" they said, but how could a girl join a cheder together with boys? However a compromise was reached and she was allowed to listen in on her father's teaching. Thus her career as a scholar and researcher began.

When the time came for Ita to marry, she herself made a choice, and she chose Meyer Dovid Hersch, a widower with six sons. They were well matched and lived together for over 38 years, sharing joys and sorrows. Meyer Dovid first came to South Africa from Yanishok, Lithuania. He spent four years here before returning to Lithuania. He then returned to South Africa in 1901 and Ita joined him in 1904. Meyer Dovid was a maskil, with strong feelings about widening education. By the end of the 1890's he had already published a number of articles in the Hatzfira about life in Johannesburg and its surroundings, where he had spent four years. These articles, written in a stylish Hebrew are important historical documents today which depict life in South Africa at that time. They paint a vivid picture of the life of immigrants in that far flung "vilde medine of dorem afrike", reaching readers of the Hatzefira living around the world.

Ita and Dovid belonged to the earliest generation of Yiddish pioneers, who were a product of the Yiddish Lithuania known as the *zamuter kolonie*. They belonged to a genre of cultured Jews, nurtured in the Zamut district of Lithuania, where Yiddishkeit and "bildung" flourished. Over the years, their direct influence on the local Jewish communities who followed them waned. But their collective historical memory will hopefully remain forever. Generations follow one another, undergoing natural processes of evolution and change. Individuals however are irreplaceable and it is not easy to accept the thought that such cultured personalities as Ita Hersch will no longer be with us.

ON THE SHLOSHIM OF ITA HERSCH

Memorial speech by Zalmon Levy,

Published in *Dorem Afrike* June 1958
Translated from the Yiddish by Lilian Dubb

Ita Hersch who passed away a month ago in Johannesburg, at the age of 86, was truly a unique personality in our time. With her passing South African Jewry and perhaps even World Jewry, has lost one of its most remarkable women of this era.

A colourful character, she possessed many unusual intellectual attainments: an expert on the Bible, a Talmud scholar of no mean measure, and a teacher of Talmud. She knew many languages and was also an accomplished writer. She was one of the "Last Mohicans" of the Haskalah movement She knew the whole Bible by heart. She was also an authority on Rashi (the greatest of Biblical commentators), about whom she wrote and published articles in a number of prestigious journals.

Ita Hersch was born in a small shtetl, Trishik in Lithuania. Her family was a learned one, with a long line of Rabbis and scholars. It is no wonder then, that her home background of study and scholarship influenced her from her early years. At a young age she became interested in the study of the Bible, the commentaries and the Talmud. But for her this was not enough. She began to study Russian and when she was still a young girl she began to teach it. She had a talent for languages and apart from Hebrew, Yiddish and Russian she also learned German, French, Polish and even Latin. It is interesting to note that she was an autodidact – she was entirely self taught. She was a diligent student and an avid reader and had a phenomenal memory. As a consequence she acquired an immense knowledge and profound understanding of modern literature, old and new.

At the end of the nineteenth century she married Meyer Dovid Hersch. He was one of the earliest members of the Chovevei Zion in Lithuania. After their marriage they went to live in Warsaw, and remained there for about eight years. In 1901 Meyer Dovid came to South Africa and three years later she followed him. In 1919 she became a teacher of Hebrew and was one of the pioneers of Hebrew education in South Africa. She gave lectures, took part in Zionist work, and participated in many discussions.

About seven years ago, Ita began to write her memoirs in Hebrew. Parts of this were published in *Barkai*, the South African Hebrew literary journal. In our own Yiddish journal, *Dorem Afrike,* Ita wrote an important essay in Yiddish about the Yiddish language, viz: "*Hebrew and Yiddish*."

(May/June 1952). In these articles she discusses the link between Hebrew and Yiddish. She shows her extensive knowledge of Hebrew and Yiddish, of the Talmud and Hagadah as well as linguistics. She explains how Hebrew and Yiddish are intertwined with each other and gives examples of linguistic constructions, idiomatic expressions and quotations from the Yiddish literature of many generations ago, and how they have become embodied in the Yiddish language. She asserts that Hebrew could be regarded as the very soul of the Yiddish language.

The children of Ita Hersch play a significant role in the Johannesburg Jewish community. Her daughter, Amelia Levy is a noted translator of the best of Yiddish literature. She is also a gifted writer and is at present the editor of *Jewish Affairs,* the prestigious literary journal. Her second daughter, Rachel Levy is a well-known communal worker in Benoni and noted for her cultural activities. Sadie Saron, the youngest daughter is also well known for cultural work and is the wife of Gus Saron, the General Director of the Jewish Board of Deputies. One of her stepsons, the world renowned Professor Liebman Hersch, was a demographer and statistician at the University in Geneva. He passed away a few years ago. Another stepson, the late Benzion, was well known in communal work in Johannesburg as well as being the President of the Zionist Federation.

Ita Hersch, accomplished scholar and intellectual, has left behind children who will continue with the heritage she left to them. With her death the Jewish world has lost one of its most remarkable personalities.

איטע הערש — אַ זעלטענע פרויען־געשטאַלט

(צום שלושים נאָך איטע הערש)

א י ט ע ה ע ר ט ז ״ ל

פרוי איטע הערש, וואָס איז לעצטן חודש געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג אין עלטער פון 86 יאָר, איז באמת געווען אַן אוניקום אין דער היינטיקער עפּאָכע, און מיט איר אוועקגיין האָט די יידישע דרום אפריקע, אפשר די יידישע וועלט בכלל, פארלוירן אייניע פון די מערקווירדיקסטע און זעלטענע פרויען־געשטאַלטן, וואָס דאָס יידישע פאָלק פארמאָגט נאָך היינט צו טאָג.

זי איז געווען א קאָלירפולע פערזענלעכקייט, זי האָט פארקערפערט אין זיך פיל אינטעלעקטועלע דערשיינונגען אויף אמאָל: אַ תלמיד־חכם פון א ניט קליינעם פארנעם, שרייבער, ביבל־עקספערט, שפראַכן־קענער און איז געווען אפילו א גרויסע מלומדת אין תלמוד.

זייענדיק אייניע פון די לעצטע מאָהיקאַנער פון דער השכלה־עפאָכע, האָט זי געקענט אויף אויסווייניק גאנץ תנך, איז געווען אן אויטאָריטעט אויף אייניעם פון די גרעסטע מפרשים — רשי, וועגן וועמען זי האָט געשריבן אין פארשיידענע צייטשריפטן, און איז בכלל געווען א פאָרשערישער, שטוֹדירנדיקער טיפּ, מיט אן אריגינעלן קריטישן חוש און צוגאַנג צו קולטור.

זי האָט געשטאָמט פון א קליין שטעטל אין דער ליטע, פון א ביז גאָר ייחוסדיקער משפּחה פון תלמידי חכמים און רבנים, און ס׳איז אפשר קיין וווּנדער ניט וואָס לעבנדיק אין אזא סביבה איז זי באווירקט געוואָרן אוֹן אַנגעהייבן זיך צו פאראינטערעסירן מיט תנך, מיט מפרשים און מיט תלמוד. אָבער תנך און לשון־קודש איז ניט געווען גענוג. זי האָט געמוען לערנען רוסיש אויף וואָס זי איז געוואָרן, נאָך אלס א יונג מיידל, א לערקע. משמעות אז זי האָט גע־האָט איינגעאָרעמע פעאיקייטן אויף שפראַכן בכלל, ווייל אויסער יידיש, העברעאיש און רוסיש, האָט זי געהאָט אַ באַדייטנדיקע קענטשאפט אין דייטש, פויליש, פראנצויזיש, און אפילו א לאַטיין.

עס איז וויכטיק צו באמערקן, אז זי איז געווען אַן אויטאָדידאַקט. זי האָט זיך אלץ געלערנט אליין, געווען א גרויסער מתמיד, א קאָלאָסאלער לייענער און וויי א פּועל יוצא פון דעם האָט זי געהאָט אַ גוואַלדיקע קענטשאפט אויף אין דער מאָדערנער ליטעראטור און עס טיף און גרינטלעך פארשטאַנען.

בייַם סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט האָט זי חתונה געהאָט מיט מאיר דוד הערש, אייניער פון די ערשטע חובבי ציון אין דער ליטע. נאָך דער חתונה זיינען זיי אוועק קיין וואַרשע, וווּ זי האָבן געלעבט בערך 8 יאָר, און אין 1901 איז איר מאַן אוועק קיין דרום אפריקע, וווּ זי איז, מיט 3 יאָר שפּעטער אויך געקומען.

אין 1919 איז זי געוואָרן א העברעישע לערערקע אין יאָהאַנעסבורג, און איז זיכער אייניע פון די פּיאָנערן פון דעם העברעאישן חינוך אין דעם לאַנד. אַ חוץ איר אנטייל אין ציוניסטישער ארבעט, פלעגט זי אויך געבן לעקציעס, אנטייל נעמען אין דיסקוסיעס, וווּ זי האָט שטענדיק ארויסגעווויזן לאָגיק און ערודיציע.

מיט א יאָר 7 צוריק האָט זי אָנגעהייבן שרייבן אירע זיכרונות, א טייל פון וועלכע עס זיינען געווען פאר־עפנטלעכט אין דעם היגן העברעאישן זשורנאַל „ברקאי". אין אונדזער צייטשריפט „דרום אפריקע" האָט איטע הערש אָנגעשריבן א גרעסערע ערנסטע עסיי א״ק „העברעאיש און יידיש" (מאי־נומער, 1952). אין דער דאָזיקער ארבעט, וווּ זי האָט בריַיט באשריבן דעם פּלאַץ וואָס העברעאיש פארנעמט אין דער יידישער שפּראַך, אנטפּלעקט זיך ארויס גאָר בולט איר קאָלאָסאלע קענטשאפט אין תלמוד, אין אגדתא, אין העברעאיש, און פארשטייט זיך, אין יידיש לשון. זי גיט איבער באריכות זאַצן, שפּרוכן און אידיאָמען, וואָס זיינען אין משך פון דורות אייַנגענקנאַטן געוואָרן אין דער יידישער שפּראַך.

אין דער אויבן דערמאָנטער ארבעט זאָגט איטע הערש ארויס דעם געדאַנק, רייַדנדיק וועגן דער ראָלע וואָס העברעאיש האָט געשפּילט אין דער אנטוויקלונג און רייכקייט פון יידיש, אז העברעאיש איז ממש געווען די נשמת פון דעם יידיש־לשון, וווּייל ניט נאָר יעדער פרט וואָס האָט געהאָט א שייכות צו רעליגיע האָט געטראָגן א העברעישן נאָמען, נאָר צו אלץ וואָס דער ייִד האָט זיך באַצויגן ערנסט, האָט ער אָנגערופן מיט א העברעאישן נאָמען. דער ייִד — זאָגט זי — האָט זיין מצב אין דער געזעלשאַפט, זיינע פריידן און ליידן אָרגאַמענטירט מיט העברעאישע נעמען.

איטע הערש קינדער שפּילן א באַדייטדיקע ראָלע אין היגן יידיש־גע־זעלשאַפטלעכן לעבן. איינע פון זיי, עמילא לעווי, איז אַ באַאַבטע פרוי, וואָס צייכנט זיך באזונדערס אויס מיט אירע ערנסטע איבערזעצונגען אין ענגליש פון דאָס שענסטע אין דער יידישער ליטעראטור. זי איז אויך מיט־רעדאקטאָר פון דער יידיש־ענג־לישער צייטשריפט „דזשואיס אפערס". איר צווייטע טאָכטער, רחל לעווי, איז א באקאנטע כלל־טוערין אין בע־נאַני מיט א פיינעם קולטור־באגאזש. דאָס גלייכן איר יינגסטע טאָכטער, סיידי סאַראַן, די פרוי פון געזעלשאפט־לעך באקאנטן ענגעראל סעקרעטאר פון באָארד עוו דעפיוטיס, גוסטאָו סאַראַן.

אייניער פון אירע שטיף־זין איז געוואָרן דער וועלט־באקאנטער פּראָפּ׳ליבמאַן הערש, וואָס איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק אין זשענעוע, א צווייטער זון איז געווען דער אין ד״א באקאנטער געזעלשאפטלעכער טוער און פירער פון דער ציוניסטישער שער באַוועגונג, בן־ציון הערש, געשטאָרבן אין 1935.

איטע הערש, די מלומדת, דער תל־מיד־חכם־טיפּ האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך קינדער, וואָס וועלן אין אַן אַנדער אופן ממשיך זיין זייער מאָמעס ירושה. מיט איר טויט איז אוועק אין דער אייר־ביקייט אייניע פון די מערקווירדיק־סטע פרויען געשטאַלטן אין דער יידישער וועלט.

ז ל מ ן ל ע ו י, יאָהאַנעסבורג.

דאָוו / יאהאַנעסבורג

וועד דאַרף טאָן די אַרבעט?

מ. ד. און איטע הערש — מאַן און ווייב — זיינען געווען 2 אויסטערלישע כאַראַקטערן אויף דער פאַן פון דער יידי־שער דרום אפריקע. מיט 70 יאָר צוריק — אין מיטן פון די 90קער יאָרן פון לעצטן י"ה — האָט שוין מ. ד. הערש געהאַט פאַרעפנטלעכט אַ סעריע מאמרים־קאָרעספאָנדענ־ציעס אין „הצפירה", ווו ער האָט באַרירט פארשיידענע אספעקטן פון יידישן און אלגעמיינעם לעבן אין יענע יאָרן. ער האָט געשריבן וועגן דעם אויפשטאַנד אין טראַנסוואַל, וועגן די בורן און זייער באַציאונג צו יידן, וועגן די שכנות־דיקע ענגלישע קאָלאָניעס א"א פראַגעס. דאָס זיינען גאָר ווערטיקע היסטאָרישע פארצייכענונגען, וואָס דארפן גע־פאָרשט ווערן, ניט פאַרגעסן ווערן, ניט פארנאָכלאָזיקט ווערן. מיגלעך אז אַ גאַנצע ריי כתב־ידן פון וויכטיק היס־טאָרישן ווערט וועלן זיך נאָך אַרויסזוכן.

איטע הערש, וואָס איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק אין אַ זאַטן עלטער, איז געווען אַן אוניקום אין דער יידישער דרום אפריקע — און זי וואָלט עס אפילו געווען אין דער אַלטער היים. זי איז געווען אַ גרויסע מלומדת און גוט באַהאַוונט אין די אַלטע יידישע מקורות. חוץ תנך האָט זי אפילו געקענט לערנען אַ בלאַט גמרא. זי האָט געשריבן פיל מאמרים אין יידיש און העברעאיש וועגן תנך־פאָרשונג, וועגן ביבל־כאראקטערס און וועגן קאָנטראָווערסיאלע טרא־גישע געשטאַלטן, ווי איוב, קוהלת א"א. אויף די תנך־מא־טיוון האָט זי געדרוקט א גאנצן ציקל אינטערעסאנטע אר־טיקלען אין העברעאיש. זי האָט בכלל געהאַט א פאָרשערי־שע נאַטור און האָט אויך אין יידיש פאַרעפנטלעכט אַן אר־בעט וועגן דעם אָפשטאָם פון יידיש ספעציפישע נעמען א"א. מאיר דוד און איטע הערש שטאַמען אליין פון פוילן (וואַר־שע) און יעדער פון זיי האָט מיט זיך געבראַכט אין דעם לאַנד אַ גרויסן באַגאַזש פון יידישער אינטעליגענץ אין דעם השכלה־גייסט פון יענע יאָרן.

בין איך געשטאַנען א צוגעשמידטער און אַ באַרוישטער פאַר די פולע שופלאָדן פון דעם שרייבטיש, ווו זייערע מא־נוסקריפטן „ליגן באַגראָבן". דער אמת איז אז די מישפחה, וואָס היט אויף די כתב־ידן, באַציט זיך צו דעם זאַרגפול און מיט פיעטעט, ווי צו א ירושה־זאַך, אָבער אין שרייב־טיש פון אַ פריוואָט הויז בלייבט עס פאָרט א באַגראָבענער אוצר, וואָס אייגנטלעך געהערט ער צו דער קהילה.

צום באדויערן האָב איך ניט געקענט אין דער קורצער ווייל זיך שאָפן א מער דעטאַליזירטן באַגריף פון די אלע אַרבעטן אין דער זאַמלונג, אָבער דער אלגעמיינער איינדרוק איז — די אלע זאַכן דארפן געבראַכט ווערן אין אַרדענונג, סאָרטירט און קלאַסיפיצירט ווערן, ס׳דארף אריסגעקליבן ווערן דער היסטאָרישער מאַטעריאל פון די אלע העפטן און העפטלעך, ביכלעך און פאַפירן. טיילווייז איז עס געשריבן מיט קאליגראפישע דינע אותיות, מיט הערות, מיט צושריפטן און אויסבעסערונגען. זייערע בלעטער זיינען באדעקט מיטן שטויב פון דער היגער יידישער געשיכטע, פון א פאר־גאַנגענער עפאָכע, און זיי דארפן דעשיפרירט ווערן.

די דאָזיקע פון צייט פאַרגעלטע אלטע כתבים זיינען דע־ריבער ניט בלויז א מישפחה־ענין. געווויינלעך קען מען ניט פאַרקוקן דעם סענטימענט פון די אייגענע, אָבער אין גאַנצן און אין אלעמען איז עס אַ נאַציאָנאַלער — אויב אפילו אַ לאָקאַלער—גייסטיקער פאַרמעג. דאָס זיינען בלעטער פון היגן יישוב, וואָס האָבן אַ סאָציאָלאָגישן און עטנאָגראַפישן פאַרשונג־ווערט. די מאַטעריאלן קענען וואַרפן אַ ליכט אויף דעם היגן קיבוץ מיט אַ דריי־פערטל און האַלבן 100 יאָר צוריק. און מען דאַרף אוודאי שטאָלץ זיין אזא ארבעט צו טאָן. און בעסער פריער ווי שפעטער.

בין איך געבליבן ארומגענומען מיט אַ ייראת הכבוד צו די דאָזיקע היסטאָרישע „פאַפירוסן", וואָס קענען מאָרגן ווערן נוצלאָזע „שמות", אויב זיי וועלן וועלטער בלייבן באַ־גראָבן אין די שופלאָדן פון זייער פריוואָטן אייגנטימער און קיינער וועט זיך ווען דעם ניט פאראינטערעסירן. איך האָב באַשיימפערלעך געפילט, אז יעדע שורה פון דער אי־מיגראַנטיש פיאָנערישער עפאָכע אין יידישן לעבן פון דרום אפריקע, וואָס איז אין זיי פארשריבן, ווערט זיין פון היס־טאָרישן ווערט פאר דעם שפעטערדיקן געשיכטע־שרייבער פון דעם היגן יישוב. ליידער קען צו אזעלכע מאַטעריאלן ניט האָבן קיין צוטריט דער באשרענקטער אויף ענגליש און אפריקאַאַנס־פאָרשער, נאָר א יידיש־העברעאישער!

די קהילה דאַרף דעריבער ניט לאָזן פארלוירן גיין כתבים, וואָס מען ווערט זיי שפעטער ניט קענען דערזעצן. אויב אפילו אזא זאַך איז אַ מישפחה־ענין, אין לעגיטים ירושהדיקע טערמינען, איז עס אָבער פאַקטיש דער רכוש פון דער יידישער געזעלשאַפט. אוודאי קען דאָ איין יחיד ניט זיין קיין פוסק אחרון אויף צו באשטימען די קוואַליטעט פון אזעלכע מאַטעריאלן. אויף דעם דארף געשאָפן ווערן אַ פערמאַנענטע קאָמיסיע ביים באָרד אָוו דעפּיוטיס — און אזא איז ניט וויניקער וויכטיק ווי דער „פאָבליק רעליישנס" קאָמיטעט — וואָס דאַרף באשטימען די נייטיקייט פון אזא ארבעט, ווי און וואָס עס דאַרף געטאָן ווערן.

אויב דער באָרד אָוו דעפּיוטיס האָט א יידישן מוזיי, מיינט דאָך עס אז ער איז יאָ פאראינטערעסירט אין יידישן עבר, טאָ פאר וואָס זאָל ער ניט אויסלייזן יידישע בלעטער, און זיי רעסטאַוורירן אין אַ בוכפאַרעם, כדי זיי צו ברענגען צום יידישן פאָרשער און לייענער? און אויב ניט אין בוכ־פאָרעם, טאָ זאָל עס זיין אין אן אנדער ווע, אָבער דאָס מאַטעריאל דאַרף און מוז קריגן אַ תיקון.

אוודאי קען ניט — און ווייל ניט — דער שרייבער פון די שורות זאָגן: קבלו דעתי! אפשר זיינען דאָ אנדערע — און בעסערע — וועגן? אָבער ווי עס זאָל ניט זיין דארף די פראָגע אוועקגעשטעלט ווערן אויף אונדזער סדר היום און דיסקוטירט ווערן.

אז די ארבעט דארף געטאָן ווערן ווען, דאָס מיר, ביי קיינעם קיין ספק ניט זיין. די פראָגע איז: ווער דארף עס טאָן? דער איין פאַל הערש קען דינען נאָר ווי אן התחלה, ווייל ס׳איז א סברה און יש אומרים, אז אין דער מדינה זיינען נאָך צעשפרייט אין פריוואָטן באַזיץ און אין אַרכיוון גאַנצע אוצרות פון פאַרשיידענע מאַטעריאלן — דאָקו־מענטן, בריוון, ארטיקלען, בילדער, פארצייכענונגען אא"ו — פון היסטאָרישן ווערט, וואָס ווארטן אויף זייער גואל. ווער ווען די ארבעט טאָן? און ווען?!

WHO IS RESPONSIBLE FOR THIS WORK?

by

"Duv"

Published in Dorem Afrike Nov/Dec 1965
Translated from the Yiddish by Lilian Dubb

Meyer Dovid Hersch and his wife Ita were distinguished personalities at the helm of the Jewish/Yiddish community in Johannesburg and South Africa. In the mid 1890's Meyer Dovid had already published a series of articles as a correspondent for the Hatzefira in which he touched on various aspects of Jewish life in South Africa. He wrote about the situation in the Transvaal, about the Boers and their attitude towards the Jews; about the neighbouring English colonists and other matters. These articles are valuable historical records which need to be carefully preserved and not allowed to be lost. Possibly other such valuable historical treasures may yet be found.

Ita Hersch who passed away a few years ago at a "good age" was unique in South Africa as she might well have been in her old home in Warsaw. She was a fine scholar and researcher in Yiddish and Hebrew texts, and apart from the Bible she could also "take on" a Blat Gemorrah. She wrote and published many articles about Biblical subjects and about controversial matters in the Community. She was also a tireless researcher and wrote numerous articles on the Hebrew connection in the Yiddish language.

Both Meyer Dovid and Ita arrived in this country with a rich baggage of Yiddishkeit, revealing the new spirit of the Haskalah which was emerging among Eastern European Jewry.

I stood in their study in astonishment contemplating the sight of all the books in their library and all the documents and manuscripts lying about on their shelves. I also felt that here in their study the books and manuscripts were safely buried. The truth is that the family which inherits such a collection of historic material regards their legacy with respect and reverence. However, I felt that this buried treasure belongs also to the whole community to whom it should be made available.

Unfortunately, in the short time that I had there, I was unable to inspect this collection of documents in detail but I still felt strongly that these writings should be put in order – sorted and catalogued. Some of this material was written by hand in notebooks, with corrections and footnotes. My feelings at the time were that these papers are covered with the dust of local history, describing a by-gone age, and need to be decoded. These old time-warped manuscripts are no longer private family matters. Naturally one cannot overlook the feelings of their owners, and this must certainly be considered, but I felt that this is a legacy which also

belongs to the community. These papers need to be preserved and should be handed over to the local historical sociological and ethnographic archives. The work involved in sorting and editing this collection comprising the local history of the past 75 years should be done with a sense of pride and honour.

I remained full of veneration for these historical papers and concerned that they could so easily be thrown into the pile of Geniza Shemot for burial.

Here lies the story of the period of Jewish migration to South Africa by a pioneering generation which is of great historical value for revealing early Jewish life in South Africa. Future historians will find this of inestimable value. Another question here also hangs in the air: the question of access to these papers by future researchers. They will need to have a knowledge of Hebrew and Yiddish.

I feel strongly that the community must not risk losing such precious documents, even if they need to be translated at a later stage.

I offer a few suggestions: A guideline needs to be drawn up on how to preserve such historical material. It would be practical if an organisation would undertake to do this work professionally with someone to assess the historical value of the material, how to preserve it and how to give access to it to researchers.

I would suggest the Board of Deputies as a beginning. The Board already has a basic structure since the Jewish Museum is under its aegis, and this means that there some infrastructure is already in place.

The question remains of who shall do it. This case of the Hersch papers can serve as a beginning. There must be many such papers and documents and articles and books and pictures lying about, abandoned. All these need to be saved. The question remains: Who will be their saviours?

Ita Hersch with some of her extended family, Johannesburg, September 1952
L to R: Lily, Cecil Hersch and son. Yudel Hersch, Colin Hersch, Gertie, Sadie, Pesach Hersch, Frieda and Bennie Kaminer, Maurice and Bella Hersch
Seated: Max and Nina Shapiro with infant, Ita, Millie

„פון דרך שלום וועגן מעג מען זאָגן א ליגן" (ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלות, היתה לי עדנה ואדוני זקן. ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי. רש"י: שינה הכתוב מפני השלום שהרי היא אמרה ואדוני זקן, — בראשית יח־יב, יג).

„אויב דער צער פון טראָגן איז אזוי גרויס" (אם כן גדול צער העיבור למה זה אנכי מתאוה ומתפללת על הריון. רש"י: בראשית כה־כב).

„אויסריידן ברחל בתך הקטנה", דאָס מיינט אויסריידן אלע תנאים אין א וועלכן ניט איז אָפמאַך. (כל הסימנים הללו למה לפי שהיה יודע שהוא רמאי אמר לו אעבדך ברחל ושמא תאמר רחל אחרת מן השוק תלמוד לאמר בתך ושמא תאמר אחליף ללאה שמה ואקרא שמה רחל תלמוד לאמר הקטנה ואף על פי כן לא הועיל שהרי רמהו. רש"י, בראשית כט־יח).

„בעסער א ביטערע בלאָט (שפייז) פון גאָט אייַ־ דער א זיסע פון מענטשנס האַנט" (ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה — בראשית ח־יא, רש"י: מדרש אגדה לשון מזון. ...אמרה יהיו מזונות מרורין כזית בידו של הקב"ה ולא מתוקין כדבש ביד בשר ודם).

„עם הדומה לחמור". „א פאַלק, וואָס איז געגליכן צו אן אייזל". א אויסדרוק פון פאראכטונג צו מענטשן, וואָס שטייען אויף א נידעריקן שטאַפל פון אנטוויקלונג. (ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור, תלמוד: עם הדומה לחמור, בראשית כב־ה).

„פארקויפט די בכורה פאר א נזיד עדשים" (...וימכר בכורתו ליעקב. ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים — בראשית כה־לג, לד).

„אלי כתיב". דער אויסדרוק ווערט געניצט ווען מען פארטרויט זיך אַן א מענטשן, וואָס האָט אַבער זיך אין זיי־ נען און מיינט זיין אייגענע טובה. (ואומר אל אדוני אלי לא תלך האשה אחרי. — בראשית כד־לט. רש"י: „אלי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו).

„ער מאַכט זיך כלא ידע": (ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף, שמות א־ח. רש"י: רב ושמו־ אל, חד אמר חדש ממש וחד אמר שנתחדשו גזרותיו (סוטה יא) ומאי הוא אשר לא ידע את יוסף — עשה עצמו כאלו לא ידע).

„ער האָט יתרו"ס נעמען". (יתרו: שבע שמות נקראו לו,רעואל, יתר, יתרו, חובב, חבר, קין, פוטיאל. רש"י: שמות יח־א מכלתא).

„פאר א גר טאָר מען קיין גוי ניט זידלען". (ויחד יתרו, שמות יח־ט. רש"י: מא נעשה בשרו חדודין חדודין מיצר על איבוד מצרים היינו דאמרי אינשי גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה).

„וואָס איז די סמיכות הפרשיות". וואָס האָט איינס צו טאָן מיטן אנדערן. (כי תצא למלחמה על אויביך... וראית בשביה אשת יפת תאר וחשקת בה ולקחת לך לאשה. דברים כא־י, יא. רש"י: לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע אם אין הכתוב מתירה ישאנה באיסור אבל אם נשאה סופו להיות שונאה שנאמר אחריו כי תהיינה לאיש שתי נשים... וסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה לכך נסמכו פרשיות הללו. סמיכות הפרשיות דלהלן פסוק כב).

„אין די אויגן ניט געזען, ניט געזען אין די אויגן". (אבותינו אמרו נשינו טובה אנו אפילו בעינינו לא ראינו). אפילו אין די אויגן ניט געזען.

„אויסלערנען כל התורה אויף איין פוס". (שוב מעשה בעובד כוכבים שבא לפני שמאי, אמר לו גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. שבת, פרק שני).

„א לעבעדיקער איפכא מסתברא". א מענטש וואָס ווידערשפרעכט תמיד וואָס מען זאָגט אים. „איפכא מסתברא" איז א באקאנטער אויסדרוק אין גמרא.

„דן זיין לכף זכות". (והוה דן את כל האדם לכף זכות — משנה, אבות, א־ו).

...„גאָבן שלום" (באגריסן). (פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן שלום והחזרתי לו שלום. אבות ו־ט).

„אין אורח מכניס אורח" (בן סירא).

„אל תפתח פה לשטן" (ברכות יט).

„הלכה למשה מסיני" (פאה ב').

„עד בלי די". בוכשטעבלעך קאָן מען מיינען, אז דאָס מיינט „עס איז ניטאָ אזא זאך ווי געגנוג", באמת אָבער מיינט עס „מער ווי גענוג (מלאכי ג־י).

„דיה לצרה בשעתה" (ברכות, ט).

„איבוד עצמו לדעת" (שמחות ב').

„מקבל זיין בסבר פנים יפות" (אבות א־טו).

„גם זו לטובה" (ברכות סא; סנהדרין קח).

„יגיע כפים" (יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, תהלים קכח־ב).

„דינא דמלכותא דינא". דאָס הייסט אז דער יידי־ שער דין הייסט אָפהיטן די געזעצן פון דעם לאנד, ווו יידן לעבן (נדרים כח).

„אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי" (ברכות, סא).

„מאי קאָ משמע לן". „וואָס מיינט עס, וואָס לערנט עס אונדז". א תלמודישער אויסדרוק, וואָס לערנערס פון גמרא פלעגן עס זייער אָפט אויסדריקן.

אזוי קומען מיר צום אויספיר, אז אין מיטלאלטער האָבן יידן געראָדט תורה, אריינגעבראכט קולטור אין פאָלק און רייך געמאַכט זייער יידיש לשון. ווי אזוי זיי האָבן דאָס געמאַכט לעבעדיק אין אומנאַטירלעכע באדינגונגען, זייענדיק אָפט די קרבנות פון גירושים, רויב און רציחות, איז מיטן שכל שווער צו באגרייפן, אָבער דאָס אויבן גע־ זאָגטע איז אן עדות אז אזוי איז געווען. דורך דעם לאנגן גלות האָבן יידן ניט פארווירקלעכט די תלמודישע פעסימס־ טישע נבואה: „עתידה תורה שתשתכח מישראל" (עס וועט קומען א צייט, וועו די תורה וועט פארגעסן ווערן ביי יידן). דאָס וואָס זיי האָבן יאָ פארווירקלעכט נאָך יעטוועדן אומ־ גליק וואָס איז געשען מיטן כלל, באווייזט אונדז, אז ס'האָט געזיגט יחזקאל'ס נבואה, אז „די טרוקענע ביינער וועלן ווי־ דער לעבן" (יחזקאל, לז). אויך דער פאקט, אז נאָכן לעצטן חורבן זיינען יידן ניט געבליבן אָפהענגטיק און די שארית הפליטה פארמעגט היינט א שטאַרקן יסוד פון יידן, וואָס לערנען און שאפן קולטור, גיט די בעסטע האָפענונג פאר דער צוקונפט.

איך גיב מיינע רשימות, האָפנדיק, אז דער לייענער וועט פארקוקן אויב ס׳איז על פי טעות אריינגעפאלן אן אומ־פינקטלעכקייט אין מיינע פאַלגענדיקע אילוסטראַציעס:

די וועריטער —

אבדה, אביון, אגב, אגב אורחא, אדם הראשון, אדוק, אהבה, אומר ועושה, אחדאי, אוצר, אורח, איש אמת, אמת, אמונה, אלמון, אלמנה, אמן, ארון, אסיפה, אסרו חג, אפילו, אפוד, אריכת ימים, ארץ ישראל, אשת חיל, ארון קדש, אשת איש, אין ברירה, אות, אות באות, איבוד ממון, אימה, אכסניה, אפוטרופוס, אשמדאי; **ב**דיעבד, בדעה, בעל דעה, בר דעת, בודק חמץ זיין, בדוק ומנוסה, באריכות, בגד, בוגרת, בהלה, בור, בושה, בדלות, בזיון, בנימוס, בטל, בטלן, בדחן, בית דין, בית דין של מעלה, בינו־לבינו, בית עלמין, בפירוש, ברבים, בפרהסיה, ביודעים, ברכה, בשורה, בשלמא, בתולה, בשות־פות, בתנאי, בנין, בן זכר, בעל ברית, בעל גאוה, בעל עגלה, בעל שכן, בר סמכא, בר הכי, בן יחיד, בורא יתברך שמו, בכור, בכורה, בשמים, בטוח, בטחון, בלי עין הרע, בקיצור, בלי נדר, ברכה בטלה, בכל מכל כל, בן־מינן, ביקור חולים, ברכת הבית, בר מצוה, בינינו לבין עצמנו (צווישן אונדז געדעדט); **ג**אוה, גאון, גאולה, גבאי, גבאות, גבר, גבורה, גביר, גיבור, גוג ומגוג, גדר, גוזמא, גזלה, גזלן, גזרה, גזן דין, גנב, גנבה, גורם, גורל, גסיסה, גדולה, א גדול, גן עדן, גורס, גר, גרוש, גרושה, גמר חתימה טובה, גומל בענטשן, גסה (א רינד); **ד**אגה, דבקות, דור, דוקא, דין, דין, דקה (א שאף), דירה, דלות, דם שונא, דעתן, דופק, דרך ארץ, דברי תורה, דברים, דוחה זיין, דוחה שבת, דהיינו למשל, דוב (א נאמען), דרדקי, דברים שבלב, דריסת רגל; **ה**בל, הבל הבלים, הגדה, הגם, הדרת פנים, המשך, המוציא (a slice) המוציא (א ברכה), הנחה, הנאה, הנהגה, היסח הדעת, הסכמה, השכמה, הפסק, הפסד מרובה, העדר הכבוד, הצטרכות, התחלה, התחייבות, התמדה, היתר, הכשר, הוצאה און הכנסה, (אין שוהל פארן און נאָכן לייענען), הוצאות און הכנסות (אויסגאבן און פארדינסטן); **ז**את חנוכה (דער לעצטער טאָג חנוכה), א זול, זכר, זכרון, זכרונות (מעמוארן), זמר, זמירות, זונה, זנות, זעיר אנפין, זקן, זקנה, זיקנה, זריעה, זכות, זוכה זיין, זבת חלב ודבש, זלזול, זיזג, זוז (א מטבע פון אלטע צייטן); **ח**גאות (גויישע ימים טובים), חבלי לדה, חדר (א צימער), חדר (א העברעישע עלעמענטאר־שול), חדש, חידוש, חוב, חיוב, חזיר, חזרן, חזרת (איבערגיין וידער און וידער דאָס וואָס מען האָט געלערנט), חזנות, חטא, חכם, חכמה, חכם מחוכם, חוב, חד גדיא, חוכא וטלולא, חלום, חילול שבת, חילול השם, חלק, חלוקה, חליף, חלוץ, חלוצה, חרב, חורבה, חורבן, חרפה, א חפץ, חרוסת, חקרן, א חקירה, א חוקר קדמוניות, חרטה, חושך, התנצלות, חשבון, חשש, חוצפה, חשוב, חשד, חשוך בנים, חס ושלום, חלילה, חסרון, חסיד; **ט**וב, כל טוב (רייכטום, לוקסוס), טובה (א געפעלי־קייט) טבילה, טבע, טהרה, טהרות, טלית, טלית קטן (עס איז מיגלעך אז דאָס וואָרט „טלית" איז אריינגעקומען אין תלמוד פון לאטייניש), טמא, טומאה, טעם, טענה, טעות, טפל, טפש, טרדה, טרחה, טרפה, טרפות; **י**אוש, יודע ספר, יום הארון, יום הקצר, יום הדין, יום טוב, יומא דסגרא, „יום" (דער ספעציעלער קאפיטל תהילים פאר יעדן טאָג נאָך שחרית), יורה דעה, יחוס, יחסן, ילד, ילדה, יולדת, יסורים, א „יעלה" אָדער א גאנצע „יעלה" (א טאַראַראַם, און געגומען איז עס פון די תפילה „יעלה" צו כל נדרי וען מען עפנט דעם ארון קודש און דער חזן זינגט עס), יפת תאר, יצר הרע, יצר הטוב, יקרות, יראת שמים, ירושה, ישוב הדעת, ישיבה, יסוד, ישוב, ישובניק, יושר, ישרנות; **כ**ביכול, כדומה למשל, כדת וכדין, כדאי, כדי, כהן, כהן גדול, כהונא, כהא כגוונא, כבוד, כיבוד, כזב, כת, כטעות (פארגרייזט: קאטאָזעס), כל מום רע, כל טוב און כי טוב, כמה, כנען, כסא כבוד, כעס, כפירה, כורעים, כשר, כישוף, כשורה, כשרות, כנסת ישראל, „כעני בפתח", א כפרה, כפרות שלאָגן; „לא" מיט א גרויסן אלף, לא יחרץ געלט (שותד, כדי ער זאָל שחייגן), לאד דוקא, לג בעומר, לינת לילה, לחם עניים, (צדקה אויף פסח), למדן, לית דין ולית דין (א הפקר וואָרט), לץ, לצנות, לשם שמים; **מ**אה, מבול, מבלבל זיין, מבטל זיין, מבוכה, מבינות, מיאוס, מהנה, מכולה, מהודר, מגיד, מגילה, מגן דוד, מגע ומשא, מוסף, מדינה, מום, א מחמיר, מנוחה, מנחה, מנין, מזומן (באַרעס געלט), זומן (דריי זכרים איבער דרייצן יאָר אלט צום בענטשן), מלכות, מלך, א מעלה, מפטיר, מציל זיין, מפיל זיין, מקיל, מורה הוראה, משא ומתן, מצוה, מציאה, זיך מודה און מתודה זיין, מחזור, מחילה, מותר זיין, מושלם, מוסכם, מכירת חמץ, מוסר, מודעה, מוהל, מילה, מדריך זיין, מזוזה, מוסר זאָגן, מצה, משפחה, מתיר מאַכן; **נ**בול פה, נביא, נגון, נגינה, נדר, נוקם ונוטר, נחלה, נחת, נחת רוח, נחמה, נע ונד, נקבה, נקורה, נקמה, נס, נסיון, יין נסך, נסיעה, נפש, נותן, ניתוח, נר תמיד, נשים, מיתת נשיקה, נטורי קרתא; **ס**ביבה, סברא, סוג, סוגיה, סוד, סוף, סיבה, סוחר, סחורה, סיטרא אחרא (ניט גוטער), סכנה, סם, סימן, סדר, סדרה, סופר, ספר, ספרא רבא, ספק, סיפור, סכין, סגולה, סיגופים, סידור, סיום, סליחה (פארגעבן), סליחות (תפילות פאר ראש השנה, וואָס וערן געזאָגט נאָך האלבע נאכט), סוטה, סתם, סקילה, סבלנות, סעודה, סעודה מפסקת, סגי נהור (א בלינדער); **ע**ברה, עיבור יאר, עיגול, עגמת נפש, עגונה, עולה, עתנות, עוכר ישראל, עליה, עמידה, עמוד, ענו, עני מדוכא, עופות, עצות, עיקר, עקרה, עוקר מן השורש זיין, עצרות, עצבות, עולם, עולם ומלואו, עולמות, עליונים, עושר, עשירות, עשר מכות, עדר, עזות פנים, עטרה (באַפוצונג צו א טלית), עיכוב; **פ**אה, פאר (פארגרייזט אין ארויסרייד־ן פאר), פגירה, פגע רע, פגר, פדיון, פדיון הבן, פדיון שבוים, פוגע בכבוד, פחד, פורש בשם זמן, פטור, פסול, פסוק, פועל, פעולה, פשרה, פלא, פלאים; **צ**בור, צבועק, צלם (cross) צלם אלהים, (פורעם) צמח (א נאָמען), צבי (א נאָמען), צדקה, צדקות, צדיק, צער, צרעת, צרות, צדה לדרך; **ק**בורה, קבלה, קבלן, קביעות, קבוץ, קודם, קדש, קדוש, קדושה, קדיש, קטן, קטורת קינות, קערה (דאָס פלעגט מען רופן אין יידיש דעם טעלער וואָס אין אים פלעגט מען אריינוואַרפן צדקה ערב יום כפור צו מנחה), קיפוח שכר, קיצור ימים, קצבה, „קץ" (וען משיח וועט קומען), קצין, קצת, קריאה, קרוב, קריעה, קרן, קומה זקופה, קרבן; **ר**ב (מערהייט: רבים, רבנים, רבותיים), רובא דרובא, ארבע, רגע, רגש, רגז, רוגזה, רדיפות, רוח, רוח, רע (א שלעכטער מענטש), רופא, רפואות, רוצח, רחמנות, רכילות, רמז, רשעות, רשעים, רשות, רשימה, ר״ת, ראשי תבות, רעש; **ש**אלה, שומר, שבועות, שבועה, שדכן, שופט, שכל, שטות, שלוה, שליטה, שלום, שומר, שונא, שעה, שפל, שפע, שקיעה, שקר, שריד ופליט, שתיה, שתיקה; **ת**אוה, תחבולה, תכשיט, תכלית, תלמידים „תנא ברא" (סארקאסטיש), תוספות, תוספות כתובה, תפילה, תפוצות ישראל, תנחומין, תרעומות, תשליך, תחינות.

איך האָב דאָ געגעבן, ווי איך האָב שוין אויבן באַמערקט, א באדייטנדיקן טייל, אבער נאָר א טייל פון דער גרויסער צאָל העברעאישע וועריטער אין יידיש.

וועריטער און אידיאמען

די אָנגעוויזענע מקורים וועלן איבערצייגן דעם לייענער, אז ניט קוקנדיק אויף דעם פאַקט, וואָס דער עולם צירט זיי אין יידיש האָבן די וועריטער עקסיסטירט לאַנג לאַנג אידער מיר האָבן געהאַט א יידישע שפראַך:

„ער פארמעגט ניט דעם אנדערן מאַנ׳ס מיסט" (ויגדל האיש [יצחק] וילך הלך וגדל עד כי גדל מאד. רש״י: שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך. בראשית כו־יג). אט דער מאמר איז דער מקור פון דעם אויסדרוק „ער פארמעגט ניט דעם אַנדערנס מאַנ׳ס מיסט".

„חתן", „כלה", „מחותנים", „חופה", „קידושין", „טבעת קידושין", „כתובה". **דער פאַטער איז געווען דער** „בעל שמחה", **מען האָט אים געווונטשן** „מזל טוב" **און** „נחת".

איז א ייד געהאַן קראַנק, איז ער געהאַן א „ח ו ל ה". **איז ער געהאַן שטאַרק קראַנק איז ער געהאַן א** „ח ו ל ה מ ס ו כ ן", **האָט ער געהאַלטן ביים שטאַרבן איז ער געהאַן א** „ג ו ס ס". **איז ער געשטאַרבן איז ער געהאַרן א** „נ פ ט ר" **און פון דעם מאלסט אַן חתן מען האָט אים דערמאָנט האָט מען צוגעלייגט** „ע ל י ו ה ש ל ו ם".

איידער דאָקטוירים זיינען געהאַן זייער בנמצא און ניט אלע קלייניע שטעלער האָבן געהאט מעדיקער, פלעגט מען בעסטן אריינקומען סתם א יידן, וואָס האט געהאט א נאָמען אז ער וייסט און גיט גוטע עצות בנוגע א קראַנקייט. אזא מענטשן פלעגט מען רופן א „מ ו מ ח ה", **אָדער מען פלעגט רופן דעם פעלדשער, וואָס פלעגט שטעלן באַנקעס אָדער פּיאָוקעס. ער האָט געהייסן א** „רופא". **מעדיצין פלעגט מען רופן** „רפואות".

ביז אין דער צווייטער העלפט פון נייַנצענטן יאָרהונדערט זיינען קיין אנטיסעמיטן ניט געהאַן. עס זיינען געהאַן „שונאי ישראל" **און זיי געשאָלטן האָט אויך דער ייד אין העברעיש :** „ימח שמם וזכרם", **אָדער** „כן יאבדו" **חען א שונא ישראל האָט געהאט א מפלה.**

העברעיש נעמען פון יידיש ווויל טעטיקע חברות און אינסטיטוציעס:

חברה צדקה, חברה קדישא, גמילות חסדים, בקור חולים, מלביש ערומים, הכנסת כלה, לחם עניים, מעות חטים, תלמוד תורה, בית יתומים, מושב זקנים.

העברעיש אין יידישע קאָמפּלימענטן און זלזולים

ק א מ פ ל י מ ע נ ט ן: „עלוי", „תכשיט", „בעל נדוה". „בעל צדקה", „בעל טובה", „איש אמת", „עוסק בצרכי ציבור באמונה", „עושר", „חכם עתיק", „עניו", „צנא מלא ספרא", „צדיק".

ז ל ז ו ל י ם: א „שכור", „שקרן", „חונף", „גנב", „גזלן", „זלל וסובא", „בן סורר ומורה", **ארויס** „לתרבות רעה", „משומד להכעיס" (**פארגרייזט** „**צולאָכעס**") „שמד־שטיק", „צבועק", „עוכר ישראל", „קל הדעת", א „ריק שבריקים".

העברעיש אין בית דין

וועַן צוויי יידן האָבן געהאט א מחלוקה און זיי זיינען ניט שווה בשווה געווען אין א געוויסן ענין, אין סתם א זאך, אָדער אין א געלט־פראגע, האָט עס געהייסן א „סכסוך". **סכסוכים פלעגן זיין פארשיידענע. איך געדענק פון מיינע קינדערשע יאָרן דרייערליי סכסוכים, און אלע דריי האָבן געהאַט העברעישע נעמען:** „חזקה", **וועַן א מאן גע־צאָלט דירה־געלט פאר זיין הויז אָדער קראָם און דער בנין שטייט צו פארקויפן, איז אויב ער וויל קויפן, האָט ער די חזקה, אָבער אויב אן אנדערער זעצט אים ארויס מיט דעם וואָס ער גיט א העכערע פריין, טוט ער אים אן עוולה און דורכדעם פלעגט ארויסקומען א מחלוקה;** מוצרא: **צוויי יידן האָבן זייער גרונט איינער נעבן אנדערן, די גרענעץ האָט געהייסן** „מצרא" **און טאָקע איבער דעם פלעגן ארויסקומען מחלוקות און געשרייען;** „הסגת גבול" **אָדער** „מסיג גבול" **זיין: דאָס איז געווען פשוט וועַן אייַ־נער האָט צוגענומען פרנסה ביים אַנדערן.**

יידן פלעגן זעלטן גיין צו אלגעמיינע געריכטן, זיי פלעגן גיין צום רב האָבן א „דין תורה". **דער, וואָס האָט געהאָט וואָס צו פאָדערן, האָט געהייסן דער** „תובע", **דער אנדערער — זיין** „בעל דין"; **וואָס דער תובע האָט גע־פאָדערט האָט געהייסן א** „תביעה" **און וואָס ער האָט געהאַט צו זאָגן האָט געהייסן** „טענות"; **האָט ער געדונגען א מאן צו רעידן פאר אים איז דער יניקער געווען דער** „טוען": **האָט דער בעל דין געדארפט שוועַרן, איז דאָס געווען א** „שבועה"; **האָט ער געבראַכט מענטשן זיי זאָלן באשטע־טיקן, אז ער זאָגט אמת האָט עס געהייסן** „עדות". **דעם רב'ס באַשלוס האָט געהייסן** „פסק־דין"; **זיינען ביידע צד־דים דורכגעקומען אַן א דין תורה האָט עס געהייסן** „פשרה".

עס איז אינטערעסאַנט צו באמערקן, אז יידן האָבן ניט גערופן זייערע עסנווארג מיט העברעישע נעמען. עסן בכלל האָבן זיי גערופן „אכילה" **און וועַן א יייד האָט געהאַט א באזונדערע הנאה פון וואָס ער האָט געגעסן, האָט ער גע־זאָגט** „עס איז א מאכל", **אָבער די מינים פון זייַנע שפּייַ־האָבן געהאַט יידישע נעמען. אמת, אין דעם אוצר פון העברעישע ווערטער וואָס די יידן האָבן מיטגענומען אין גלות אריין, זיינען ניט געווען די נעמען פון אייראָפּעישע מאכלים, אָבער אזעלכע ארטיקלען ווי: ברויט, פלייש, זופ, אייער, מילך, פוטער, עפּל, מאַנדלען, וואסער, האָבן דאָך יא געהאַט העברעישע נעמען און דאָך איז ברויט גע־בליבן** „ברויט" **און פלייש** „פלייש". **עס וואָלט, אייגנטלעך, גאָר ניט געדארפט זיין קיין קשיה וועגן דעם, ווייל יידן האָבן דאָך ניט גערעדט העברעישע און זיי האָבן דאָך ניט אלצדינג אַנגערופן מיט העברעישע נעמען, און דאָך איז עס פאָרט קשה. לויט מיין מיינונג איז די סיבה צו געפינען אין דעם, וואָס צו דעם עצם ענין פון עסן האָט דער ייד זיך ניט בא־צויגן ערנסט געגנוג. דער העברעישער שרייבער א"ש פרידי־בערג האָט אמאָל געזאָגט: א ייד זאָגט ניט צו זיין וויַיב** „גיב עסן", **ער זאָגט:** „גיב אָפּעסן". **דער עיקר איז** „אָפּעסן". **עס זיינען פון דעסטוועגן געבליבן אזעלכע נעמען ווי:** „חלה", „מצה" **און** „עוף אויף שבת". **דער טעם איז פשוט: וויַיל זיי האָבן געהאַט צו טאָן מיט שבת און יום טוב.**

* * *

כדי צו באלייכטן מיין ענין ווי צום בעסטן, מוז איך געבן א רשימה פון א באדייטנדיקער צאָל פון די יניקע וועַרטער, וועלכע זיינען געווען אזוי גוט יידיש ווי העב־רעיש און אייניקע סענטענצן און אידיאמען, דאָס רוב געגומען פון גמרא און מדרשים: פיל פון זיי איז א יידישער איבערזעצונג און די וואָס זיינען ניט אי־בערזעצט, זיינען געווארן „יידיש" **דורכדעם וואָס דאָס פאָלק האָט זיי געניצט, ווי זיי זיינען, אין זייער אייגענעם נוסח; פיל פון זיי געבויט אויף פסוקים פון דער תורה און פון רש"יס פירוש. די אלע זיינען דאָס אייגנטום פון פאָלק פון מיטלאלטער אַן. אָבער דאָ שטויס איך זיך אַן אַן די־שוועריקייטן צו וויסן ווו צו מאַכן די גרענעץ־ליניע צווישן די ביידע. די** „וועַרטער" **זיינען נאָר וועַרטער, עס זיינען צווישן זיי דאָ האלבע אָדער גאַנצע פראזעס און זיי זיינען וויַיט ניט אלע ביבלישע: זיי זיינען ביבלישע פון דער ביב־לישער צייט, טייל פון זיי פון משנה און נאָך אנדערע אפילו פון גמרא. די סענטענצן, אחוץ דריי פון זיי, וואָס זיינען אין תלמודיש־אראמישן לשון, זיינען אלע אין העברעיש.**

איטע הערש

העברעיש אין יידיש

(א בינטל באטראַכטונגען און ביישפילן)

בעת די יידן זיינען געקומען אין דייטשלאנד, האָבן זיי מגייר געווען די דעמאָלטדיקע דייטשישע שפראך פאר זיי־ער אייגענעם אַנוועגנד. זיי האָבן איר געגעבן א יידישן נאָ־מען, א העברעישן כתב און זייער פיל העברעישע ווער־טער. פריער איז זי געווארן יידיש־טייטש און דערנאָך, און מיט רעכט, א יידיש־אומאָפהענגיקע שפראך, וואָס האָט גאָרנישט צו טאָן מיט דעם דייטשישן לשון. די העברעישע ווערטער אין יידיש, ווי נעמען פון געגנשטאַנדן און אַנ־דערע רייד־עלעמענטן האָט דער יידישער ייִד גענומען און מיטגע־טראָגן מיט זיך ווו ער איז געגאַנגען, זייט ער האָט אויפ־געהערט רריידן אויף זיין אייגענער שפראך. ער האָט אויך, אין משך פון דער צייט, דערוואַרבן ווערטער פון אנדערע לשונות, אָבער דעם אוצר ווערטער פון זיין אייגענער שפראָך האָט ער ניט אויפגעגעבן.

ניט אלע מענטשן האָבן דעם זעלביקן אוצר פון מחש־בות, באזונדער די געלערנטע נייטיקן זיך אין מער ווער־טער אויף אויסצודריקן זייערע געדאַנקען. דעם קלאָס פון די לומדים איז אלע מאָל צוהילף געקומען דער לימוד פון חומש מיט רש"י און גמרא. א דאנק דעם א לימוד האָבן זיך געשאפן זאצן, שפרוכן, אידיאמען, קורצע אָדער לענגערע, וואָס זיינען אין משך פון דורות אריינגעקומען אין געווארן אין דער יידישער שפראָך. יעטוועדער פירוש, דרש, קנייטש האָט געהאָט זיין געוויסן באַטייט און ניגון. אָט דער לימוד האָט זיך איינגעפרעגט אין זכרון און איז אזוי ארום אריינגעבראכט געווארן אין די וואָכעדיקע רייד פון טאָג־טעגלעכן לעבן.

עס איז אינטערעסאנט זיך צו פארטראכטן מכח דער ראָל, וואָס העב־רעאיש האָט געשפילט אין דער אנט־וויקלונג פון דער יידישער שפראָך. עס איז ממש געווען די נשמה פונעם לשון, ניט נאָר יעדער פרט, וואָס האָט געהאט א שייכות מיט רעליגיע האָט געהאָט א העברעישן נאָמען, נאָר אלצ־דינג צו וואָס דער ייִד האָט זיך בא־צויגן ערנסט — און דער ייִד האָט זיך באצויגן ערנסט צו א סך זאכן — האָט ער געגעבן א העברעישן נאָמען. זיין מצב אין דער געזעלשאפט, זיינע פריידן און ליידן האָט ער אַרנאָמענ־טירט מיט העברעישע נעמען, וואָס זיינען געווארן עפעס העכער, עפעס דערהייבענער.

איטע הערש

ווי אַן אילוסטראַציע קאָנען דינען די קאָלעקציעס ווערטער, וואָס זיינען געוווצט געווארן אין פארבינדונג מיט דער רעליגיע, מיטן יידנס מצב אין דער יידישער געזעלשאפט, מיט דער ארבעט אין יידישע ווויולטעטיקע חב־רות און אינסטיטוציעס, אין בית־דין און ביי פארשיידענע געלעגנהייטן:

שבת, יום־טוב, פסח, שבועות, ראש השנה, יום כפור, סוכות, חול המועד, שביעי של פסח, אחרון של פסח, שמיני עצרת, שמחת תורה, אסרו חג, ראש חדש, חנוכה, פורים, עשרה בטבת, תענית אסתר, שבעה עשר בתמוז, תשעה באב, שחרית, מוסף, מנחה, מעריב, קבלת שבת, עולה לתורה זיין; וואָשן די הענט צום עסן האָט געהייסן „נטילת ידים"; נאָכן עסן איז געווען „מים אחרונים", ברכת המזון"; שבת פארנאכט האָט דער ייִד געגעסן שלש סעודות, ווען שבת האָט זיך געענדיקט האָט עס געהייסן מוצאי שבת און ער האָט געמאַכט „הבדלה"; וואָס ער האָט געגעסן נאָך הבדלה האָט געהייסן „מלוה מלכה"; האָט דער ייִד באזוכט א קראנקן, האָט עס געהייסן „מבקר חולה זיין"; איז ער ג־גאנגען זען עמעצן, וואָס האָט פארלאָרן א נאָענטן מיטגליד פון זיין פאמיליע און איז געזעסן „שבעה", האָט ער עס־ געפרופן „מנחם אבל זיין"; צו זיין קינדס ברית־האָט מען אים געווונטשן, ער זאָל אים „מגדל זיין לתורה, לחופה ולמעשים טובים".

העברעיש אין דעם יידנס מצב און געזעלשאפט

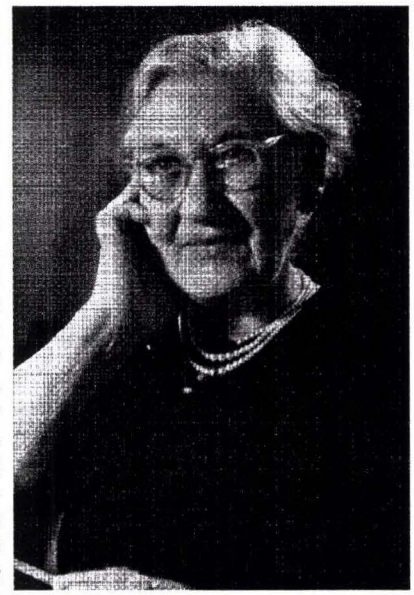
א ייִד איז געווען א קרעמער, א שענקער אָדער א וואלד־סוחר, אָבער לויט זיין מצב אין חברה איז ער געווען: א „בעל־הבית"; א „קבצן"; א „נגיד"; א „גביר"; ער איז געווען א „בר אורין"; א „יודע ספר"; א „למדן"; א „מופלג". א „מיוחס"; א „ברא כרעא דאבוהי"; אָדער ער איז געווען „אביון"; „עני מדוכא"; „מחוסר לחם"; „עם הארץ"; „בור דאוריתא". וואָס מיר רופן: „מאכן א לעבן" האָט געהייסן: „האָבן פרנסה, חיונה"; באשעפטי־קונג האָט געהייסן: „עסק"; פאר־דינסט — „ריווח"; פארלירן געלט האָט געהייסן: „היזק"; טאָן עמעצן א געפעליקייט האָט געהייסן טאָן א „טובה", און דערפאר האָט ער ג־קראָגן א „יישר כח"; האָט א ייִד ג־ליען געלט אָן פראָצענט האָט עס ג־הייסן א „גמילות חסד"; האָט ער ג־צאָלט פראָצענטן איז ער געווען דער „מלווה". (פראָצענטניק פלעגט מען אים רופן, ווען מען איז געווען אין כעס אויף אים)), און דאָס וואָס מען האָט פארזעצט ביים מלווה האָט ג־הייסן „משכון".

העברעאיש אין דעם יידנס פריידן און ליידן

ווען קינדער זיינען געבאָרן ג־ווארן האָט עס געמיינט א „ברית" אָדער א „מזל־טוב"; שפעטער איז דאָס יינגל געווארן „בר־מצוה" און ער האָט געדארפט זאָגן א „דרשה"; זיי־נען די קינדער אויסגעוואקסן האָבן זיך אָנגעהייבן: „שדוכים", „תנאים",

פרושה של המלה „סלה"

מאת איטה הערש/יוהניסבורג

יישר כחה של הסופרת הכבודה על תרומתה לפתרונה של המלה „סלה". אולם יש לקבוץ שנסיון נוסף זה אינו עולה על כל מה שנאמר כבר בענין זה, ולא עלה בידי הסופרת להניח את דעתנו כלל ועיקר. בפרט שכל עיקר העמידה בשעת שירת המזמורים איננו ברור, שמקומו של דוכן הלויים היה במעלות שמעזרת ישראל לעזרת כהנים ושם אין ישיבה בכלל (פרט למלכי בית דוד בלבד) אפילו שלא בשעת עבודה, ומעזרת נשים ולחוץ ובכל הר הבית שהישיבה היתה מיותרת אין אנו מוצאים עמידה בשעת שירה אלא ללויים בעצמם, שכל עבודת המקדש היתה בעמידה.

ה מ ע ר כ ת.

בני ישראל היו מצווים על כלי זמר כחלק מעבודת הקדש שלהם מזמן היותם לעם. „וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם..." (במדבר י׳).

השירה והזמרה היו תמיד במקדש חלק חשוב בעבודה ומימי דוד אנו מוצאים פסוקים רבים המעידים על תפקיד השיר בעבודת ד׳: „ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני ד׳ בכל עצי ברושים ובכנורות ובנבלים ובתופים ובמנענעים ובצלצלים" (שמואל ב׳, ו׳ח); „ויעש המלך את עצי האלמגים מסעד לבית ד׳ ולבית המלך וכנורות ונבלים לשרים (למשוררים) (מלכים א׳ י׳יב); „השיר יהיה לכם כליל התקדש חג ושמחת לבב כהולך בחליל לבא בהר ד׳". (ישעיהו ל׳כ״ט). „ונגינותי ננגן כל ימי חיינו על בית ד׳ (מכתב לחזקיהו מלך יהודה) (ישעיהו ל״ח־כ) וזה אב לכלן „על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון, על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו כי שם שאלונו שובינו דברי שיר ותוללנו שמחה"; „שירו לנו משיר ציון"; איך נשיר את שיר ד׳ על אדמת נכר". ואף אחר החורבן יסדו להם הגולים בתי תפלה בכל מקומות פזוריהם והנהיגו שירה וזמרה גם שם, ובין השבים ליהודה בימי עזרא היו מאתים משוררים ומשוררות (עזרא נ״ס״ה). המוסיקה הדתית בישראל הגיעה למדרגה גבוהה, נוסף על כלי הזמר הידועים, כמו כנור, עוגב, נבל, תוף וחליל היו להם הרבה מינים אחרים כמו: נחילות, גתית, שמינית, עשור, שגיון, הגיון, מחלת, עלמות, שושנים, שושן עדות, יונת אלם רחוקים, אילת השחר ועוד. מזמורי תהלים היו ערוכים בשביל כלי זמר והמשוררים והמנגנים עשו את עבודתם במקהלה „קדמו שרים אחר נוגנים בתוך עלמות תופפות במקהלות ברכו אלהים" (תהלים סח).

למרות כל המבארים הראשונים כמו האחרונים אין לנו באור מספיק, באור המתקבל על הדעת, על המלה „סלה". המלה הזאת נמצאת שבעים ואחת פעם בתהלים ושלש פעמים בחבקוק פרק ג. „סלה" באה על פי רוב בסוף פסוק, פעמים אחדות בסוף הפרק ופה ושם באמצע הפסוק בסוף המאמר. המבארים הראשונים פרשו את המלה הזאת כמו „לעולם", ועל זה יש להשיב בשאלה: אם המלה הזאת היא כל כך פשוטה ושמושה כל כך רגיל, מדוע אין זכר לה בספרי התנ״ך האחרים? מצד אחר למרות התכיפות של „סלה" בתהלים אנו מוצאים ברוב המזמורים בבטויים אחרים שהוראתם היא „נצחיות" כמו „לעולם", „לעולם ועד", „עד עולם", „נצח", „עולמים", „דור דורים", „עד בלי ירח" ועוד. הבטויים הללו הם — לא כ„סלה" — תמיד מן הענין. לדעת כמה מבארים „סלה" היא סימן נגינה וכאן אנו שואלים: מאחר שהמוסיקה היתה אז מפותחה אצלם במדה לא קטנה (לפי הזמן אז) כיצד היה להם רק סימן נגינה אחד? המבאר של״ג אומר שהמלה „סלה" היא משובשת ולכתחילה היתה „סליק", אבל מדוע נשתבש השרש הזה דוקא בכל המקומות שנזכר בתהלים ובחבקוק? סופר אחד אומר ש„סלה" באה מהמלה היונית והיא צווי המנגנים להקיש על כלי זמר. הסופר לא שם לבו להעובדה שמקומו של הצווי היה צריך להיות בראש הפסוק או הפרק ולא בסופו. רוב האנציקלופדיות מחליטות שפרושה של המלה הזאת בלתי ידוע הוא.

לפי עניות דעתי „סלה" היא המלה הרומית Sella והוראתה היא מושב כל שהוא כמו איזה כסא או ספסל. בקיצור, חפץ המשוי לשבת עליו. בספרות הרומית Sella נזכרת כספסל גמוך של בעל־מלאכה או של המורה (התלמידים, כנראה, ישבו על הרצפה) או ככסא של הראש. אין כל ספק שבבית המקדש היו להם, ליהודים, איזה מין כסאות או ספסלים וכל פעם שהמוסיקה הגיעה להפסקה, המלה „סלה" היתה האות למתפללים שהם רשאים לשבת ולנוח. הפרק השלישי של חבקוק נתקבל לתפלה ונערך בשביל כלי זמר כמו שמעיד הפסוק הראשון „תפילה לחבקוק הנביא על שגיונות".

אגב אורחא עלי להעיר על העובדא שבעברית התנכית אינן שכיחות מלות בנות שתי הברות פשוטות, הראשונה בסג״ל והשניה בקמ״ץ, יש לנו שתים, על אחת — כלומר „סלה" — הארכתי פה והשניה בודאי באה אלינו מן החוץ והיא המלה „פחה" שמשמעה „שר מדינה" והיא מלה פרסית. לחם הפחה לא אכלתי — (נחמיה ה׳־יד). אין צריך להביא: „והנשארים „הרה" נסו" (בראשית יד־ו), כי המלה „הרה" אינה מלה שלמה וצריכה להיות „ההרה".

לבא. הם השתקעו בארץ והתחילו ליסד קהילות, בנו בתי כנסיות ויסדו מוסדות של צדקה. בשנת 1654 היו בניו־יורק או באמסטר־דם החדשה 23 יהודים, בשנת 1860 היו ארבעים אלף יהודים[9], בתי כנסיות הלכו ורבו והמתפללים הלכו ומיעטו. רוח החופש באמריקה ורוח הזמן בכלל!

משהתחילו הרדיפות ברוסיה בשנת 1881 ונמשכו בלי הרף ובעת ובעונה אחת גברה האנטשמיות כמעט בכל ארצות אירופה, מספר אחינו באמריקה עלה למליונים והיום הקיבוץ היהודי שהוא כמעט החצי משארית הפליטה עומד לנס. אין מספר להמוסדות: ל־פילנטרופיה, לצדקה, לחינוך, לחכמה, מוסדות לאומיים, אין מספר לעתונים יומיים, שבועיים, חדשיים ועוד. ספרים לעניינים יהודיים יוצאים לאור על ידי „החברה היהודית המוציאה לאור"; אידיש הצליחה מאד וספרות רבת הערך נוצרה באמריקה ועוד. עובדה משמחת את הלב היא שגם עברית עושה חיל ועתונים וספרים גם בעברית יוצאים לאור. יהודי אמריקה בעבר תמיד דאגו ועשו מה שביכולתם לטובת אחינו המורדפים באירופה המזרחית ואחרי החורבן האחרון הם יחד עם היהודים בדרום אפריקה עבדו ועשו הרבה להציל את שארית הפליטה. הציונים באמריקה דאגו בעבר ודואגים גם היום להצלחת מדינת ישראל ועם כל זה הם תורמים את חלקם להצלחת אמריקה. אין לך ענף בכל חוגי החיים שלא נמצאו שמות יהודים שהצטיינו בו: בתעשיה, מסחר, מדיניות, מדע, ספרות ומוסיקה.

ההשכלה

החכם משה מנדלסון היה יהודי נאמן לעמו עד יומו האחרון, אבל בניו ובנותיו וכל הדור ההוא הבינו את ההשכלה באופן אחר. כל החברים עד חצי הקהילה היהודית בברלין המירו את דתם. מגפת השמד אם כי לא באותו שעור חדרה גם לפולניה ורוסיה. תיכף אחריהם קמו חכמים או כמו שהד"ר ברנפלד קורא להם „דור חכם", כמו צונץ שיצר את חכמת ישראל והוא ויוסט ואח־רים הפיצו את החכמה, ומצד אחר עמד בפרץ שמשון רפאל הירש, הרב בפרנקפורט על נהר מאין ויסד את האורטודוקסיה החדשה.

רוסיה הגדולה והרחבה

תחת ממשלת הצארים חיו המוניה על פי סדר שכבר עבר עליו כלח, בלי השכלה מצומצמת או בלי השכלה כלל. עובדי הקרקעות היו קנין בעלי האחוזות והיו נקנים ונמכרים יחד עם הקרקעות; התעשיה פיגרה מאד ומצב העובדים לא עלה על מצב העבדות. היו סופרים ליברלים ואף רדיקלים שכתבו כנגד הסדר הזה קודם שהופיעה בעולם שיטת קרל מרכס ועל אחת כמה וכמה אחרי כן, אבל עליהם היה לכתב את ספריהם בחוץ לארץ. ואלה שהביעו דבר מה בארץ או שהומתו או שגלו לסביריה ומתו שם.

אלכסנדר השני שיחרר את החקלאים אבל לא כדי שביעת רצון, ומצבם של החקלאים כמעט שלא הוטב כלל. בסוף ימיו גם הוא הפך לריאקציונר. אי־שביעת רצון מצד העם גדלה מיום ליום. בשנת 1881 הומת אלכסנדר השני. הממשלה הרוסית הש־תמשה באמצע בדוק ומנוסה וזהו אנטישמיות שלפני זמן רפתה מעט, בכדי להסיח את דעת ההמון מהתנועה המהפכנית, היא השליחה אותם ביהודים ואירגנה פוגרומים. מיד לאחר זה הופיעה ה־Auto-Emancipation של ליאון פינסקר שעד הפוגרומים היה נוטה להתבוללות. פינסקר הוציא קול קורא לאסיפת קטוביץ והתנועה של חובבי ציון שהתחילה כמה שנים קודם לזה ולא עשתה חיל היתה לתנועה רבת פעלים ופינסקר בראשה. חברות לישוב ארץ ישראל נוסדו בכמה כרכים. בחרקוב נוסדה הקבו־צה „בני בילו", כלומר: „בית יעקב לכו ונלכה". החברים הלכו לפלשתינה ועבדו את האדמה, אחריהם הלכו קבוצות אחרות.

בסוף המאה התשע עשרה התלקחה האנטישמיות בצרפת ומשפט דריפוס היה התוצאה ממנה. משפט דריפוס הביא אל מחננו את החציי־מתבולל תיאודור הרצל והוא יצר את הציוניות המדינית. הצרות שתכפו עלינו ברוסיה מהפוגרומים בקישינוב ואילך הוסיפו והלכו והוסיפו להרצל אלפי תלמידים מסורים ל־רעיונו ונכונים להקריב בשבילו את חייהם. הצעירים היהודים במזרח אירופה נחלקו אז לשני מחנות אלה מצד אחד היו ציונים ואלה מצד השני יצרו את ה„בונד". זה היה אגודה כללית של יהודים עובדים בליטא, פולניה ורוסיה, הם קבלו את שפת האידית כשפת העם. ה„בונד" היה סניף של התנועה הסוציאליסטית הבין־לאומית. אני זוכרת עוד את השנאה בין שני המחנות. הם לא הבינו בעצמם שסוף סוף שניהם עובדים בשביל מטרה אחת והיא קיום האומה. היום יש לנו שתי שפות. הז'רגון של אתמול שה־בנים התבישו בהוריהם באשר האחרונים דברו אך אידית, היא היום שפה ספרותית עשירה, ועברית — זו סגולתנו מימי קדם שבה לתחיה והיא היום שפה חיה ועשירה עם ספרות שמתעשרת מיום ליום.

כל הקנינים של מדינת ישראל רכשו בני עמנו בדמים תרתי משמע. לא רבים מהדור הראשון שעלה לארץ לעבדה מתו מחמת זקנה. תנאי החיים, קדחת ורצח מצד הבידואים הפראים שמו קץ לחייהם של רבים ממבחר בני עמנו, ובינתים פרעות מצד השכנים, והקרבנות בעבר הקרוב — אלה הם הגבורים והקדושים שעם ישראל ומדינת ישראל לא ישכחו אותם לעולם. ומצד השני כשאנו נעריך את מה שהישוב הוציא לפועל במשך של שבעים שנה בלי ממשלה בלי צבא, בלי אוצר מלוכה ואך מכשולים על כל מדרך כף רגל — אפשר שאין דוגמתו בהסטוריה העולמית.

המסקנה שאני מסיקה מכל הנאמר לעיל היא שהתקימנו הו־דות לשתי הסגולות שבאפיו של עמנו. אלמלא היתה בנו אך ורק המידה ללכת אחרי אחרים ולעשות כמוהם אזי הלכנו בדרך ש־הלכו האחרים ואבדנו מבלי השאר זכר; אלמלא היתה לנו רק המידה להוקיר את מה שלנו אזי היינו כחנוט, לא כחנוט מת אלא כחנוט שנשתמר בו חלק מהחיים שלפני שלשת אלפים שנה ואין לו חלק בהוה.

עד כאן אודות העבר ומה על העתיד? זו היא „האני מאמינה שלי": למרות שאחרי החורבן האחרון דלונו בכמות ואיכות; למרות הסכנות האורבות לנו כמו ההתבוללות, משפחות בלי בנים מרובים ועוד, אני מאמינה שנשאר נאמנים להסטוריה שלנו, שנו־קיר גם בעתיד את תורתנו, ספרותנו ואת שפתנו האהובה ויחד עם זה נוסיף דעת ונתרום את חלקנו לכל החכמות שבעולם. ויש תקוה לאחריתנו.

עברנו לחנות חדשה
כתמיד נשרת אתכם באמונה

LINCOLN
THE PIANO DEALER
in New Premises
RIGHT OPPOSITE THE OLD ONE...

★

THE SAME STREET
CORNER ELOFF and BREE STREETS
THE SAME PHONES
22-2129 - 22-9891
THE SAME BOX
3941
THE SAME
ATTENTION

★

COME AND INSPECT OUR NEW SHOWROOMS
at
New Walters Buildings

[9]) ראה The Rise of the Jewish Community of New York by Hyman B. Grinstein.

היו מושפעים ממנה. אותה השאיפה נתנה לנו את הרמב"ם, שפי־נוזה ואינשטין ומאות אלפים חכמים, סופרים מלומדים, חוקרים וממציאים, ובכן הצד השוה שבשתי המידות הוא לימוד, חיקור והוספת דעת. עוד אשוב לנקודה זו ועכשו עלי לחזר אל הענין שלי.

בשנות המצור של ירושלים מצד רומא לא היו כל היהודים גבורים הנכונים להקריב את דמם בעד עמם וארצם, היו גם בוג־דים. אם המלך בעצמו (אגריפה השני) היה עבד נבזה לטיטוס ואחותו הפקירה את עצמה לזנות למחריב ארצה אנו בטוחים שהם לא היו יחידים. לעומתם היו הסקריקין והקנאים שהשליכו את נפשם מנגד ונלחמו עד טפת דמם האחרונה בעד עמם וארצם, והפעם נמצא גם צד שלישי וזהו באישיותו של רבן יוחנן בן זכאי המתון המשתדל להציל מה שאפשר להציל ומבקש מאת אספסיונוס את יבנה וחכמיה.

ימי הבינים

באמצע המאה השמינית לספירת הנוצרים נקרעו הקראים מאומתנו. אין אני יודעת את מספר היהודים שנלוו אל ענן בן דוד. איך שיהיה הכת היתה אבדה לעם היות והאומה כולה לא היתה רבת אוכלוסין בזמן ההוא אבל למרות זאת זה היה קרע שלא גרם ריסוק אברים לעם. אנו יודעים שהגאונים בבבל היו עוסקים בתשובות לכל שאלות של הלכה ודיני ממונות שבאו אליהם מהגולה בארצות רבות. זאת אומרת הם יצרו את הספרות „שאלות ותשובות", שערכה בשביל ההסטוריה רב מאד. בנוגע לחיים המעשיים היו הסוחרים היהודים קרואים „רדנים" (Radonites) הקשר האחד בין מזרח למערב במאה ה־תשיעית. כמה טעמים גרמו לזה שנתנה האפשרות לסוחרים יהו־דים זריזים ובעלי־מרץ לסובב ממערב למזרח הלך ושוב בלי מפ־ריע והטעם רב הערך ביותר הוא חסימת כל הדרכים בשביל מסחר בין העולם הנוצרי ובין המושלמי. כל צד לא נתן לחברו דריסת רגל בארצו או בחלק הים שלו והיות שאי אפשר היה לעולם בלי מסחר שני הצדדים היו שבעים רצון מזה שהיהודים היו הקונים והמוכרים ביניהם. הסוחרים היהודים היו מארצות שונות והזדמנו במקומות ידועים וסבבו כחבורות. שאלת הלשון שעל סיחרים מעמים אחרים בתנאים כאלה אי אפשר היה להתגבר עליה כלל. אצל הסוחרים היהודים לא היתה שאלה כל שהיא, הם כלם הבינו איש את רעהו בעברית. בכל מקום שעליהם היה לעבור מצאו קהילות יהודיות קבועות ובכל מקום מצאו הכנסת אורחים בסבר פנים יפות ויהודים הנכונים לעזר אותם בידיעות הנחוצות בנוגע לתנאי המסחר, השוקים, מחירים וכדומה[5].

במאות האחת עשרה ושתים עשרה, בתקופה שרבנו גרשום מאור הגולה לימד תורה, דת ודין את יהודי גרמניה, בתקופה ש־רש"י בצרפת עבד את עבודתו הענקית, את פרושו על ש"ס ותנ"ך ונכדו רבנו תם וחבריו יצרו את התוספות על התלמוד, באותה התקופה יצרו חכמי ספרד את השירה העברית, הדקדוק העברי והפלוסופיה היהודית.

במשך של מאה שנה לפני גרוש ספרד היו רדיפות כלפי ה־יהודים שאין לשער. כשבעים קהילות נחרבו ודמם של היהודים נשפך כמים, רבים המירו את דתם אבל לא כולם היו אנוסים, היו גם מומרים במזיד והם היו למלשינים. לעומתם היו האנוסים מסכנים את חייהם והתפללו בצבור במרתפים וכשנודעו סבלו ענויים נוראים עד צאת נשמתם. אלה שנמלטו וברחו לארצות אחרות חיו כדת משה וישראל ויסדו קהילות יהודיות.

בשנת 1492 גרשו את היהודים מספרד ובאותה שנה גילו את אמריקה. ההיתה זאת אות מן השמים או שהעושר של היהודים שגזלה איזבלה סיפק את צרכי הנסיעה של קלומבוס — מי יודע? היהודים הראשונים שבאו לאמריקה היו פליטים שברחו מהאינק־ויזיציה לדרום אמריקה ובמשך הזמן העתיקו לצפון. אחריהם באו יחידים, פליטים מרדיפות מארצות שונות. הדור הראשון של יהו־דים הבא לארץ נכריה הוא תמיד אבידה בשבילנו. אי אפשר להם לחיות על פי דתם ועליהם לותר על שמירת השבת, על המאכלות הכשרות ועוד ועוד, והיות שהראשונים הם על פי רוב רוקים ואי־גם מוצאים צעירות יהודיות לנשים להם הם מתחתנים בנכריות. אחר הדור הראשון שבאו לאמריקה באו יחידים אחרים והרבו

[5]) ראה "Jewish Merchant Adventurers" להרב הראשי פרופ׳ זר. ל. י. רבינוביץ.

כשר לפסח
בהשגחת הבית דין צדק דיוהניסבורג.
Kosher L'Pesach
EPIC OIL & PURENE
Prepared under the supervision
of the
BETH DIN
EPIC OIL MILLS LIMITED
28 Loveday Street South
Johannesburg

WHEN IN CAPE TOWN
ask for
VELVET
THE MOST DELICIOUS AND NOURISHING
ICE CREAM
כשאתם בקיפטון השיבו את נפשכם בגלידה שלנו

RAND FISH SMOKERIES
Makers of Famous Smoked Fish and Fish Paste
also a new variety of Pickled Cucumbers
Sauer-Kraut and Fresh Asparagus.
TRY OUR PRODUCTS — THEY ARE DELICIOUS
51 SIVEWRIGHT AVE., NEW DOORNFONTEIN
JOHANNESBURG Phone 22-6796/7
אנו מייצרים דגים מעושנים ומריחה מכל הסוגים

אפיה של אומה זו

מאת **איטע הערש**/יוהניסבורג

(הסוף מהגליון הקודם)

ענין הקרבנות

היהודים נהגו בקרבנות עד חורבן בית שני וכל עמי התבל הו־סיפו להקריב קרבנות כמה מאות שנה אחרי כן. כמעט כל העבו־דה בבית המקדש והכנסת הכהנים נוסדו על קרבנות, אבל במאה האחת עשרה לפני ספירת הנוצרים, נביא בישראל אמר: „החפץ לה' בעולות וזבחים כשמע בקול ה' הנה שמע מזבח טוב הקשב מחלב אילים" (שמואל א, טו־כב) ואחריו נביא אחר נביא הורה את העם שלא זו הדרך הנכונה לעבוד ה'. „למה לי רוב זבחיכם" אמר ישעיהו „כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות" (הושע ו־ו). „הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל" (עמוס ה־כה); „במה אקדם ה' איכף לאלהי מרום האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה..." „הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת צדק והצנע לכת עם אלהיך" (מיכה ו־ו, ז, ח); „כי לא תחפץ זבח ואתנה עולה לא תרצה, זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה" (תהילים נא־יח, יט). חבל שאין אנו יכולים להסיק משהו מהפסוקים על חייהם הפרטיים של הנביאים, מאין מצאו את לחמם היום־יומי? אמת, הצטרכותם היתה מעטה, על פי רוב הם הלכו ערומים ויחפים ואזור על חלציהם, אבל אי אפשר היה להם להת־קים בלי פת לחם ומקום ללון.

מובן מאליו שנביאי השקר שחנפו את המושלים ונבאו אך טוב עליהם נתפרנסו על חשבון הממשלה וחיו חיים טובים, אך נביאי האמת איך חיו הם? איך שיהיה, הנביאים היו אנשים משוללים קנין או רכוש. הם לא דאגו לעצמם ותמיד היו נכו־נים להקריב את חייהם בעד האמת ובעד טובת העם וקרו מקרים שהם היו הקרבנות כמו הנביאים שהמיתה איזבל (מלכים א־יח); זכריהו בן יהוידע (דברי הימים ב, כא); אוריהו בן שמעיהו מקרית יערים (ירמיהו כו). זולתי המקרים שהזכרתי לא קרו עוד מקרים כאלה. חייהם של הנביאים לא תמיד היו בסכנה. לפעמים קם לנביא צד מבין השרים שלקחו מוסר והם הגינו עליו (ירמיהו כו־טז, יז, יח, יט). היו גם כן מלכים טובים שהיו בעצמם כרו־כים אחרי תורת משה ותורת הנביאים. היו גם כן מלכים שהיה בהם משהו מעריצות ובכל זאת לא יכלו לנער מעליהם את השפעת הנביא. בימי שמואל לפני מלך מלך בישראל קרה שאחרי הפסקה של עשרים שנה „וינהו כל בית ישראל אחרי ה'".

שמואל היה השופט האחרון והנביא הראשון, הוא סבב ממרכז למרכז, מרמה לבית אל, מבית אל לגלגל, מגלגל למצפה ושפט ולימד את העם. הוא היה גם כן שר צבאם ונלחם את מלחמותיהם. שאול נמשח למלך על ידי שמואל והיה תחת השפעתו. כששמע שנחש מלך עמון לוחץ את אנשי יבש גלעד נתח צמד בקר לנת־חים „וישלח בכל גבול ישראל בידי המלאכים לאמר: אשר איננו יוצא אחרי שאול ואחר שמואל כה יעשה לבקרו ויפול פחד ה' על העם ויצאו כאיש אחד" (שמואל א, י"א). דוד היה רועה צאן והגיע למלכות הודות לכשרונותיו ולאישיותו, אולם בהיותו מלך עשה מה שעשה. והנה נתן הנביא עומד לפניו ומספר לו את המעשיה על כבשת הרש שהעשיר גזל, והמלך נתמלא חמה ואומר „חי ה' כי בן מות האיש העושה זאת", והנביא עונה בלי שום פחד „אתה האיש". תשובת דוד היתה: „חטאתי לה'". כמאה וחמישים שנה אחר זה זה מלך אחאב על שומרון. לפי עדות הפסוק הוא היה חיב אבל לא כולו חיב, „אשר הסתה אותו איזבל אשתו" (מלכים א' כא־כה). איך שיהיה, הוא לא הפריע אותה מלשפוך דם נקי בשביל איזה כרם שלא היה שלו או שלה והוא הולך לרשת את הכרם והנה אליהו הנביא לקראתו וקורא: „הרצחת וגם ירשת! במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה". אחאב קרע את בגדיו, שם שק על בשרו וצם. יהורם בן אחאב היה כולו תחת השפעתו של אלישע. מסופר פעם בקשר עם חיל ארם שמצא את עצמו בשומרון, עיר המלוכה (מלכים ב' ו־יט) נראה שחיל ארם בא לשומרון לרגל אותה ותעה בדרך ובא לעיר המלוכה. יהורם שואל את אלישע „האכה אכה אבי" ואלישע עונה אותו „לא תכה האשר שבית בחרבך ובקשתך אתה מכה, שים לחם לפניהם ויאכלו וישתו וילכו אל אדוניהם". יהורם כרה להם כרה גדולה ושלח אותם בשלום. יהושפט, חזקיהו ויאשיהו היו מלכים כשרים וכרוכים אחרי תורת משה ואחרי תורת הנבי־אים וכל אחד בשעתו עשה כל מה שביכלתו להשיב את העם אל המסורה שלו ואם צפניה הוכיח את השרים ובני המלך הוא הו־כיח את המפונקים בעם, והמפונקים בכל עם הם שעושים מה שלבם חפץ, ואגב אורחא צפניה ניבא על השבתת שאר הבעל ואת שם הכמרים מיהודה ומירושלים בעת שהמלך יאשיהו כמעט ביער את כל עבודה זרה מכל הארץ.

מהאמור לעיל לא יפלא איפוא שאחרי חורבן ארצם ומקדשם גולי בבל שבו בכל לבבם אל תורת הנביאים ומה גם שהיו להם נביאים בבבל וכמו כן אין לתמוה אם בכל השנים שהיו בבבל למרות הצלחתם החמרית הם התגעגעו לשוב לארצם, לבנות את ירושלים ולהעמיד את בית המקדש על מכונו ובמשך הזמן הביאו את צוארם בעולה של התורה שבעל פה.

אנשי כנסת הגדולה אמרו שלשה דברים: „הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סיג לתורה" (אבות א). מאנשי כנסת הגדולה הראשונים, (והם היו הראשונים הואיל והם, כמובא במשנה, קבלו את התורה מהנביאים) עד חתימת התלמוד היה משך של אלף שנים. אין אני בת סמכא לחוות דעת אם הדיינין בכל התקופה היו מתונים בדין או שהיו יוצאים מן הכלל, איני יודעת. החכמים בודאי העמידו תלמידים הרבה, תלמידים לאלפים. ובנוגע לסיג לתורה הם לא עשו סיג כי אם סיגים וסיגים לסיגים, הם הבינו את כוונתם והלכו בשיטתם של אנשי כנסת הגדולה. קיום המצוות, תפילה בציבור, בתי כנסיות, בתי מדרש ללימוד התורה, מאכלות כשרות ועוד ועוד. הוציאו לפועל את שאיפתם של החכמים. ודבר זה לעשות אי אפשר ליהודי בהיותו בסביבה שאינה יהודית. וכאלף שנים קודם שהממשלה הוויניציאנית סגרה את יהודיה בגיטו כבר חיו היהודים במרכזים שלהם בכל אתר ואתר.

בימי הרדיפות של אנטיוכוס אפיפנוס היתה אצל היהודים כת לא קטנה שקצה נפשם בכל החומרות והגדרים שבחיי היהודים מצד הדת והם העדיפו את מנהגי ההליניסטים. תעלולי המלך המשוגע גרמו להופעת מתתיהו בן יוחנן וחמשת בניו על הבימה, למלחמות החשמונאים ולנצחונם. החשמונאים גרשו את ההלניות, את האלי־ליות ואת הפריצות שבתרבות המזויפה, אבל הם לא הצליחו לגרש את הנטיה אצל היהודים מחוץ ירושלים לחכמת יון, לא הם ולא הבאים אחריהם. פילון האלכסנדרוני השתדל להשלים את היהדות עם היוניות ולעשותן לתרבות אחת. החכמים ראו את הסכנה ה־נשקפה ליהדות מהפלוסופיה הזאת ואיסרו וחזרו ואיסרו את לימוד חכמת יון ואמרו מותר ללמד חכמת יון בשעה שלא יום ולא לילה שנאמר והגית בו (בספר התורה) יומם ולילה (יהושע א־ח), למ־רות הפשרה שדרשו החכמים באמרם: „יפיפותו של יפת באהלי שם" על הפסוק „יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם" (בראשית ט, כז). מכיון שהזכרתי את חכמת יון עלי לנטות הצדה מעניני. ברא־שית מאמרי הדגשתי את הסתירה בשתי המידות בעמנו, את שני ההפכים בנושא אחד אבל לא הראיתי על העובדה שיש גם צד שוה בשתיהן. משנים קדמוניות אנו רגילים לחשוב שהרצון להיות כאחרים, לחקות את מעשי אחרים הביאה לנו אך צרות. הבאמת כן הוא? אמת, השאיפה הזאת נתנה לנו את עבודת האלילים בעולם העתיק, מומרים להכעיס שגרמו לנו צרות רבות בימי הבינים והיום היא שוללת מאתנו רבים מבנינו העוזבים או־תנו ומתבוללים בעמים, אבל החפץ להתהלך בעולם בעינים פקו־חות, להסתכל אל כל הנעשה בעולם, החפץ ללמד ולדעת — החפץ הזה הוא גם כן פרי הרצון הנזכר, כל הפלוסופים היהודים בימי הבינים למדו את הפלוסופיה של אריסטו והיותר מצוינים שבהם

"CINDERELLA" SHEETS ARE PURE WITHOUT DRESSING

שהגלתה לבבל על ידי נבוכדנצר מנקודת מבט של ההסטוריה שלה, השכל הישר מחייב שעל הגולים היה להתבולל בלי איחור. במדינת בבל היו קיימים עקבות של תרבויות מאלפי שנים לפני ממשלת הכשדים. פחות מיובל שנים לפני חורבן בית ראשון ה־כשדים ניצחו את אשור וחזרו בשלל וברכוש רב. בבל היתה עשי־רה בעוד שעל יהודה המסכנה היה לעתים קרובות לבזבז את זהבה לאשור או לארם בתור שוחד, לעזור אותה מפני הנלחמים עליה או שהאויבים התקיפים ממנה בזזו את זהבה. בבבל ראו הגולים ארמונות יותר מפוארים מאלה שהיו בירושלים. אם היהודים חיקו את שכניהם ועשו פסלי עץ, בבבל הפולחן הרשמי היה לפסלים של זהב, איך היו הם יכולים לעמוד בפני אור מתעה כזה? והנה למרות כל הסברות ההפך קרה, בבבל תיקנו היהודים תעניות לזכר החורבן (זכריה ז־ה) והיום יש לנו ידיעות שהיו להם בתי־כנסיות בבבל. איך יכולים אנו להשלים בין המאורעות האלה לאורח חייהם בהיותם על אדמתם? אחרי כמה עשרות שנים נפלה בבל, ופרס היתה לממשלת המזרח וכורש מלך פרס נתן את הרשיון ליהו־דים לשוב לירושלים ולבנות את בית מקדשם. זה היה רשיון אבל בשום אופן לא צו. מה המריץ את ראשי בתי האבות ש־הצליחו[2] בבבל והיו נכבדי הגולה, הואיל והיו מקובלים אצל העם כראשים, ומהם בלי ספק היו יליד־י בבל. מה המריץ אותם לעזב את הארץ שהשתקעו בה ולנוע אל ארץ יהודה המרוששה ואל ירו־שלים העזובה? בשלמא זרובבל ויהושע בן יהוצדק — האחד היה בן מלכי יהודה והשני בן כהנים גדולים — אין לתמוה אם שאפו להחזיר את העטרה לישנה אבל מצד האחרים זה היה קרבן עצמי גדול מאוד.

נחמיה היה משקה למלך פרס—משרה גבוהה ותואר של כבוד כמו שר צבא סנחריב מלך אשור שהיה מכונה רבשקה, שר המשקים בעברית. נחמיה היה איש עשיר כמו שנראה להלן ובלי ספק חי חיים מפונקים כנהוג אצל נושאי משרה גבוהה. מה ראה הוא לבקש חופשה מהמלך בכדי שילך ויבנה את החומה סביב ירושלים. מה ראה הוא לסכן את חייו מפני צרי יהודה ובנימין שארבו לו, לעבוד הוא ואנשיו ביום ולהיות שומרים מפני השונאים בלילה, וגם אחרי אשר נשלמה החומה והמלך מנה אותו לפחה ביהודה עבד במשך של שתים עשרה שנה לטובת העם וטרח ביסוד של חיים על פי התורה ודת ישראל. הוא לא לקח את לחם הפחה מאת העם, הוא כלכל מאה וחמישים איש חוץ מהבאים אליו מן הגוים מסביב גם מחק את החובות שחייבו האכרים לו וכפה גם כן את הסגנים וה־חורים לעשות כמוהו. מה הוא הכח שאלץ אותו להעמיס על שכמו את כל הטרח והעמל? ומה שמתמיה עוד יותר ואפשר שהפלא היותר גדול היא העובדה שגם בני בניהם של אלה מעשרת ה־שבטים שהגלה שלמנאסר בשעתו[3]) שבו לציון. בני בניהם של אלה שבארצם היו עובדי עבודה זרה, אבל באשור גם הם לא התבוללו באחרים וחיו כצבור יהודי עד שבני בניהם שבו אל ארץ אבות. יש לנו לא רמזים כי אם ראיות מוכיחות שכך היה. כל ה־פרק ירמיהו ל"א מדבר על שארית ישראל, על אפרים, על אלה שיבואו מארץ צפון וביחוד נחמד הציור: „קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על הבנים מאנה להנחם על בניה כי איננו כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך ושבו מארץ אויב ויש תקוה לאחריתך ושבו בנים לגבו־לם". „הנה אני לוקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם וקבצתי אותם מסביב והבאתי אותם אל אדמתם ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל... ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות" (יחזקאל לז־כא, כב). „בימים ההם ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבואו יחדיו מארץ צפון על הארץ אשר הנחלתי את אבותיכם" (ירמיה ג־יז, יח).

חוץ מהמצוות שבתורה „שאלמלא לא נכתבו ראויין הן ל־הצטוות כגון גזל ושפיכת דמים"; חוץ מהטקסים השייכים לדת ועבודת השם התורה מכילה: א) מצוות של תורת המוסר היותר נשגבה כגון: לא תשנא אחיך בלבבך; לא תקום ולא תטור; ואהבת לרעך כמוך; כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו ועוד. ב) התורה הטילה על העם מצוות מוסריות שהיו חלק לא קטן מחייו היום יומיים והיו מכונות לעשות את עם ישראל לעם אצילי ברוח ונפש, לעם קדוש, להיותו עליון על כל הגוים. בני ישראל ראו במצרים שעל העבד לעבד את אדונו כל ימות השנה וכל העמים מסביב קימו את האמונה הזאת. בניגוד לדעה הזאת צותה התורה לנוח בכל יום שביעי ולא רק האזרח ובני ביתו, כי אם גם העבד, האמה, הגר וגם השור והחמור. בכל העולם העתיק העבד עבד עד מותו או כל הימים שהיה מוכשר לעבודה, לעומת זה היה העבד העברי רק שכיר שהשכיר את עצמו למשך שנים שאחריהן יצא לחפשי חנם, כלומר לא היה עליו לקנות את חופשתו ובספר דברים טו־יג, יד: „וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם, העניק תעניק לו מצאנך, מגרנך ומיקבך..."

אלה שהיו אתמול עבדים לפרעה במצרים כשבאו אל המנוחה ואל הנחלה בודאי היו מתאוים להון ועושר. כנגד זה אסרה התורה נשך ומרבית, כמובן חלו שני הדינים כלומר שמיטה ואיסור נשך ומרבית רק בין עברי לעברי ואי אפשר היה להיות אחרת. הנכ־רים לא חיו על פי תורת ישראל והנכרי שהלוה כסף לישראל, דרש את הרבית שלו ואם ישראל מכר עצמו מפאת דחקו לנכרי, הקונה לא התנהג עמו כדין ישראל.

נוסף על המצוות הנזכרות לעיל אין לשכוח לקט שכחה ופאה, מעשר עני: „ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר, היתום והאלמנה אשר בשעריך" ועוד ועוד מצוות מסוג זה. בנוהג שבעולם האזרח מביט מגבה על הגר החי בארצו ומבטל אותו כנפש קל־ערך ותמיד ישנם חוקים מגבילים בשביל הגר. בניגוד לזה לימדה התורה: „ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים"; „וגר לא תלחץ כי אתם ידעתם את נפש הגר, כי גרים הייתם בארץ מצרים". כל אלה המצוות היו אידיאלים נשגבים מאין כמוהם, אבל נשגבים יותר מדי לפי הזמן. העם שקיבל את תורתו ב„נעשה ונשמע" מצא שבפועל העשיה אינה דבר קל, והשנית שהוא חי בעולם שאינו מקיים את החוקים שהוא נצטוה עליהם ואינו מסכים להם. היוצא מזה היה שבני ישראל סרו מהר מהדרך הטובה שהתוה להם המחוקק וקודם שהספיקו להתישב על אדמתם ולהתארגן לעם אחראי הם כבר שכחו את תורתם, עבדו אלהים אחרים וחיקו את מעשי הגוים מסביב להם. והנה הם עם קטן ודל, מוקף מכל עבריו אויבים שרובם הם עמים גדולים ועצומים ממנו. הסיכוי היה שעוד מעט והוא נבלע בין הגוים, ואם לא קרה כזה הוא הודות להמאורע היותר גדול בהסטו־ריה שלו והוא שקמו לו נביאים מקרבו[4]). העם שעבד עבודה זרה הוציא גם כן נביאים מקרבו. הנביאים לפני אלפי שנים לימדו את עם ישראל ועל ידו את כל האנושיות אמת וצדקה, אמונה באל אחד, שלום בין העמים, חסד ומשפט, ענוה וצניעות, צדקה ויושר. השכל ודעת אלהים. תורת המוסר של הנביאים היא של העבר, ההוה וכל העתיד, אין להוסיף עליה ואין לגרוע ממנה.

(הסוף בגליון הבא)

---

[2]) עזרא א־ד, ו.

[3]) שלמנאסר לא הגלה את כל עשרת השבטים, הרבה מהם נשארו ב־שומרון. (דברי הימים ב, פרק ל' מפסוק ה' עד סוף הפרק).

[4]) בכל תקופת השופטים אם כי השופטים בעצמם היו גבורים וכל אחד מהם חוץ מאבימלך השליך את נפשו מנגד להציל שבט זה או אחר, העם לא היה מאוחד והקשר בין השבטים היה תלוש. בשירת דבורה „ישראל ואלהי ישראל" מודגשים לא אחת ובסיפור הטרגי של פלגש בגבעה השבטים הצטערו ובכו בכי גדול ואמרו „למה ה' אלהי ישראל היתה זאת בישראל והפקד היום שבט אחד מישראל", ובכל זאת הם לא היו תמיד מאוחדים לעם אחראי בעד כל חלקיו ובכל פעם שאויב הציק לאיזה שבט שכנו, זה היה על פי רוב ענין מקומי.

לחג הפסח אל תשכחו להזמין

מצה מוסמרק

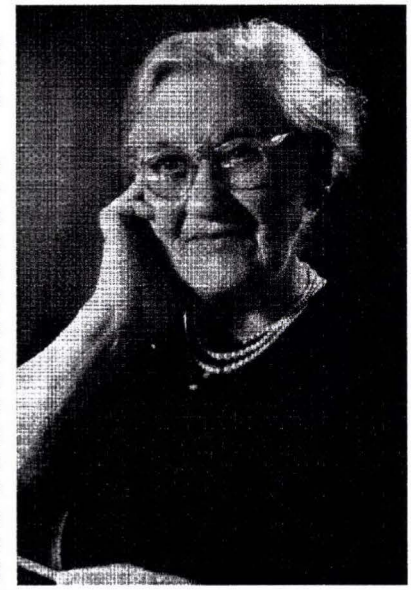
כשר למהדרין מן המהדרין

MOSMARK'S MATZO

Corner MOSELY and DAVIES STREETS,
DOORNFONTEIN
P.O. Box 484 ——— Telephone 23-6363

אפיה של אומה זו

מאת איטע הערש/יוהניסבורג

א י ט ה ה ר ש

„אין אתה יכול לעמוד על אפיה של אומה זו, נתבעין לעגל ונותנין נתבעין למשכן ונותנין".

שאלת קיום עמנו, השאלה המטרידה: איך זה נשארנו אנחנו מכל העמים שבעולם העתיק העסיקה את מוחות הוגי הדעות שלנו וגם כן של הוגי דעות רבים באומות העולם וכולם הסיקו מסקנות רבות הערך. מהם שהחליטו שהתקימנו הודות לאמונתנו; אחרים — שהתורה והספרות, התפילות בשפה העברית איחדה אותנו; הפרופיסור הרש אומר שנשארנו הודות לפיזור האומה בין הגוים. „צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפיזרם בין האומות". ובכל מקומות פזורנו אנו יוצרים מרכזים של יהודים, יש גם כן שיטה שהאנטישמיות עוזרת לקיומנו וכל עת צרה משיבה לב בנים אל אבותם. כל הדעות הללו צודקות הן ובכל זאת אנו רחוקים עוד מהפתרון המוחלט. משהו חסר עוד שיאחד את כל הדעות לתשובה שלמה וסופית ועד אשר תמצא התשובה המבוקשה הזאת אני מרשה לעצמי להוסיף את עניות דעתי גם אני על אלה הקודמים.

שתי מידות הסותרות זו את זו ישנן באפיו של עמנו והן היו חלקו מהיותו לעם עד היום, והן: אהבת המורשה והרצון להיות כאחרים, ותמיד כשגברה אחת משתי אלה המידות שימשה השניה מעצור לה לבל תרחיק ללכת יותר מדי. אין אני אומרת לכתוב הסטוריה. ואולם דיה בסקירה על העבר וההוה שלנו לראות שאמנם כך הוא. עם ישראל לא שמר על כל המצוות בשלמותן מהיותו לעם עד גלות בבל, מימי השופטים (מלכים ב כג׳ כב׳, בדברי הימים ב׳ לה׳ יח׳: מימי שמואל הנביא) עד יאשיהו המלך לא זמנו והיה עליו לעשות זאת בחודש השני מפני שגם הכהנים עשו את חג הפסח כיאות, הזקיהו חפץ לעשות את חג הפסח בגם בית־המקדש לא היו מוכנים לזה בחודש ניסן (דברי הימים ב־ל). מימי יהושע בן־נון עד עזרא ונחמיה לא ישבו בסכות כהלכה (נחמיה ח־יז). הם לא קימו בשלמות את המצוה „לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך, עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך". אם כי אנו מוצאים בתנ"ך שלא עשו מקח וממכר בשבת: „מתי יעבר החודש ונשביר השבר והשבת ונפתח בר" (עמוס ח־ה) אולי בהשפעת מלך כגון ירבעם בן יואש, זה המלך ההגון[1]) לעומת זה הוכיחו הנביאים את העם לא אחת על חללם את השבת. בסוף בית ראשון התרה ירמיהו את העם בשם ה׳ לקדש את השבת ובל יעשו כל מלאכה כאשר צוה את אבותיהם והם לא שמעו ולא הטו את אזנם (ירמיהו יז). יחזקאל נביא גלות יהוכין קורא בחמת רוחו: כהניה חמסו תורתי ויחללו קדשי בין קודש לחול לא הבדילו ובין הטמא לטהור לא הודיעו ומשבתותי העלימו עיניהם" (יחזקאל כב). הנביא קורא לעם „אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע (ישעיהו נו) ועוד ועוד.

התורה צותה: „שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני אלהיך במקום אשר יבחר בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסכות..." קשה לדעת אם תמיד קימו מצות עליה לרגל בכל השנים שהמשכן היה בשילו. אנשי ישראל אמרו לבני בנימין הנותרים אחרי המלחמה בסיבת פלגש בגבעה: „הנה חג ה׳ בשילו מימים ימימה אשר מצפונה לבית מזרחה השמש למסילה העולה מבית אל שכמה ומנגב ללבונה" (שופטים כא־יט). אין אנו יודעים אם החג מימים ימימה היה אחד החגים המצווים בתורה ואיזה חג, מכל מקום זה היה חג אחד בשנה ואולי אין זו אלא כעין חגיגה מקומית. מהתיאור המפורט של שילו: „אשר מצפונה לבית אל מזרחה השמש וכו'" נראה שרבים ואפשר רובם לא ידעו את מקומה של שילה. אלקנה עלה מעירו מימים ימימה להשתחוות ולזבח לה׳ צבאות בשילה ולקח עמו את שתי נשיו ואת ילדיו. ולהלן אנו קוראים „ויעל האיש אלקנה וכל ביתו לזבח לה׳ את זבח הימים ואת נדרו" (שמואל א׳, א) אין רמז בכל הפרק שביקוריו של אלקנה בכל שנה ושנה קרו בזמן אחד החגים. ואולי היה כולו ענין פרטי וקביעת הזמן היתה שלו, של אלקנה. את המצוה: „כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבוד ובשביעית יצא לחפשי חנם". כלומר מצות שילוח עבדים לא קימו (ירמיהו לד).

מאכלות אסורות

אין אנו יודעים אם בימי השופטים והמלכים הבדילו „בין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל". אין כל ספק שאת קרבנותיהם לאלהי ישראל העלו מבהמות טהורות וגם כן ודאי הוא שבשנות רעב שקרו לעתים קרובות אכלו מה שמצאו עד שבימי אלישע קרה בשומרון שמחיר ראש חמור היה שמונים כסף. אמת שעשרת השבטים כבר סרו אז מתורת ישראל אבל אין אנו יודעים אם דקדקו בין טמא לטהור גם ביהודה. הם בכלל אכלו מעט בשר. הנביא שופך את חמתו על אלה שהתרחקו מתורת ישראל: „שוחט השור מכה איש זובח השה עורף כלב מעלה מנחה דם חזיר..." (ישעיהו סו־ג); „אוכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר יחדו יסופו" (שם ז), יחזקאל אומר: „הנה נפשי לא מטומאה ונבלה וטרפה לא אכלתי, מנעורי עד היום הזה ולא בא אל פי בשר פיגול". אבל אין להביא ראיה מהנביא על העם. אנו קוראים בפעם הראשונה על מאכלות אסורות בספר דניאל. בילדותו דניאל שם על לבו „אשר לא יתגאל בפתגם המלך וביין משתיו".

חקוי מעשי הגוים סביבותיהם

כשנגמר הבית הראשון אמר שלמה בתפילתו: „וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל ובא והתפלל אל הבית הזה..." (מלכים א׳, ח־מא, מב). אבל אין אנו מוצאים מקרים כאלה. לעומת זה כמעט כל ספרי הנביאים מלאים תוכחות ודברי כבושין לבני ישראל על עבדם אלהים אחרים, אלהי העמים אשר סביבותיהם. בספר שמואל א־ה מסופר שהפלשתים לקחו במלחמה את ארון אלהים, הביאו אותו לאשדוד והציגו אותו בבית דגון אלהיהם אצל דגון, בעוד יום או יומיים מצאו „והנה דגון נופל לפני הארון ארצה וראש דגון ושתי כפות ידיו כרותות אל המפתן... על כן לא ידרכו כהני דגון וכל הבאים בית דגון על מפתן דגון באשדוד עד היום הזה". והדבר הזה היתה למסורה אצל האשדודים. בימי המלך יאשיהו (כמה מאות שנים אחרי אשר נלקח הארון בימי שמואל). הנביא צפניה מוכיח את המעמד העליון ביהודה כדלקמן: „והיה ביום זבח ה׳ ופקדתי על השרים ועל בני המלך ועל כל הלובשים מלבוש נכרי ופקדתי על כל הדולג על המפתן..."

חקויים כאלה מעידים על העדר כבוד עצמם אצל ראשי העם. וכן מתעוררת השאלה: אם עם ישראל לא היה מעולה מאחרים, אם הוא לא הצטייו במעלותיו הטובות איך זה נשארנו אנחנו מכל העמים של העולם העתיק, איפוא הוא הפתרון לחידת קיומנו? אולם אנו מוסיפים לדפדף את התנ"ך והנה שאלה אחרת נגד עיני, שונה לגמרי מהראשונה וסותרת אותה. אם נדין את הגולה

---

[1]) „הוא השיב את גבול ישראל מלבא חמת עד ים הערבה". „ואשר השיב את דמשק ואת חמת ליהודה בישראל" (מלכים יד). הוא ביחד עם יותם מלך יהודה עשה נשיאת ראש כל העם שבעבר הירדן (דברי הימים א׳ ה).

ש י ר י ם

מאת הרב י. נוימן

זיו עלומים אינני

לולדי הבת־שש

יחידה את לי יונתי תמתי
שכינת עליון מפניך זורחת
נרכבת מתכלת ים־השחק
ומגינת בושם מקסימה פורחת.

שערך מזג משי ופז
עיניך מעין חן וזוהר
כולך את שפעת חמדה
כעצם השמים לטוהר.

וביתרון נשגב חוננת מחמדתי
בתיק נפשך הרעננה הזכה
להאציל ממך עדנה וגיל
לכונן אסירי רוח־דכה.

ראיתיך יונתי בתום עלומיך
ובצמאון שתיתי ממנת כוסך
ובכל לבי ברכתי ושרתי לנפשי
ברוך יוצרך קונך ועושך.

והיה יומי כי ינטה מעלי
ולילי גם הוא יסגור בעדי
אזמין מרדות־לבי לסהדי
חשבון־נפשי על כל שעלי

באלה וברז יסורי
אתנער מעלי מגורי
ואבא אל צורי.

ואשטח לפניו רקם חיי
אגלה כל זיק וסוד מאויי
כל נים והגה שמכבר נשא הרוח
וכל כאב פרוע בלב עוד מתוח.

ואת דיני ברום
אדרוש אלחום
עד אבין עד תום.

עד אבין תמצית רוחי הסוער
ויפצץ הנפש לרסיסים אומללים
ולמה הלב רגז, בועט ובוער
ויך את ימי לפגרי חללים.

ואחתור גם לסוד
חידות למאות עוד
כי אחזה פני הוד.

ולי רעי אל תשימו לב
השלמתי עם גורל החי זקף־הברך
במות יש פתרון, שלות־נצח
קשה רק טלטול־הדרך.

וכי תספדוני אמרו ככה
היה איש ישר ובתומו מת
ויחונן כשרונות הלב והרוח
ובסבל שלא היה יכול לשאת.

וישוע למרום לעזר ממזורו
ותפלתו עלתה לגבהי הרקיע
דלגה וקפצה מעל הרי־השחק
אך אל אל־עליון לא הגיעה.

ויהי כי אחרה תפלתו בדרך
וישר את שירת לבו שחבבה כבת
שרה וניגנה ושלחה אחריה
והוא נשאר — לבד.

שאלות: היודע הוא את סוד החיים והמות? אור וחושך? מה הוא יודע על אודות שלג, ברד וקרח? „היש למטר אב או מי הוליד אגלי טל?" מה הוא יודע על הימים והתהומות ומה שבתוכם: על הברקים, על כוכבי שמים וכסיליהם? הוא הולך ושואל על בעלי חיים, על טבע חיות ובהמות שונות ועל בעלי כנף. איוב כמובן אינו יודע כלום. מטרת השאלות היתה להביא את איוב לידי בטול היש עד שיכיר שאין האדם ענין כל כך חשוב בתכלית הבריאה ואם הוא סובל עליו להשלים עם גורלו. איוב ראה והבין. „הן קלותי מה אשיבך? ידי שמתי למו פי... לשמע אוזן שמעתיך ועתה עיני ראתך על כן אמאס ונחמתי על עפר ואפר". הוא מודה שכל מה שידע קודם לכן היה רק מפי השמועה ועכשו נפקחו עיניו לראות את האמת והוא מואס בדעותיו מלפנים ומתחרט על עפר ואפר.

מה היתה הנהגתו של איוב אחרי ראותו את האלהים? ההמשיך את מעשיו הטובים שהיה רגיל בהם קודם שבאו עליו היסורין ואם כן לאיזו מטרה? אם החיים הם מקריים מה הוא היתרון למעשים טובים? היסורין הביאו את איוב לידי מחשבה והמחשבה — לידי אי־אמון ויאוש ורק אחרי זמן רב של עיון איוב השלים עם גורלו. הוא בא לידי מסקנה שחייו הפרטיים אם הם של אושר או להפך אינם מעלין ואינם מורידים, העיקר הוא העולם כולו ותכלית העולם היא קיומו „לא תהו בראה" ומעשים טובים, אהבת הברית ואהבת המישרים הם הדברים המקימים את העולם כמו שרצה ושוד מאבדין את העולם. — —

„כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב" (איוב מ"ב־ז). משהשתחרר איוב מפחד הענש ומתקות השכר היה באמת לעבד ה', עבד המשמש את הרב שלא על מנת לקבל פרס.

וחבריו? הם לא היו בעלי מחשבה עמוקה ולא בעלי הרגשה חזקה: את דעותיהם הם לא רכשו מתוך עיון והסתכלות אלא מה שירשו מדורות הקודמים ואף על פי שבכל הויכוחים הם היו פרקליטיו של הבורא, דבריהם לא היו רצויים.

„וה' שב את שבות איוב" (איוב מ"ב־י); „וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו" (שם, יב). הפילוסופיה היא לחוד, והקורא הפשוט המצפה לסיום טוב לחוד, את הפסוקים בפרק האחרון המספרים על ההצלחה ששבה לאיוב המחבר העתיק מהספור הקדמון.

ה ע ר ה א: „לפיד בוז לעשתות שאנן נכון למועדי רגל" (איוב י"ב־ה) באין לנו באור מספיק על הבטוי „לפיד בוז". באור על דרך הפשט, שיתקבל על הלב, כל הפסוק הוא סתום ולי נראה שהלמ"ד במלה „לפיד" אינה במקומה ולכתחילה היתה בראש המלה „בוז" הסמוכה ל„לפיד" והנוסח היה: „פיד לבוז לעשתות שאנן (למחשבת השאנן כלומר, למי שאינו שם על לב ומתברך בלבבו ששלום יהיה לו אם כי בשרירות לבו ילך) נכון למועדי רגל".

ה ע ר ה ב: „רטפש בשרו מנער ישוב לימי עלומיו" (איוב ל"ג־כה). אין דומה לרטפש במקרא והפעל מרכב מארבע אותיות ואין אנו יודעים מה הוא. לפי עניות דעתי שגיאה נפלה במלה „רטפש" ולפנים היתה המלה לא רטפש כי אם „הטפש" וזה הוא ההפעל של הפעל „טפש" שפרושו „שמן" כמו „טפש כחלב לבם" (תהלים קי"ט־ע) ומשמעו של המאמר הוא: „שמן בשרו כבנעוריו ישוב לימי עלומיו".

בזה אנו מודיעים שנוסדה הוצאת ספרים עברים באפריקה הדרומית „בסד", על יד הירחון „ברקאי". המטרה להוציא לאור ספרים עברים שנכתבו ע"י סופרים מקומיים.

הוצאת הספרים „ב ס ד"

ספר השנה ליהודי אפי'הד

בין הספרים הראשונים שאנו מכינים לדפוס הוא קבץ ספרותי־מדעי גדול בשם

„ספר השנה ליהודי אפריקה הדרומית"

שיכיל מחלקות אלו:

א) יהדות אפריקה הדרומית
ב) מחקרים בחכמת ישראל
ג) ספרות יפה — שירה
ד) בישראל ובתפוצות הגולה
ה) בקורת.

ה ע ו ר כ י ם: הרב הראשי פרופ' ד"ר ל. י. רבינוביץ, הרב א. הילביץ, מנהל בית המדרש למורים ע"ש הרב י. ל. זלוטניק; ד"ר א. מור, מנהל ועד החנוך קיפטון; העו"ד ב. ל. רוביק, קיפטון.

ו ע ד ה מ ע ר כ ת: הרב ד"ר ש. רפפורט, מרצה לעברית במכללה דויטוטרסרנד; ב. אברהמס, א. א. בקסט, י. ש. יודילוביץ, צבי יוסף (הרי) לוריה, העו"ד י. י. קגן, ח. ריבקא, ו. רוביק, מזכיר המערכת

על המעונינים לשלוח את החומר:

DR. A. MOAR, P.O. Box 2578, Cape Town.
J. RUBIK, P.O. Box 1848, Johannesburg.

אין המערכת אחראית לפרסם כל כתב־יד ואין היא אחראית להם.

למפיצי התורות השונות הללו היה ענין אחד משותף והוא העם העברי, לבו ונפשו של כל אחד מהם היו מסורים לעמו, בין שהוכיח את העם או שקוננו על אסונו או שנחמו אותו בנבואות על עתיד טוב, הענין היה העם העברי. שונה מהם היה סופרו של איוב, הוא היה משורר, פילוסוף ואיש המדע ואולם בעיקר היה משורר. הוא הסתגל אל החיים בין הנכרים, התבונן אל חייהם המלאים עמל והשתתף בצערם, הוא אהב את הטבע, הסתכל בכוכבים למד וידע את טבע החיות. ידיעותיו היו מרובות, הוא מדבר על מוצאם של כסף וזהב, ברזל ונחושת, הוא רומז על דברים שלא ראה מימיו כמו הרי געש „ארץ ממנה יצא לחם ותחתיה נהפך כמו אש" (איוב, כ"ח), הוא מצטער על כל המעשה הרע הנעשה תחת השמש לא פחות מחבריו הגביאים והמשוררים העברים וגם הוא שואל שאלות אבל הוא אינו מדבר בשם או בעד העם העברי בלבד. אי אפשר לו להקדיש את כל מחשבותיו לעם מיוחד אפילו אם העם הזה הוא עמו ממנו יצא. עניינו לא עם ולא עמים, עניינו הוא האנושיות ולמענה כתב ספר ויכוח, ספר פילוסופי דתי.

יש לשער שהסופר לא בחר בשמות המתוכחים בלי מחשבה תחילה. מקומו של איוב הוא ארץ עוץ, ארצם של בני שעיר החורי (בראשית, ל"ו-כז); אליפז התימני הוא אדומי; בלדד השוחי הוא מבני קטורה שילדה לאברהם (בראשית כ"ה-ב); את השם נעמה אנו מוצאים כשם אשה (אחות תובל קין נעמה, בראשית, ד-כב); נעמה העמונית היתה אמו של רחבעם מלך יהודה, אבל השם נעמה אינו שם של אב או אם של שבט שלם ואפשר שצופר היה לא נעמתי כי אם רעמתי. רעמה היה אחד מבני כוש (בראשית, י-ז) ואבי איזה שבט חמי ובמזרח היו מבטאים את השם הזה „נעמה" ב„נון", כמו שהיו מבטאים „נבוכדנצר" שבעברית הוא „נבוכדרצר". ששת הפרקים של אליהו בן ברכאל הבוזי כפי הנראה אינם מגוף הספר, השם אליהו לא נמצא בספר עד פרק ל"ב ואינו נזכר גם בפרק האחרון עם המתוכחים האחרים ובכלל למרות סגנונו של „קבלו דעתי" הוא אינו מחדש כלום, ואולם המכניס את הפרקים האלה אל הספר הבין את כוונתו של המחבר שלא יהיו שני מתוכחים מעם אחד, עסקו היה עם בני אדם ולא עם שבט זה או אחר ולפיכך בחר המכניס באיש ארמי לגבור (בראשית, כ"ב-כא).

אמת שהמחבר הקדיש את פרי מחשבותיו לאנושיות ובכל זאת תרומתו היתה תרומת איש עברי, בעל הכרה עברית. למרות חייו בארץ נכריה הוא לא שינה את לשונו, הוא התענין בנביאי עמו, במשורריו וסופריו וידע את ספרות עמו על בוריה.

יותר מזה אין אנו יכולים לשער על אודות הסופר, המת על אדמה נכריה או שב לארץ אבותיו עם שבי גולה אחרים, מי יודע? בעוד שספרו ישאר עד סוף כל הדורות הוא בעצמו נשכח.

הויכוחים

איוב טוען שכל ימיו היה איש ישר, נדיב לב ורודף צדק.

„כי אמלט עני משוע ויתום ואין עוזר לו,
„ברכת אובד עלי תבא ולב אלמנה ארנין,
„צדק לבשתי וילבשני, כמעיל וצניף משפטי,
„עינים הייתי לעור ורגלים לפסח אני,
„אב אנכי לאביונים וריב לא ידעתי אחקרהו,
„ואשברה מתלעות עול ומשניו אשליך טרף" (איוב כ"ט).
„אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי,
„ומה אעשה כי יקום אל וכי יפקד מה אשיבנו?
„הלא בבטן עשני עשהו ויכוננו ברחם אחד,
„אם אמנע מחפץ דלים ועיני אלמנה אכלה,
„ואוכל פתי לבדי ולא אכל יתום ממנה,
„אם אראה אובד בלי לבוש ואין כסות לאביון,
„אם לא ברכוני חלציו ומגז כבשי יתחמם,
„אם הנפותי על יתום ידי כי אראה בשער עזרתי,
„כתפי משכמה תפול ואזרועי מקנה תשבר,
„אם אשמח בפיד משנאי והתעוררתי כי מצאו רע,
„ולא נתתי לחטא חכי לשאל באלה נפשו,
„בחוץ לא ילין גר דלתי לאורח אפתח,
„אם עלי אדמתי תזעק ויחד תלמיה יבכיון,
„אם כחה אכלתי בלי כסף ונפש בעליה הפחתי,
„תחת חטה יצא חוח ותחת שעורה באשה". (איוב ל"א).

ובכן הוא שואל: „מה חלק אלה ממעל ונחלת שדי ממרומים?" ואולם אין דעתו שוה עליו בכל עת כשם שאין דעתו של שום בר-נש שוה עליו בכל עת ואיוב הלא איש מכאובות הוא. ברגעים שיסוריו גברו עליו הוא כופר באמונה שה' הוא מקור הצדק והיושר ומחליט ששדי הוא רק אלהי הגבורה ועושה מה שלבו חפץ מבלי שים לב לגורלם של בני אדם: „חכם לבב ואמיץ כח מי הקשה אליו וישלם... אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה, אם שוט ימית פתאם למסת נקיים ילעג, ארץ נתנה ביד רשע פני שופטיה יכסה אם לא איפו מי הוא" (איוב, ט). מן הצד השני הוא שואל: „מדוע רשעים יחיו עתקו גם גברו חיל, זרעם נכון לפניהם עמם וצאצאיהם לעיניהם, בתיהם שלום מפחד ולא שבט אלה עליהם. יבלו בטוב ימיהם וברגע שאל יחתו ויאמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו". ובשעה שהונח לו הוא אומר: „עצת רשעים רחקה מני" או שהוא מודה שאינו משיג את דרכי אל: „מי יתן ידעתי ואמצאהו אבוא עד תכונתו". ופעמים הוא נוטה להסכים עם חבריו שלסוף הרשע יקבל את ענשו: „יהי כרשע אויבי ומתקוממי כעול" (כ"ז-ז). כל זאת היא התמצית של תלונותיו של איוב — הטענה העתיקה: „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו". — — —

שלשת רעי איוב תמימי דעים הם זה עם זה, כולם הם באחת שאי אפשר לאל לעות משפט ואם איוב סובל אות היא שהוא חטא ועצתם היא שאיוב יפשפש במעשיו וישוב בתשובה שלמה, אז ייטב לו. לעומת זה איוב שואל: מדוע עשה הבורא את האדם פגום ועלול לחטא „נוצר האדם למה שמתני למפגע לך ואהיה עליך למשא".[5]

אם כי שלשת החברים מדגישים דעה אחת, כל אחד מהם מגלה את אפיו האישי; אליפז בתחילה משתדל להמתיק את הדין ואומר: „כי אדם לעמל יולד..." „אשרי אנוש יוכיחנו אלה", „ומוסר שדי אל תמאס"; בלדד השוחי רואה עלבון עצמי בזה ש-איוב אינו מסכים לדעותיהם: „מדוע נחשבנו כבהמה?", הוא שואל מתוך כעס והוא קורא באי-סבלנות: „טורף נפשו בכפו הלמענך תעזב הארץ ויעתק צור ממקומו?" הוא לועג לאיוב המצפה לפי דעתו שישתנו בשבילו סדרי בראשית בעוד הוא אינו כדאי לנסים. לצופר הנעמתי כנראה חסרה העזות לאמר לאיוב בלי עקיפין שהוא חוטא ופושע והוא מדבר על גורל הרשעים בכלל שהוא עדי אובד וגם הוא מיעץ לאיוב: „אם עול בידך הרחיקהו ואל תשכן עולה באהליך". ראוי לשים לב שצופר לכל הפחות אומר „אם עול בידך" כאלו ספק הוא אצלו. — — —

קשה להבין מדוע כמה מבקרים מחליטים שהפרק כ"ח הוכנס אל הספר בזמן מאוחר, לדעתי הפרק הזה שהוא כולו שירה נשגבה על החכמה הוא הסיכום של כל הויכוחים שקדמו לו. כשהריקו חברי הסימפוסיון את כל הטענות ומענות שלהם המחבר לוקח לעצמו את התפקיד של יושב ראש והוא מסכם את דבריהם באופן כזה: לא נתנה רשות לבני אדם להשיג את החכמה הקיצונה ובכן כל הויכוחים הם ללא הועיל היות שלסוף המתוכחים אינם מבינים משהו מדרכי הבורא יותר ממה שידעו בתחילה. החכמה האמיתית היא לאלהים, רק הוא הבין דרכה והוא ידע את מקומה ומה שחלק ממנה לבשר ודם הן יראת ה' והבחירה לסור מרע ולא יותר.[6] מקומו של הפרק הזה היה צריך להיות אחרי נאומו האחרון של איוב (פרק ל"א).

קרוב לענין זה אנו מוצאים בסיומו של הספר קהלת, מחברו הספקן הקלסי השואל: „מי יודע רוח בני האדם העולה היא ל-מעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה", אף על פי כן ממליץ בכל הספר כולו על יראת שמים ובלבד שבני אדם לא יגדישו את הסאה (קהלת, ז'-טז, י"ז-יח) והוא מסיים בעצתו: „סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצוותיו שמר כי זה כל האדם".

מענה ה' מן הסערה

אין זה ויכוח על צדק או על רשע, ה' שואל את איוב מה הוא יודע מנפלאות מעשי בראשית „איפה היית ביסדי ארץ? המימיך צוית בקר, ידעת שחר מקומו?" וכן הוא שוטף אותו במבול של

---

[5] תקון סופרים הוא „ואהיה עלי למשא" (איוב, ד-כ) תחת „ואהיה עליך למשא".

[6] לדעתי גם סגנונו של הפרק הזה מעיד עליו שהוא שייך לגוף הספר: „בעשותו למטר חוק ודרך לחזיז קולות" (איוב כ"ח-כו); „מי פלג לשטף תעלה ודרך לחזיז קולות" (איוב ל"ח-כה); „ויוצא לאור צלמות" (איוב י"ב-כב); „ותעלומה יוציא לאור" (איוב כ"ח-יא); „אלהים הבין דרכה" (איוב, כ"ח-כג); „וכי תבין נתיבות ביתו (איוב ל"ח-כ).

בבל ולא בשום ספר שבספרות התנכית הקודמת ואני מביאה בזה את הדוגמאות:

י ש ע י ה ו:	א י ו ב:
„נסתרה דרכי מה', מ"כ"ז	„לגבר אשר דרכו נסתרה", ג"כ"ג
„כי יד ה' עשתה זאת", מ"א"כ	„כי יד ה' עשתה זאת", י"ב"ט
„על לא חמס עשה", נ"ג"ט	„על לא חמס בכפי", ט"ז"ז
„אז תתענג על ה' ", נ"ח"י"ד	„או על שדי תתענג", כ"ב"כ"ו
„מזה" כשם מושאל לתקיפות:	
„אין מזת עוד", כ"ג"י	„ומזית אסיקים ריפה", י"ב"כ"א
„וגלמודה", מ"ט"כ"א	„גלמוד", ג"ז
„תקשיח", ס"ג"ט"ז	„הקשיח", ל"ט"ט"ז

ת ה י ל י ם:	א י ו ב:
„שופך בוז על נדיבים", ק"ז"ו	„שופך בוז על נדיבים", י"ב"כ"א
„ולא יכירנו עוד מקומו", ק"ג"ט"ז	„ולא יכירנו עוד מקומו", ז"י
„וכל עולה קפצה פיה", ק"ז"מ"ב	„ועולתה קפצה פיה", ה"ט"ז
„תדבק לשוני לחכי", קל"ז"ו	„ולשונם לחכם דבקה", כ"ט"י
	„ולשונך אדביק אל חכך", יחזקאל, ג"כ"ו

מ ג י ל ת א י כ ה:	
„חמרמרו", א"כ, ב"י"א	„חמרמרו", איוב ט"ז"ז
„המסולאים בפז", ד"ב	„לא תסולה בכתם אופיר" כ"ח"ט"ז

כמדומני שכל הציטטות שהבאתי פה דיות והותר להעיד שסופרו של איוב היה בקי בספרות העברית שנוצרה במשך של גלות בבל.[1]

ובכן האם לא רחוק מהמציאות הוא לחשב שאדומי או אדומים ואפילו חכמי תימן למדו את השפה העברית והתענינו כל כך ב־ספרותה עד כדי לכתב ספר פילוסופי דתי בשפה הזאת? השפה האדומית היתה קרובה לעברית, אבל לא היתה עברית ממש ואין לנו שום עדות שהאדומים כתבו ספרים בשפתם הם. ומלבד זאת האדומים היו שונאים לישראל מקדמת דנא ולקחו חלק במידה לא מעטה בחורבן ובשוד[2] ואחר שהלך עם יהודה בגולה התישבו האדומים בנגב עד שגורשו משם ע"י שבי גולה, ובנוגע לערבים וסוריים גם הם לא כתבו ספרים בתקופה הקדומה ההיא וגם האר־מים היו שונאים לישראל מזמן קדום מאד. השבטים של בני קדם שדברו עברית ושלדעת ד"ר ברנפלד הם כתבו את הספר איוב, השבטים הללו בלי ספק לא החזיקו עוד בשפה העברית בזמן ה־חורבן בעת שהשפה הארמית כבר פשטה בכל המזרח התיכון, ואגב אורחא, השבטים השמיים או בני קדם גם הם לא היו אוהבים לישׂ־ראל כאשר אבאר להלן.

כל זה מביאנו לידי מסקנה שהספר איוב לא נכתב אלא על ידי עברי. ואם כן השאלה במקומה עומדת: מדוע לא נכתב הספר ברוח ישׂראלי? איך זה שכל המתוכחים אינם עברים? השאלה הזאת גוררת שאלה אחרת: איפה נכתב הספר איוב, האם ביהודה או במדינת בבל או במקום אחר הבלתי ידוע לנו כלל? אי אפשר לנו למצא תשובה להשאלה הזאת קודם שמצאנו פתרון לשאלה שלישית, וזוהי: ההוליך נבוזראדן את כל גולי יהודה עד בבל או לא, ואם לא איפה השאיר או פיזר את החלק שלא הגלה עד לבבל?

אנו יודעים ששלמנאסר בשעתו לא נתן לגולי שומרון (לכל הפחות לכלם) להתישב באשור עצמה, אלא הושיב אותם בחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי. לפי דעתי גלו יהודים רבים אל ה־מדבר (נוסף לאלה שנסו מן המלחמה שמה) ונתפזרו בין השבטים השונים והפסוק הזה מוכיח: „אויה לי כי גרתי משך שכנתי עם אהלי קדר" (תהילים, ק"כ"ה). שוכני המדבר כנראה, לא היו שבעי רצון מזה שהגולים באו להתגורר אתם כמו שמעידים שני הפסוקים הבאים אחרי הנזכר לעיל: „רבת שכנה לה נפשי עם שונא שלום. אני שלום וכי אדבר המה למלחמה". יש כמה פסוקים המורים על מציאות של ישוב לא קטן במדבר במשך גלות בבל: „אפתח על שפיים נהרות ובתוך בקעות מעינות אשים מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים: אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן אשים בערבה ברוש תדהר ותאשור יחדו" (ישעיהו, מ"א־י"ח, י"ט); „אף אשים במדבר דרך בישימון נהרות... כי נתתי במדבר מים נהרות בישימון להשקות עמי בחירי" (שם, מ"ג י"ט־כ). שני הפסוקים האח־רונים מדברים על השבים ממדבר לארצישראל. אלה ששבו מבבל או מפרס תחת הגנתו של המלך כרש הלכו בדרך המלך ועברו מקומות נושבים והיו יכולים להשיג שם אוכל ומים. אין אנו יודעים אם בין גולי יהודה שחיו במדבר נמצאו גם כן נביאים וסופרים, אולם הרא־יות מוכיחות שמחבר ספר איוב או שנולד במדבר או שהיה אחד הגולים שמה, ובכל אופן היה בהתקשרות עם הסופרים האחרים.

התקופה היתה מלאה ספקנות ויאוש, שאלות ודעות סותרות זו את זו. כשלשים וחמש שנים לפני החורבן ביער יושיהו המלך את עבודת האלילים מבית המקדש ומכל ארץ יהודה, הוא השיב את העבודה בבית המקדש ושמירת החגים והעליה לרגל לקדמותן.

בזמן מצור בבל, כשחייהם היו תלואים להם מנגד, היו פה ושם יחידים שעשו כונים למלכת השמים בחשבם שאלהיהם הם העלים עינו מהם אבל עבודה זרה רשמית לא היתה בארץ עד החורבן. אחר ההפכה הנוראה שבאה עליהם נתעוררה השאלה: „מדוע באה עלינו הרעה הזאת?" התורה העידה בעם ישׂראל שאם יעבדו אלהים אחרים יאבדו מעל הארץ הטובה ואנחנו לא עבדנו אלהים אחרים במשך דור שלם, אין זאת כי אם „את עוונות אבותינו פקד ה' עלינו". והמקונן אומר: „אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עוונותיהם סבלנו". ובחמת רוחם על עוות המשפט המציאו את הפתגם: „אבות אכלו בוסר ושיני הבנים תקהינה". הפתגם נולד מתוך יאוש, כלומר: אם עלינו לסבל את עוונות הדורות שקדמונו אין לנו תקוה. ירמיהו ויחזקאל השתדלו להוציא את האמונה הזאת מלב העם[3]. כן, העם שאל שאלות ולא רק העם, כי אם גם מוריו ונביאיו לא מצאו פתרון להשאלה: אם העם חטא הלא היו הכש־דים רעים וחטאים מהם ומדוע הסגיר ה' את עמו בידם, „מדוע דרך רשעים צלחה?" שואל ירמיהו, וחבקוק שהיה בן דורו טוען: „טהור עינים מראות ברע והבט אל עמל לא תוכל, למה תביט בוג־דים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו?" הנביא שאנו יודעים בשם ישעיהו אומר „למצער ירשו עם קדשך צרינו בוססו מקדשך... ערי קדשך היו מדבר, ציון מדבר היתה ירושלים שממה, בית מקד־שנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה, העל אלה תתאפק ה' תחשה ותענינו עד מאד?" (ישע־יהו, ס"ג־ס"ד; ס"ד־ט־י־יא). מחבר הפרק תהילים מ"ד מתוכח: „כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך... אם שכחנו שם אלהינו ונפרוש כפנו לאל זר הלא אלהים יחקר זאת כי הוא יודע תעלומות לב" — מי שיש לו שאלות לשאל הוא גם כן מח־פש ומוצא פתרונים, איש על פי דרכו. חלק מן העם נפרש כלו לעבודה זרה (ירמיהו, מ"ד־י"ז־כ); אחרים באו לידי כפירה גמורה ואמרו: „שוא עבד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו וכי הלכנו קדורנית מפני ה' צבאות, ועתה אנחנו מאשרים זדים גם נבנו עושי רשעה גם בחנו אלהים וימלטו" (מלאכי, ג"יד־טו). מצד אחר היו גם היראים שהורו את העם תשובה ומעשים טובים: „יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלח" (ישעיהו נ"ה); „שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו בית ישׂראל" (יחזקאל, ל"ג). היו גם כן אדוקים שהטיפו למוסר ולתורת מסתורין ואמרו שיסורין והכנעה יפין הם לאדם: „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה" (תהילים, צ"ד); „את אשר יאהב ה' יוכיח" (משלי, ג); „אשרי אנוש יוכיחנו אלוה ומוסר שדי אל תמאס (איוב ה); „טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו... ישב בדד וידום כי נטל עליו... יתן למכהו לחי ישבע בחרפה" (איכה ג־כו, כח, כט)[4]

היו גם כן מהלכים להדעה הפוטרת את האלהות מכל אחריות על הפגעים שהאדם מוצא על דרכו בחיים: „מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו" (ג־לח, לט); „אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו" (משלי, י"ט־ג).

---

[1] הפסוקים: „ונשתו מים מהים ונהר יחרב ויבש (ישעיה י"ט־ו); „אזלו מים מני ים ונהר יחרב ויבש" (איוב י"ד־י"א) אינם ראיה לענינו באשר הפרק י"ט שבישעיהו שייך לזמן מאוחר מזה של הספר איוב ונראה שסופר הפרק לקח את הפסוק מאיוב ולא להפך.

[2] זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה' (ההילים, קכ"ז).

[3] ירמיהו ל"א, פסוק כ"ח, יחזקאל, י"ח־ב־ג־ד.

[4] את התורה הזאת קבלו סופרי ברית החדשה בעת שאצל היהודים כבר פג טעמה; רבי יוחנן חלש עאל לגביה רבי חנינא, אמר ליה חביבין עליך יסורין? אמר ליה לא הן ולא שכרן. רבי חייא בר אבא חלש עאל לגביה רבי יוחנן אמר לו חביבין עליך יסורין א"ל לא הן ולא שכרן (ברכות ה). והשקלא וטריא על תלמיד חכם שמחל כבודו אם כבודו מחול או לא (קדושין) כמה רחוקה היא מהתורה: „יתן למכהו לחי ישבע בחרפה!"

א י ו ב

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

במאמר מדעי זה, פרי עטה של הגברת הנכבדה והמשכלת איטה הערש, נמצא תומר רב ומענין הממית אור ומגלה נסתרות על ספר איוב, זמנו ומחבּרו. כמובן אין המערכת מסכמת עם הרבה דברים הנאמרים במאמר זה ברוח הבקורת המקראית; אבל בכל אופן יש בו הרבה הארות והערות רבות האר־כות ואוצר גדול של חדושים ומחקרים אשר כדאי לעסוק בהם בכובד ראש ובעיון רב.

ספר איוב נחשב תמיד לאחד הספרים הקשים ביותר בתנ"ך לבארו, ומקר־רו עודנו טמון בערפל. כבר בזמן קדום הכירו את זאת, בתלמוד ומדרש אנו מוצאים כמה חקירות חשובות, באורים ופרושים ע"ד טיבו ותכונתו של איוב עצמו והרבו ג'כ לחקור עפ"י דרכם (ברוח האגדה) בדבר מוצאו וזמנו של כותב הספר. הדעות השונות הסותרות זו את זו נמצאות במקומות שונים בבבלי וירושלמי, ובפרט במס' ב"ב דף י"ד־ט"ו, ובאדר"נ נוסחה ב', בסדר עולם רבה ובמדרשים שונים (מובאים בילקוט: סוף פרשת וירא, בפרשת בלק רמז תשס"ו ובתחלת ס' איוב). בין דעותיהם נמצא מי שכפר במציאות איוב לגמרי, והחליט: "איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה". הראב"ע סותר את דעה זו וכותב: "ולא יתכן לומר שלא היה בעולם בעבור שאמר יחזקאל: ונח ודניאל ואיוב". יש מקדימים אותו לימי אברהם; ויש לימי יעקב שנשא את בתו דינה לאשה (וכן נמצא בתרגום: "ואמרת ליה דינה איתתיה", ב', ט'). יש אומרים שבימי משה היה, ומשה כתב את ס' איוב; יש מוצאים אותו בימי השופטים; ויש מאחרים את זמנו עד תחלת בית שני ומונים אותו בין עולי הגולה. כן בדבר תכונתו של איוב יש לנו דעות שונות בתלמוד הסותרות והצוררות זו לזו. הרבה מהללין, מפארין ומגדלין את שמו, והרבה מחללין את שמו ושמו אותו למחרף ומגדף ולכופר בתחית המתים. יש ועושה אותו לגוי שנתנבא לעכו"ם ויש שאומרים עליו שהיה ישראל ומגביאיהם ורק עיקר נבואתו לעכו"ם. מסכנת הג"מ הוא: "כלהו תנאי סבירא להו דאיוב מישראל הוא לבד מיש אומרים". בכל אופן היה הספר חשוב מאד בעיניהם, ובימי הבית השני היו קוראים בו בליל יוה"כ לפני הכהן הגדול (יומא פרק א', ו').

על מקור ספר איוב נמצאת ספרות מדעית רחבה, בעברית, גרמנית וגם באנגלית. יש לנו ספרים ומאמרים שלמים על נושא זה מפרופ' טורטשינר, דוד ילין, אברהם כהנא, ד"ר ברנפלד, פרופ' דליטש, בוטענוויזער ועוד ועוד. אבל גם שם אנו מוצאים ערבוביא גדולה ע"ד מוצאו וזמנו של הספר, וכלם נלאו לבארו ולבוא עד תכונתו. ידיעותינו גם כיום אינן מספיקות לשם בירור הזמן וקביעתו. הרבה מהחוקרים מוצאים בו רעיונות עתיקים מזמן קדום מאד, והרבה מוצאים בו רעיונות שיש בהם משום הוכחה על חבור הספר בתחלת ימי בית שני. הרבה עושים פשרה ומחליטים, שהספר כמו שהוא לפנינו לבש את הצורה הנוכחית בזמן עולי הגולה, וע"כ אין הספר לפנינו בצורתו המקורית. גם בהבנת המלים גדל מאד הערבוביא. המלים הזרות המרובות שמוצאן מן הלשון הארמית (או האדומית) וכמה מלים בלה"ק הבאות בצורה ובדקדוק ארמית רבו מאד בדברי חברי איוב המתוכחים, וגרמו קושי רב בהבנת הספר, וכמה מבארים פרשו את ענינו בפנים שונים ומשונים. ולפיכך קשה מאד לקבוע מסמרות בכל מקום. כמו שכתבנו למעלה, כותבת מאמר זה מעמיקה ומסבירה הרבה ענינים באופן חדש, והגם שקצרה הרבה, פעמים יותר מדאי, הוא מעוט המחזיק את המרובה. אנו דורשים מקוראי ה"ברקאי" שישתתפו בענין זה ויביעו את דעתם.

ה מ ע ר כ ת.

זמן כביר קודם שנכתב הספר איוב כבר היה מפורסם במזרח ספור עממי ששם גבורו היה איוב, וזהו הספור בקיצור: איש היה בארץ עוץ איוב שמו. לאיוב היו שבעה בנים ושלש בנות ומקנה לאלפים. איוב היה עשיר מכל בני קדם. פתאם נהפך עליו הגלגל ובניו ובנותיו וכל הונו אבדו לו בעניו רע. אולם איוב לא חטא בשפתיו ולא הרהר אחרי מדותיו של הקב"ה ואמר: "ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך". ובעד צדקתו ותום לבבו שב ה' את שבותו וברך את אחריתו יותר מראשיתו. בנים אחרים נולדו לו ובנות שלא היו כמותן ליופי, ומקנהו היה כפלים מבראשונה. איוב האריך ימים וראה בנים ובני בנים ארבעה דורות ומת זקן ושבע ימים. האנשים היו מספרים את הספור בעל פה. גם בארצ־ישראל ידעו את הספור הזה ומישהו כתב אותו בעברית ומאז היה הספור חביב מאד על העם ואיוב היה לסמל הצדק עד שהנביא יחזקאל מזכירו כאחד משלשת הצדיקים המופתיים "נח, דניאל ואיוב" (יחזקאל י"ד).

המחבר של הספר איוב שלנו השתמש בספור לפתיחה לספרו ולסיומו, הפרק הראשון של איוב חוץ מהפסוק ו' עד י"ג והפרק האחרון מפסוק י' (השמט את המלות "בהתפללו בעד רעהו") עד סוף הפרק הם העתקה מהספור הקדמון. ספור המעשה הוא ישן נושן וגוצר בזמן שהכשדים היו עוד נודדים. המאמר "כשדים שמו שלשה ראשים ויפשטו על הגמלים ויקחום" מתאים לשוכני מדבר ולא לעם יושב על ארצו היוצא למלחמה על אויביו, גם זכר המטבע "קשיטה" מורה על קדמוניותו של הספור.

א י ט ה ה ר ש

המחזה על בני אל־הים שבאו והתיצבו על ה' והשיחה בין ה' והשטן (פרק א' מפסוק ו' עד י"ג) לא היו בספור ה־קדמון באשר לא היה ב־מחשבתו של סופרו להפך את האגדה הפשוטה ל־ספר פילוסופי על צדיק ורע לו ורשע וטוב לו והשם שטן במובן של מלאך רע שייך לתקופה יותר מאוחרת. כמו כן מקורי הוא המאורע על מכת שחין שלקה איוב (פרק ב') ואין לו זכר ב־סיומו של הספר. המאו־רע נוצר משני טעמים: א) כדי לעשות את המח־זה יותר טרגי, ב) כדי להכין את הבימה: אם אסונות באו על איש, אסונות שהרסו את כל זמן שלא הרסו את בריאותו הוא אינו יושב בחבוק ידים, הוא משתדל לבנות את הריסותיו מחדש. אם הוא אכר הוא יוצא השדה, חורש את אדמתו ומשתדל לגדל בהמות, אין לו פנאי ואין לו חפץ בויכוחים מפשטים, אבל אם הוא מוכה שחין מכף רגלו ועד קדקדו הוא כלוא בבית, יושב בתוך האפר ומתגרד ואז שעת כשר היא לחבריו לשבת ממולו ולהתפלסף עמו.

על הספר איוב יש ספרות רחבה, מלבד הפרובלמות הנדו־נות בו והויכוחים עליהן הספר הוא מוקשה גם מצד צורתו. למ־רות שפתו העברית הספר לא נכתב ברוח עברי, השמות ישראל, יהודה, ירושלים אינם נזכרים כלל; שם הויה בפתיחה ובסוף (פרקים ל"ח, מ', מ"ב) ורק פעם אחת בגוף הספר (איוב י"ב) כל הסופרים שכתבו על איוב השתדלו למצא איזה רמז לעמו ולארצו של המחבר והציעו השערות שונות; כמה מבקרים עמדו על דעתם שאדומים כתבו את הספר הזה; ולהויזן הגרמני מחליט שאיוב נכתב על ידי ערבים וסוריים והם נתנו לו צורה עברית. ההס־טוריון האנגלי פרוד אומר שאיוב נכתב ע"י יהודי ואולם היות שבלשונו הספר הזה אינו דומה במשהו לשום ספר אחר בתנ"ך, אי אפשר להגביל את התקופה שנכתב בו ובכל אופן הוא בטוח שהספר איוב בא כמבשר את ביאת הנוצרי; ד"ר שמעון ברנפלד סובר שבסביבות ארצישראל חיו שבטים שמיים שדברו עברית והספר הוא שלהם; אם נקבל את דעתו של הפרופסור יסטרוב אנו באים לידי מסקנה שאין לנו ספר איוב כלל. לפי דעתו בספר איוב שנכתב לכתחילה ע"י מסבה של חוקרים וחפשים בדעות חלו ידים רבות, ידי המעתיקים שכל אחד מהם מחק מהספר מה שנראה לו כאפיקורסות וכתב במקומו את הישר בעיניו. מזר הוא שלא עלה על דעתו של המבקר שאם כל המעתיקים במשך דורות רבים עד חתימת התנ"ך השאירו את הפסוק: "כלה ענן וילך כן יורד שאול לא יעלה" (איוב ז'־י') או "כי יש לעץ תקוה אם יכרת ועוד יחליף... וגבר ימות ויחלש ויגוע אדם ואיו" (איוב י"ד־ז') דברים ברורים המבליטים את הדעה שאין עולם אלא אחד וחכמים מצאו לכשר להכניסם אל כתבי הקדש לא היה כל צורך למחק מה שהוא.

מי יכול לסתר את הדעות של כל המלומדים הנזכרים לעיל חוץ מהספר איוב בעצמו? ישנם בספר איוב מאמרים, בטויים ומלות שדומים להם נמצאים אך ורק בספרות של תקופת גלות

חליפות צוארונים במזודה ואין לו צוארון נקי. האשה ענתה: „בעט גאָט וועסטו האָבן".

* * *

היה רב בזאָגר בשם רבי אליהו או ר' אלינקע זאָגערער והיה הרב ההוא מפורסם לגאון. הוא היה שונא מתנות. פעם, לפני חג הפסח בא יהודי מכפר הסמוך לזאָגר אל הרב והושיט לו שלשה רובלים בתור דמי רגל (רגל געלט). הרב הודה לו ואמר שהוא אינו מקבל דמי רגל. „ומדוע לא", שאל הכפרי. „הבה ואבאר לו. אני אוהב את התבשיל פארפל אבל כשאני מסתכל בעשית הפאַרפל, ההסתכלות שוללת ממני את התאבון לתבשיל הזה, והוא הדין ב־כסף: כסף הוא דבר טוב ומועיל, אבל קבלת כסף בתור נדבה שוללת ממני את החפץ בו".

לספור הזה יש המשך: קראתי את המאמר „הצלחה" למכס נורדוי. בסוף המאמר המחבר אומר: „אם ישאלני הקורא: אם נהירין לך כל הדרכים שההצלחה נקנית בהן. אמור נא לי ההשגת בעצמך הצלחה גדולה בחייך? זאת היא תשובתי: כשעומדין ב־מטבח ומסתכלים בעשית המאכלים, ההסתכלות שוללת את התיא־בון, ראיתי מצליחים אחרים ואין לי חפץ בהצלחה מרובה". מכס נורדוי לא ידע את הרב הנ"ל, לא היה בן דורו והיה רחוק מהעולם האורתודוכסי. אמנם כן, פרצופיהם של בני אדם אינם דומים זה לזה אבל לא כן מחשבותיהם. לעתים קרובות מחשבותיהם של אנשים גדולים דומות זו לזו.

* * *

איש אחד אמר לאיזה מגיד נוסע: „שמעתי את דרשתך והת־ענגתי עליה ובעיני היא אינה נופלת מדרשותיו של פלוני המגיד המפורסם ובכל זאת הוא מקבל סכומים הגונים והכל רצים לשמוע אותו ואינם מכירים בך. האם באמת הכל תלוי במזל?" המגיד ענה: „וואָס איז די נפקאמינה צווישן „אמר ר' יוחנן" און „ר' יוחנן אמר?" און באלד האָט ער אליין געענטפערט: „אמר ר' יוחנן" מיינט אז ער קריגט ניט, אָבער „ר' יוחנן אמר" מיינט אז ער קריגט (אויף דעם וואָס מען האָט פריער געזאָגט, אויב פריער זאָגט ער און נאָך א לאַנגע צייט ווערט ער א ר' יוחנן קריגט ער ניט, אָבער אז ער איז שוין באוואוסט פאַר אַ ר' יוחנן קריגט ער*).

* * *

וועז ד"ר באַמבערגער איז אָנגעקומען אין קעניגסבערג אַלס רב איז געקומען אַ פוליש־יידישע פרוי צו פרעגן אַ שאלה אויף אַ האַן. זי זאָגט: „נאָר וואָס דער רבי זאָל געזונט זיין איז אָנגע־קומען און מיר ווייבער באמיען אים שוין מיט שאלות". איך בין ניכט „רבי" זאָגדערן — „דאָקטאָר", האָט ד"ר באמבערגער געענט־פערט. די פרוי איז געגאַנגען צו דער טיר. — „וואָרום לויפן זי פאַרט?" האָט דער רב געפרעגט. „דער האָן איז טויט, צו וואָס דארף ער א דאָקטאָר?" האָט די פרוי געענטפערט.

---

*) קריגט — מקבל; קריגט — תולק.

BELLEVUE BOTTLE STORE

(Licencee: M. Jacobson)

18b ROCKEY STREET
BELLEVUE

Telephones: 43-6576 and 43-6718

מאחלים לכל לקוחותיהם חג פסח שמח

GOOD SELECTION OF KOSHER LIQUEURS, SPIRITS AND WINES FOR THE PASSOVER HOLIDAYS

הכל בשביל החג.

Wishing all our Customers a good Yomtov

A Ramelle Creation!

*

OBTAINABLE from all Leading Stores!

הבגדים הנעים ביותר לגברות — אצלנו

EVERYTHING ELECTRICAL — MUSICAL AND PHOTOGRAPHIC

BOTHNER POLLIACK GROUP OF COMPANIES

Bothners Johannesburg, Pretoria, Cape Town, Port Elizabeth. Cine Centre Johannesburg. Necchi Centre Johannesburg. Bothner Mackay Durban, Pietermaritzburg. Polliacks Johannesburg, Cape Town, Pretoria. Home Appliances Benoni, Boksburg, Brakpan, Germiston, Springs. Radio Corner Boksburg North.

כל כלי המוסיקה הנהדרים ביותר תמצאו אצלנו.

WHEN IN CAPE TOWN ask for

VELVET

THE MOST DELICIOUS AND NOURISHING

ICE CREAM

כשאתם בקיפטון השיבו את נפשכם בגלידה שלנו

מלואים לזכרונות

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

בגליון האחרון סימנו את זכרונותיה של המספרת הנכבדה גב' איטה הרש. עם גליון זה אנו מסימים גם את התוספת לזכרונותיה.

שמענו זה עכשיו שהיא אינה בקו הבריאות. אנו מאחלים לה החלמה מהירה ותזכה להוסיף לדלות פנינים מעמקי ידיעותיה.

ה מ ע ר כ ת.

א י ט ה ה ר ש

לפני זמן מה קראתי מאמר מעטו של הסופר מוריס סמואל ובו הסופר מקונן על כל הציביליזציה שיצרו אחינו שבליטא, את החדוד, את ה„קמטים" שבטוים שאבדו לנו יחד עם הקרבנות על ידי הנאצים. חשבתי שלא למותר יהיה לרשום כמה משיחות חולין של תלמידי חכמים וסתם חדודים שנשארו בזכרוני, מאלה שמעתי בנעורי. אלה הם הדים מעולם שהלך ואיננו.

* * *

מחבר בא אל רב מפורסם וביקש מננו הסכמה על ספרו. הרב סקר את הכתב־יד והשיב את פני המחבר ריקם. זה האחרון עמד על דעתו שהרב צריך לתת לו הסכמה ואמר שרבנים אחרים לא סירבו לתת לו את הסכמותיהם. הרב ענה: „אני אומר בכל יום: שהם מסכימים ואני מסכים, הם מסכימים לדברים בטלים ואני מסכים לדברי תורה". הרב הביא את תפילת רבי נחוניא בן הקנה בחילוף השין לסמך.

* * *

שוב מעשה במחבר שבא לבקש הסכמה לספרו מאת הרב והלז אחרי אשר סיקר את הכתב־יד השיב את פניו בהחלט. המחבר ביקש שנית והרב השיב את פניו שנית והוסיף לעין בספר שלפניו. אחרי רגעים אחדים הרים הרב את ראשו וראה את האיש עודנו עומד על מקומו. „חפצו?" שאל הרב. „אני חפץ בהסכמת הרב". אז אמר לו הרב: „זאָגט מיר, נאָך דעם פסוק „אודך כי עניתני ותהי לי לישועה" שטייט א קליינער „אודך". צו וואָס שטייט ער דאָרטן?" „עס מיינט אז מען מוז דעם פסוק זאָגן נאָך אמאָל", ענטפערט דער מחבר. „און אז מען האָט אים שוין צוויי מאָל אפּגעזאָגט, וואָס שטייט ער נאָך אַלץ?".

* * *

ועוד מעשה במחבר שבא אל הרב לבקש את הסכמתו לשני פרושיו, האחד לספר משלי והשני לאיוב. הרב הביט בפרושיו ואמר: „אתן לך הסכמה רק על פרושך לספר איוב ולא על הפרוש השני". „ומדוע לא על הפרוש השני?, שאל המחבר. והרב ענה: „איוב סבל צרות רצות בחייו, אין דבר אם יסבול גם מפרושך, אבל מה לך ולשלמה המלך שהיה איש מאושר בכל ימי חייו. למה לו לסבול מפרושך?

* * *

שמעתי על הרב ר' משה יצחק מפוניבז שפעם אחת טיל בחברת אחד מידידיו. מישהו רץ בדרך ותחת לעבור על פניהם מימין או משמאל נדחק ביניהם ורץ הלאה. הרב קרא לו ושאל אותו: „פאר וואָס זאָגט די גמרא וואו מען דארף „חרש שוטה וקטן", עס וואָלט דאָך געווען געגנג צו זאָגן „ק׳ט׳ן" אליין וואָלט עס געמיינט: „קליינער, טויבער, נאָר". דער מאָן האָט ניט געוואוסט וואָס צו ענטפערן. דער רב האָט אים געזאָגט: ווייל דאן וואָלט דער טויבער געווען אין מיטן, אָבער דער נאָר איז אלע מאָל אין מיטן".

* * *

ישבו רבנים במסיבה ודברו דברי תורה. כולם היו רבנים בני רבנים חוץ מאחד שהיה בן חיט. אחרי שעה הציע אחד מהם שכל אחד יספר איזה דבר תורה שקבל מאביו. כל אחד פתח ב„אבי זכר צדיק לברכה אמר", וסיפר מה שקיבל ממנו. האחרון היה הבן בלי היחוס והוא ענה את חלקו באופן זה: „אבי עליו השלום היה אומר: „בגד שנהפך ונעשה מחדש אינו שוה הרבה" (א איבערגעניטשעוועטע שטיקל אַרבעט איז אין האַנט ניט צו נעמען).

* * *

רב אחד הוזמן לבוא לחג הסכות לעיר פוזנא באשר היה בדעתה של הקהילה לקבלו לרב לה. בערב של שמחת בית השואבה ניגש השמש אל הרב ואמר לו שקהילת פוזנא מכבדת אותו ב„חיוקים". הרב ענה „תודה, אבל אני הייתי בוחר שהחי וקים יכבד אותי בקהילת פוזנא".

* * *

כשהתישב רבי עקיבא איגר בפוזנא נודע לו שרבים מבעלי הבתים ההגונים הולכים בלילי שבתות לתיאטרון ואמר בנאומו לפני הקהל: „מבין אני עכשיו את מאמר חז"ל „רוב גנבי ישראל הם". הלא ידוע לכם שבליל שבת כשיהודי שב מבית הכנסת ביתה שני מלאכים מלוים אותו והולכים עמו בכל אשר ילך עד מוצאי שבת שאז הם מסתלקים ממנו וכשאתם הולכים לתיאטרון בליל שבת הרי אתם משלמים דמי כניסה רק בשביל עצמכם, נמצא שאתם גונבים את הכניסה בשביל המלאכים. אכן כן עצתי היא שתתרחקו מן הכעור הזה".

* * *

רב אליהו לעווינזאָהן או רבי אליה קרעטינגער שהיה תלמיד חכם, סוחר ויודע הויות עולם היה אומר: „איך און מיין ווייב האָבן איין שכל אַבער ער איז ביי מיר".

* * *

שדכן הציע שידוך להרב ר' לייבעלע קאָוונער בשביל בתו. הרב ענה בשלילה, כלומר השידוך אי אפשרי באשר שם החתן הוא כשמו, שם אחד לשניהם. והשדכן מוחה: „לא רבי, לא, שם החתן הוא „מרדכי". „ובכל זאת שם אחד לשנינו", אמר ר' לייבעלע, „הואיל וחז"ל אמרו מי שמשיא את בתו לעם הארץ כאלו כופתה ונותנה לפני הארי, ובכן אני ארי (לייבעלע) והוא ארי".

* * *

איזה אלמן תלמיד חכם בא לבית המיועד לו לפגש באשה אלמנה לשם נשואין. הוא התעכב בקומה השניה וכשבאה האשה אל הקומה התחתונה ראתה אותו על ראש המעלות. אמרה לו: „נחות דרגא ונסיב אתתא".

* * *

אשה חכמה חשדה בבעלה שכשהוא הולך לערים הגדולות לשם עסקיו הוא אינו מתפלל. פעם היה על בעלה לנסוע לעיר הבירה, אשתו שמה בתוך המזודה שלו את כל החפצים שעליו לקחת אתו ואת חליפות צוארונים שמה יחד עם הטלית בשק של הטלית. במכתב הראשון התרעם הבעל על אשתו ששכחה לשים

...מזכרונותי

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

(ה ס ו ף)

איטה הרש

הם לא הכירוהו. במשך החלמתו ספרו לו שניהם מה שקרה להם. בנגל לא יכול לשכח את אדונו ו־ימים רבים התעצב עליו. לסוף בא למקום הזה ובנה בית חולים על שם אדונו האהוב לו והוא הוא המנהל של בית החולים. בעל מי־נה, שאביה השיא אותה לו, היה נוכל ופושע והומת על פי בית דין והיא הקדישה את חייה לעבודת אחות רחמניה במוסד זה. פטר שלמיהל הכיר שחברי בית הפקידות במוסד זה חוש־בים שהוא יהודי ובלי מש־פט קדום.

על דבר בואו לבית ה־חולים מינה ובנגל סיפרו לו שאנשים הוציאו אותו מן המים והיות שהוא היה מחוסר הכרה הביאו אותו לבית חולים זה. פטר שלמיהל שב לאיתנו, עזב את בית החולים הגיע לחוף סוריה, מצא מערה לבית לו, כלכל את עצמו בצמחים ובירקות והקדיש את יתר חייו למחקר של תורת הצמחים. הוא כתב את מאורעות חייו ושלח את כתב ידו לשמיסו וצרף לתוכו מכתב המכיל את הדברים האלה: „שמיסו יקירי, קבל בזה את חבורי של קורות חיי, אם אתה מוצא לנכון להדפיסו הרשות נתונה לך לעשות ככה, בנוגע לך לעצמך הנה אם תמים דעים אתה עמי אין לך צורך במוסר השכל שבו ובכל אופן אני אומר לך: שמור מכל משמר את הצל שלך ואל תמכרנו בכל הון דעלמא".

זאת היא התמצית של הספר. שמריהו לוין מצא את הסיפור הזה כולו מוקשה. ראשית תמה על העובדה ששמו הפרטי של ה־גבור הוא שם נוצרי ושם משפחתו שם עברי (שלומאיל בן צורי שדי); שנית המושג „צל" על דרך השאלה בשפות האירופאיות מורה על ענין שאינו בהיר למדי, חשוד, מכוסה בערפל ורק בשפה העברית צל בדרך השאלה מורה על מחסה, הגנה וכדומה. ואם כן מדוע סבל פטר שלומיהל כל כך הרבה בשביל שלילת הצל שלו? שלישית: שבירת החלונות והגרוש תיכף אחרי הפוגרומים. למי כון שמיסו בזה? רביעית: מה טעם בעובדה שהשטן מפתה אותו למכר את נשמתו? חמישית: אחרי הסך הכל של כל תלאותיו הוא מוצא את המנוחה המבוקשה דוקא בחוף הסורי ועוסק בחקר הצמחים ומזהיר את שמיסו להוקיר את צלו. מה הוא הסוד הטמון בכל הסיפור הזה? מי הוא פטר שלמיהל?

שמריהו לוין התענין כל כך בסיפור עד שהחליט ללקט את כל הידיעות האפשריות על אדות הסופר עצמו ומצא מה שדלקמן: שמיסו נולד להורים צרפתים, בהיותו בן חמש ברחו הוריו מה־רבולוציה הצרפתית והשתקעו בברלין. הילד אדלברט קבל חנוך גרמני, השכלה גרמנית. הוא דבר וכתב גרמנית ולמרות זאת הוא גילה לידידיו (אפשר לידידיו היהודים, הוא התרועע עם יהודים) שאין הוא חש באמת כגרמני במלוא מובן המלה ולעתים תכופות הוא חש את עצמו כחסר מולדת. שמריהו לוין חשב ומצא ששמיסו מפאת גורלו המשונה בלי ספק התענין הרבה בשאלת היהודים ומטרת הספר היא לפקח עינים עורות ולהורות את הדרך הישרה המובילה לתכלית אמיתית. שמיסו חי בתקופת ההשכלה אצל יהודי גרמניה; הוא התבונן אל השאיפה לטמיעה, לכפירה, לפנות עורף לצור מחצבתם. בקצור להשתחרר מהצל שלהם. הם מבזבזים את ממונם בשביל אחרים, הם נותנים ביד רחבה לכל מוסד, לכל ענין, ליחידים. המתנות כסף היותר גדולות למשרתי בתי המלון מקבלים מהיהודים וכל זה ללא הועיל. כולם מקבלים את כספם ושונאים אותם. כמו קודם לכן „אין אתה משלנו, איש בלי צל אתה" ואין כל צורך לחפש את הנמשל בשביל הפוגרומים והגרו־שין. הוא נע ונד בכל העולם. אין מדינה שאיננו נדחק לתוכה, אבל אין מקום שהוא מוצא מנוחה, אהבת אחים, הוא תמיד דורך על יבלותיהם. היצר הרע מפתה אותם להביא את תינוקותיהם. אלה נשמותיהם שתשארנה אחרי מותם, בברית הדת הנוצרית כמו שעשו רבים בתקופת ההשכלה אבל שמיסו קורא, הלאה! לא ולא! הדרך היא לחוף שיוביל אל ארץ אבות והתעודה היא חקר ועבודת האדמה והצמחים.

* * *

זקנתי... זה לי שלשים וחמש שנים לחיי ביוהניסבורג. לפני שמונה עשרה שנה מת בעלי. ארבעת בני שנשארו לי וכלותי הם כבר סבים וסבות. משלש בנותי וחתני יש לי ארבעה נכדים ושתי נכדות. מצב בריאותי לפי גילי טוב.

הזכרונות נכתבו ביוהניסבורג, בשנת 1951.

בית הדפוס „פאַסיפיק"

שבו מסדרים ומדפיסים את ה„ברקאי"
מקבל כל מיני הדָפסה ספרים ועתונים
בעברית, באידית ובאנגלית.

עבודה מצוינת ומשוכללת

לפנות אל

PACIFIC PRESS
(PTY.) LTD.
GENERAL PRINTERS
and PUBLISHERS

*

302 FOX STREET, JEPPE,
Johannesburg. Phone 24-3486

Call for
Castle
ENJOY BEER
AT ITS BEST

בירת „קאַסטל" טוב וטעים
שתו ותהנו

HYGIENIC KOSHER
POLONY AND
DELICACY
FACTORY

כל מצרכינו הכשרים הם תחת השגחת
בית דין דיוהניסבורג

טרי וטעים

JEPPE and WEST STREETS
NEWTOWN
Phone 33-5811 P.O. Box 1391
JOHANNESBURG

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת **איטה הרש**/יוהניסבורג

(המשך י"ז)

א י ס ה ה ר ש

הרושם היותר עמוק שעשה עלי, ולא רק עלי, מכל הצירים היה בלי ספק שמריהו לוין. לעולם לא אשכח את מראה ההמון מ־חוץ לתיאטרון „אורפיאום" כל אחד וחצי הכתר בידו נדחק לקבל כרטיס כניסה וביניהם רבים שזה אתמול התפארו שאינם מבינים אידיש. אני זוכרת את נאו־מיו בכלל אבל אחד מהם נשאר בזכרוני בדיוק וזה היה הרצאתו על הספר ה־גרמני „פטר שלמיהל".

פטר שלמיהל הוא גבר לא יצלח, הוא מחליט לנסע אל עיר גדולה מעבר לים לנסות שם את מזלו. מכי־רו, בן עירו נותן לו מכתב המלצה אל אחיו העשיר תומס ג'ונס היושב בעיר הגדולה. פטר שלמיהל הגיע אל מחוז חפצו, סר לבית מלון ממדרגה נמוכה, הש־איר שם את חפציו המעטים והלך לבקש את בית האדון תומס ג'ונס. בבואו לשם צלצל בפעמון והמשרת שפתח את הדלת אמר לו שהאדון הוא כעת בגן והראה לו את הכניסה לגן. הוא נכנס אל הגן ומצא שם הרבה אורחים צעירים וצעירות כולם שמחים וטובי לב. הוא שאל על בעל הבית, נגש אליו ומסר לו את המכתב. האדון ג'ונס קרא את המכתב ובסבר פנים יפות אמר לפטר: „בוא אלי מחר וארא מה אוכל לעשות בשבילך. לעת עתה שב פה בגן ואכל מאלה, מובטחני שלא נתנו לך את המינים האלה באניה", והושיט לו קערה מלאה פירות מובחרים. פטר ישב והתבונן אל כל הנעשה מסביב לו. הצעירים והצעירות וביחוד אחת מהן בשם פני, היפה מכל האחרות צוחקים ומפטפטים בקלות ראש. המשר־תים רצים הנה והנה ומביאים מאכל ומשתה לכל שולחן ושולחן. לא רחוק מהאורחים עמד איש גבה קומה ודל בשר לבוש חליפה אמוצה ואין אף אחד מהחבורה של האורחים שם את לבו אליו ונראה כאלו אינם רואים אותו. פתאם אמר אחד הצעירים שטוב היה לו היו שטיחים על המדשאה באשר הדשא לח קצת מהגשם של יום אתמול. ואך בטא את מחשבתו והנה האיש לבוש אמוצים שם את ידו בכיסו והוציא משם שטיחים ממין המובחר ועשירי גונים. הצעירים קבלו את השטיחים מבלי להודות להנותן ופרשו אותם על המדשאה. אורח שני הביע את חפצו באהל גדול לסכך על כולם מקרני השמש ותוך כדי דבור לבוש האמוצים המציא להם מתוך כיסו כל צרכי אהל גדול והם העמידו את האהל על מקומו. אחרי זמן מה אורח שלישי ענה את חלקו גם הוא ואמר שטוב היה לגמר את היום הנאה ברכיבה על סוסים וכמעט שלא הספיק להביע את חפצו והאיש המוזר העומד לשרתם הוציא מכיסו סוסים יפים כמספר הרוכבים וכל בני החבורה רכבו להם. פטר שלמיהל גם כן עזב את הגן ללכת אל בית מלונו. בדרך חש את עצמו מדוכא. הוא קנא בהצלחת האנשים שראה אותם בפעם הראשונה. פתאום שמע פסיעות מאחוריו. הוא הפך את פניו וראה את האיש העושה נפלאות. שניהם עמדו — „מה דעתך על האנשים שראית בגן? כמה מאושרים הם!" — „כן, הם בלי ספק מאושרים". „אבל יש לאל ידי לעשות גם אותך למאושר כאחד מהם אם אך תרצה". „איך?" — „התבוננתי אליך וראיתי שיש לך צל נחמד, מכר לי את צלך, אני רוצה בו ולך אין שום תועלת בו ואני אתן לך במחירו שק מלא מטבעות זהב ולשק סגולה נפלאה, הוא לעולם לא יורק, בו ברגע שאתה מוצא זהב ממנו הוא מתמלא שוב".

פטר הסכים להצעה, בעל המופת כרת את הצל ממנו, קיפל אותו ושם בכיסו ולפטר מסר את השק הנפלא מלא שקלי זהב כהבטחתו. והנה פטר שלמיהל איש עשיר, עשיר מאד. אין שיעור לעשרו. הוא התישב בדירה נאה עם כלים נאים, שכר לו שני משרתים שיהיו נכונים תמיד לשרתו וללוותו בדרך. שם המשרת האחד בנגל ושם השני רסקל. בנגל היה איש ישר ורסקל — כשמו, בליעל. הכל היה על הצד היותר טוב עד... עד יום אחד ופטר הולך ברחוב. ראו אותו השובבים וקראו אחריו מלא: „הביטו נא אליו, הוא בלי צל, אין לו צל". פטר השליך להם מטבעות אבל ללא הועיל, הנערים התנפלו על המטבעות והוסיפו לקרא בקול גדול „אדם בלי צל, אדם בלי צל". פטר עבר אל הצד השני של הרחוב אבל הנערים לא נשתתקו. הגיע הדבר לידי כך שפטר היה מתירא לצאת החוצה לפני שקיעת החמה.

פעם קבל הזמנה לנשף. אחר הסעודה טיל בגן עם היפפיה פני שראה בגן של תומס ג'ונס ביום הראשון לבואו לעיר הזאת ופתאם ראתה לאור הלבנה והנה אין לו צל ועזבה אותו כרגע. פטר שלמיהל שינה את מקומו והלך לעיר אחרת אבל שנוי המקום לא שינה את מזלו. מכיון שראו שאין לו צל התרחקו אנשי המקום החדש ממנו. הוא העתיק לעירה קטנה קנה לו בית עם גן מסביב והתישב שר. הוא עשה הרבה טובות לאנשי העירה, הוא גמל רוב טוב להגנן שלו; התאהב בבת הגנן מינה, והיא אהבה אותו ובכן היה מוכן לישא אותה לאשה אבל דא עקא: רסקל, שבמשך הזמן גנב ממון הרבה מאדונו הודיע להגנן שלאדונו אין צל וגילה את הסוד גם לאנשי העיר קודם שברח מאדונו. הגנן לא נתן את בתו לפטר באמרו שחרפה היא לו להתחתן באיש בלי צל. הבריו־נים שבסביבה שברו את החלונות של ביתו ומועצת העיריה שלחה לו התראה לעזב את העירה במשך של עשרים וארבע שעות מפני שהוא גורם להפרעת המנוחה במקום.

פטר שלמיהל נתן לבנגל את ביתו והון רב ונפרד ממנו למרות התאמצותו של האחרון ללכת אתו באשר הוא ילך.. פטר שלמיהל לקח אתו את שק הזהב והלך מחוץ לעירה מבלי דעת לאן לפנות. והנה האיש המוזר, האיש שקנה את צלו נגד עיניו.

„אתה הסיבות לי את כל הרעה שבאה עלי מיום שקנית את צלי ועכשיו קח את זהבך והשב לי את צלי", אמר פטר שלמיהל.

„את הדבר הזה לא אעשה, אבל אני נכון להושיעך באופן אחר; חתום על הניר הזה שאתה משאיר לי את נשמתך אחרי מותך ואז שום רעה לא תאונה אליך".

„הלאה" צעק פטר שלמיהל והשליך את שק הזהב על פני ה־איש והלך. שעות אחדות הלך רגלי עד שבא לאיזו עיר. הוא סר אל חנות נעלים. שאל לזוג נעלים ומצא שהמחיר גבוה מהמטבעות שנשארו בכיסו. הוא שאל לנעלים משומשות, החנוני נתן לו נעלים משומשות. פטר שלמיהל ראה את הלגלוג על פני החנוני ולא הבין את הסבה. הוא שלם את המחיר, נעל את הנעלים והשליך את נעליו האחרות העשויות לשם נוי ולא לשמוש להולך ברגל ויצא. הוא הוסיף להתהלך שעה אחר שעה באין מטרה ופתאם נוכח ממראה העצים המשונים וממזג האויר שהוא נמצא בארץ נכריה, בארץ רחוקה ואז הבין את הגיחוך על פני החנוני. ברור היה לו שעל רגליו נעלים של שבע ליגות, כלומר, שבכל צעד שהוא צועד הוא עובר מרחק של שבע ליגות. פטר שלמיהל הוא נע ונד ממדינה למדינה, הוא עובר בכל העולם כולו, ממזרח ל־מערב ומצפון לדרום ואינו מוצא מנוחה או בטחה בשום מקום. פעם חלה בקדחת, הוא רץ לארץ קרה ורעד מקור, מיהר לאקלים חם ולא יכל לכלכל את מדת חומו שעלתה למעלה. הוא הולך על גשר שעל פני נהר, הגשר צר ובלי מעקות ובהיותו חולה לא נזהר ודרך על יבלתו של איזה איש. הלז קצף עליו ודחף אותו למים. פטר שלמיהל נשלל הכרה ולא ידע מה קרה לו.

יום אחד פקח את עיניו ומצא את עצמו במטה בבית חולים. על הקיר מנגד ראה שלט עם הכתובת „בית החולים של פטר של־מיהל". מצד האחד למטתו עמדה אשה בעלת פנים עדינים ועצו־בים ומהצד השני עמד איש שעשה עליו הרושם כאיש ישר ובעל לב טוב. אחרי רגעים הכיר את שניהם. האיש הוא בנגל משרתו וידידו הנאמן והאשה היא מינה בת הגנן.

(ה ס ו ף ב ג ל י ו ן ה ב א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת **איטה הרש**/יוהניסבורג

(המשך ט"ז)

כשבאה משלחת מאת היהודים אל טולסטוי לבקשו להשתדל בעד עציר הפוגרומים ענה, שהשתדלותו לא תועיל. והלא החובה על הנביא לדבר אם ישמעו או יחדלו, האם לא עון הוא מצד הנביא להיות עד שותק משלא ישמע את קולו נגד שפיכות דמים? זוהי תמצית המאמר של אברהם יעקב פפירנה.

פרופיסור חבולסון

בשנת 1911 באה הידיעה על מות הפרופיסור דניאל חבולסון. מימי ילדותי הסכנתי לשמע שיחות על חבולסון שאם כי הוא מומר הוא עושה נפלאות בעד עמנו. מי לא שמע את החדוד או את הלשון נופל על לשון שלו „עד שלא נוצרתי איני כדאי ועכשו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי". הרושם שנשאר בזכרוני מימי נעורי הוא שהיהודים מחלו לחבולסון את המרת דתו מחילה גמורה. איך שיהיה, אחרי מותו, בן תשעים ושתים שנה, סופרים רבים ושונים הרסו את עטרת ההערצה שעטרו אותו חובשי בית המדרש שלנו והראו לנו את האדם שבו כמות שהוא. חבולסון קבל את השכלתו בחוץ לארץ, המקצוע שלו היה לשונות המזרח. את ההברה הנכונה של השפה הרוסית לא רכש עד יומו האחרון ואך פתח את פיו והיהודי בצבץ ממנו. בניו היו מתבישים באביהם באשר הוא היה מזכיר לכל את מוצאם הם. הוא מצא שביעת רצון בהתעניינותו בעניני היהודים ובאמת עשה כל מה שהיה בידו לעשות במלחמתו נגד עלילות דם.

א י ס ה ה ר ש

הסופר בן־ציון איזנשטט כתב מאמר אחר פטירתו של חבולסון. מאמר מענין מאד, חבל שאינני זוכרת את כל הפרטים. הסופר מספר שהיה איזה ענין או אולי איזה מוסד עמד להוסד וחבולסון הדגיש את הסאה ונתן עצות בבחינת „קבלו דעתי" והעסקנים לא יכלו ולא רצו לקבל את העצות ומישהו כתב מאמר בעתון והביע את דעתו שלא נאה למי שהוציא את עצמו מן הכלל להתערב בחיים הפנימיים של הכלל וחתם בשם „פרופיט דורן".

פרופיט דורן שחי במאה הארבע עשרה כתב את המאמר הידוע „אגרת אל תהיה כאבותיך". המאמר נכתב לכתחילה אל אנוס ידוע שסירב לשוב אל דת אבותיו כשהיתה לו האפשרות לעשות כך. תוכן האגרת היה מלא בוז וגועל נפש למשומדים שהמירו את דתם במזיד ובאונס, לשמד בכלל. שם המאמר הטעה את הכנסיה הנוצרית ובחשבה שהמאמר הוא תוכחה ליהודים על קשי ערפם והפיצה אותו ברבים. חבולסון נעלב מהרמז מאד. לא היו ימים רבים ומשלחת מאת היהודים באה אל חבולסון ובקשו שישתדל בעדם אצל הממשלה. איני זוכרת אם ההשתדלות שבקשו היהודים ממנו היתה בעד בטול איזו גזרה חדשה או בעד עצירת הפוגרומים בכלל, כי נדמה לי שבן־ציון איזנשטט בעצמו היה במשלחת. חבולסון קבל אותו בחימה גלויה. „בצר לכם אתם באים אלי ובאופן אחר אינכם רוצים לדעת אותי"! השליח השתדל לפיסו ובקשו לעבר על מדותיו בעת צרה. „מדוע באת אלי ולא הלכת אל דרבקין?" (דרבקין היה אז הרב מטעם הממשלה לעדת היהודים בפטרסבורג) והשליח ענה „יען שדרבקין הוא רב יהודי ואתה הנך פרופיסור נוצרי".

כמדומה לי שלסוף נתרצה חבולסון. כמה שהיה בידו לפעול, כמה שהיה ביד מישהו לפעול תחת ממשלת ניקולי השני אנו יודעים מהנסיונות.

* * *

היינו זהירים בהוצאותינו, נהלנו את חנותנו אני ובעלי בלי עוזר; תפרתי את תלבושות הילדות וגם לצרכי עצמי אבל לא הועלתי הרבה. העסק היה רע ובקושי מצאנו את לחמנו וביום ה־רביעי לחדש ינואר שנת 1917, אחרי קרוב לשלש עשרה שנה לשבתנו בעלסבורג העתקנו את מושבנו ליוהניסבורג. בתנו הבכירה מילאלי גמרה את חוק הלמודים בקוליג' למורים במדליה של זהב וקבלה משרה באחד בתי הספר ביוהניסבורג, בתנו השניה רחל הצטינה בכשרונותיה כפסנתרנית וגם היא קבלה מדליות של זהב והתחילה את עבודתה כמורה למוסיקה; בעלי קבל משרה בתור מנהל חשבונות. קבלנו גם כן תמיכה מבנינו. לאחר זמן מה הציעו לי וקבלתי משרה של מורה עברית באחד מבתי הספר העברים פה. ובכן למרות היוקר ששרר בשנים הראשונות אחר מלחמת העולם הראשונה לא חסרנו דבר ולהפך עוד חסכנו וכעבור איזה זמן קנינו את הבית שגרנו בו.

„בכל מקום שגלה ישראל שכינה גלתה עמו".

כשבאתי לאפריקה הדרומית בשנת 1904 לא היו שום בתי ספר עבריים בערים מכל שכן בעירות. היה מספר קטן של מורים עברים מליטא והם התפרנסו משעורים פרטיים. גם המוביל את הבשר כשר ושאר ירקות היה עוסק במלמדות כפרנסה נוספת וכשבא לבית הקונה האב לבנים זכרים היה מניח את צרורו ונהפך למלמד תינוקות. בקרוב בנו בתי תפלה בכל אתר ואתר ובתי תלמוד תורה על ידיהם. אמנם לא היתה ההצלחה מצויה בבתי התלמוד תורה במשך של עשרות שנים, אבל זהו ענין אחר. הסבות והגורמים הם כמה, ולפי דעתי הסבה הראשונה היא שלימוד התורה הוא הטפל ולא אחד העיקרים.

התפתחותה של הציונות אצל הצבור היהודי באפריקה הדרומית

צעירים ציונים נלהבים באו הנה בתחילת המאה הנוכחית והביאו את התלהבותם עמהם והם עבדו בכל יכלתם לטובת הציונות. בננו בן־ציון היה גם פה הרוח החיה באופנים. אוהדים רבים, זקנים מהם שבעו נחת ועזרו על ידם, ולאט לאט גם המתנגדים נגררו אחריהם והציונות היתה לדבר שבאופנה במדינה הזאת. אחר כך נוסדה גם הפדרציה הציונית שלשכתה הראשית היא ביוהניסבורג. גם הוקמה הליגה של הנשים הציוניות ביוהניסבורג. אגודת „בנות־ציון" בקיפטון. בזמננו היום אין לך שום פנה שאיזה צבור יהודי נמצא בה שאין בה אגודת נשים ציוניות מלבד חברות של גברים ונוער, וכולם, כלומר הגברים, הנשים והנוער הקדישו את זמנם ואת כוחותיהם לטובת בנין ארצנו במשך של חצי יובל שנים באופן שקשה לתאר בדמיון. הסכומים שהמציאו לישוב עד היום גדולים מאד, וזה חוץ מעבודתם התרבותית וחוץ מהעזרה שהגישו לנגועי המלחמה העולמית הראשונה והפוגרומים הרוסים והתעמולות לכסף, לבגדים ולמכולת בשביל שארית הפלטה אחרי השואה ההיטלרית.

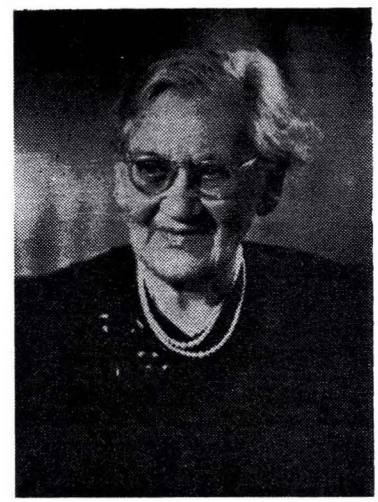
במשך של חצי היובל היתה מגבית אחת לשנתים ולכל מגבית בא ציר אחד או לפעמים שני צירים, אנשים מטובי עמנו וחביבים על העם. אזכיר פה אחדים: דוד וולפסון, שמריה לוין, נחום סוקולוב — היה פה פעמים — מי שזכה להיות נשיא מדינת ישראל, חיים ויצמן, ברודצקי ועוד ועוד. בזמן שהות הציר ביוהניסבורג היו אספות, נאומים והקהל הציוני חי באטמוספירה חגיגית. וולפסון בא הנה כשלש שנים אחרי פטירת הרצל. זוכרת אני את הלצתו, הוא ספר בנאומו שפעם הציגו לפניו איזה איש שבא מאפריקה (כמדומה לי שזה היה מר קסלר) והוא, וולפסון שאל: „הגם אנשים באים מאפריקה? עד עכשו חשבתי שרק כסף בא משם", וסים שבבואו הנה לא נשאר לו שום ספק שגם „אנשים" (לשון חשיבות) ישנם באפריקה.

(ע ו ד י ב ו א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

(המשך ט"ו)

א י ס ה ה ר ש

אלה הבנים שאבותיהם שמרו מכל משמר את קדושת השבת וקדושת יום־טוב ודיני איסור והיתר; שכל חפצם בחיים היה ל־ראות בניהם ובני בנים עוסקים בתורה, אלה הבנים השליכו אחרי גום את כל העבר בלי שום רגש של צער. „היתכן" — שאלתי את עצמי — שהאורתודוכסיה שעמדה על עמנו ב־משך של אלפים שנה ומנה עבר היא סובלת עכשו מ־חולשת זקנה והימים ש־משלה על העם הלכו מבלי שוב? — הלא האנשים ה־אלה אינם רעים, הם נאמנים לעמם אם לא לדתם (מגפת נשואי תערובות עוד לא פשתה אז) ומה שהם עושים אינו מהתאוה לפרץ גדר אלא פשוט, הם נלאו נשוא את העול של תרי"ג מצוות; לדאבון לבי ה־קונסרבטיבי עלי היה להודות שאמנם כן הוא. הסבה היא לא אפריקה ולא אמריקה. ההגירה נתנה רק את הדהיפה האחרונה. אכן משתנים העתים. — במשך הזמן למדתי להוקיר את אחינו במדינה הזאת כאשר עוד אדבר על זה להלן.

כשלשה חדשים אחרי בואי לטרנסבל באה השמועה על מות הרצל. הרושם העמוק שעשתה השמועה הזאת על רוב הצבור ה־יהודי במדינה הזאת, צבור בערך קטן הכמות ורחוק ממרכזים רחבים שבתפוצות ישראל, אי אפשר לתאר. יהודים, לאו דוקא מלומדים, יהודים פשוטים נפגשים ברחובות יוהניסבורג ובוכים בדמעות שליש ואומרים „זה חורבן שלישי". אלה הם היהודים, הם ובניהם ובני בניהם (לרבות הבנות) שבמשך יובל שנים היו ל־מחיה לאחינו הסובלים בכל אתר ואתר ולבנין ביתנו הלאומי.

כאשר אמרתי לעיל, החיים בעלסבורג לא היו מעניינים ובכל זאת עלי להחזיק טובה לעלסבורג, קראתי ספרים בעלסבורג בלי ספק יותר משהיתה לי האפשרות לקרא לו חייתי בעיר גדולה ש־פיזור הנפש שם מרובה, השתדלתי ללמד את השפה האנגלית והצלחתי במדה ידועה. בזמן קצר אחרי בואי קראתי לילדות את „שקספיר לילדים". בכל יום ששי בערב קראתי להן את „ישראל הצעיר" ההוספה ל„דזשואיש כרוניקל". באו לידי ספרי הד"ר ליהם בשפה הגרמנית כמו „חתן המלך", „בוסתנאי", „פודה ומציל" ועוד. והיות שהספורים האלה לקחו את לבבי בילדותי קראתי אותם שנית וספרתי להן בעל פה וכל ספור שספרתי היה להן מאורע חשוב. קבלנו את ה„צפירה", „העולם", „דער פריינד" ולפעמים גם עתונים בשפה הרוסית. קראתי ספרים באנגלית וכ־שהגיעו הנערות לגיל שהתחילו בו להתענין בספרות טובה קראנו יחד או הן קראו בפני את השירה האנגלית, את הספרות הקלסית האנגלית. זוכרת אני עוד את ההתפעלות שקבלתי מקריאת ספרי טהקירי, דיקנס, ההומור של דזיין אוסטין, ספרי שרלוט ברונטי, גורג אליוט ועוד ועוד. בעלסבורג נולדה הבת השלישית שלנו צייטל (בשם אמי ז"ל) ורשמנו את שמה „סיידי".

ד"ר ק ל י י ן

סוקולוב כתב שורת מאמרים תחת השם „אישים". איני זוכרת את השנה שבה הופיעו המאמרים ב„הצפירה". סוקולוב סיפר על יהודים בני עליה במדינות שונות שלמד לדעת במסעיו. יום אחד, ואותו היום חג לנוצרים היה והחנות היתה סגורה ואני ובעלי ישבנו על יד השולחן וקראנו את העתונות מעבר לים. נושא ה־מאמר אישים שלפנינו היה הד"ר קליין בשטוקהולם, רב לעדת ה־יהודים בשודיה. האיש ההוא עשה על סוקולוב רושם נעים מאד כמלומד וכנפש עדינה. הד"ר קליין היה ידידו ואוהבו של המלך אוסקר השני, מלך שודיה. (המלך אוסקר היה איש ספרותי וכתב ספרים בעצמו). סוקולוב ובעל הבית שוחחו על ענינים שונים. „ומה דעתך — שאל הד"ר קליין — על העובדה הזו שאותי שונאים האורתודוכסים שלנו תכלית שנאה והם מחבבים את חבולסון המומר?" פתאם הודיע המשרת ששליח מאת המלך מבקש לראותו ומכתב בידו. הד"ר יצא ושב בלי איחור. הוא בקש סליחה מ־סוקולוב ואמר שהמלך כותב בפתקה שהוא עיף ויגע, שאלת נורבגיה הרוצה בעצמאות ודאגות מדיניות אחרות הלאו אותו ויום מאד והוא משתוקק לשיחה עם הד"ר.

קודם שקראנו את המאמר ב„הצפירה" לא ידענו על מציאותו של הד"ר קליין, אבל כעבור ימים מועטים קרה מקרה ששוב הכיר אותנו את האיש ההוא. בבוקסבורג הקרובה לעלסבורג מת בונה חפשי בשם קליין, החברים הודיעו בעתון שהיות ואינם יודעים את עמו ואת דתו של המנוח הם מבקשים אם יש איזה קרוב או גואל לו יבוא ויטול את המת לקברו כפי דתו ואם לא ימצא שום קרוב או גואל הם יקברוהו על פי מנהגיהם הם. שום קרוב או גואל לא נמצא והמת נקבר על פי מנהגי ה„בונים החפשים" בחצר הקברות של הנוצרים. ונקרוב נתקבל מברק מד"ר קליין משטוקהולם, רב לעדת היהודים בשודיה, שהנפטר הוא אחיו והוא מבקש שימסרו את הגופה ל„חברה־קדישא" בכדי שיובל לקבר ישראל, וכך עשו.

ליאו טולסטוי

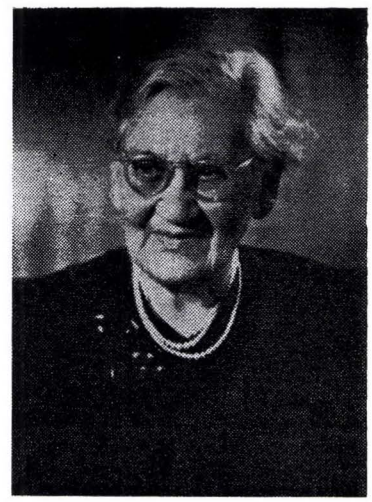
בקור אחד, כשהייתי יחידה בבית ובחנות בעלסבורג, פתחתי את העתון ומצאתי את הידיעה על מותו של ליאו טולסטוי. זמן רב כבר עבר מעת שקראתי את ספרי טולסטוי בליטא ובורשא. דעתי על הסופר היתה שהוא אמן ממדרגה ראשונה, כחו גדול בכשרונו לתאר את מחזות החיים אבל הוא אינו הוגה דעות, אינו פילוסוף ממדרגה ראשונה. לא באתי לכלל דעה זו מעצמי. קראתי את מבקריו ונטיתי אחריהם. לא ידעתי את עמדתו של טולסטוי כלפי שאלת היהודים, כלפי הפוגרומים שדממם של היהודים נשפך אז כמים. הרושם שעשתה עלי הידיעה על דבר מותו היה הרושם הרגיל שעושה עלינו השמועה על מות איש זקן שלא היינו מעונינים בו במדה מרובה; רגע התי נותן אל לבו וחושב על סוף כל האדם ושוכח. אבל מחשבתי השניה היתה שמות טולסטוי יעורר שאון בעולם הספרותי ואין צריך לאמר ש„החסידים והחסידות שלו" מהדור הצעיר יספידוהו כהלכה. העתונות העברית התחילה לבוא מצאתי דברים על אדות הנפטר אבל לא הספדים. סופר אחד השוה את שני הסופרים זולא וטולסטוי. הראשון כתב על הפחותים ש־בפחותים שבחברה, על אלה שיצאו לתרבות רעה גמורה והוא ב־עצמו היה בעל מוסר. והשני — מרבית חייו הורה את תיקון ה־עולם על ידי מוסר וצניעות, פרישות ונזירות ובכל זאת היה רק נאה דורש ולא נאה מקים. סופר שני הביע רעיון אחר: טולסטוי הבשר ודם בורח מבני אדם וחפץ בבדידות ועל האלהים נאמר „השוכן בתוך טומאתם". ועל כולם בא המאמר בנידון זה מאת אברהם פפירנה. הסופר אברהם יעקב פפירנה לא היה סופר תמי־די ב„הצפירה", הוא כתב לפעמים, איני יודעת אפילו אם השאיר אחריו ספרים שכתב. יודעת אני רק אחת, מימי נעורי ואילך כש־קראתי מאמר מעטו של פפירנה הרושם שקבלתי היה: „אך זהו איש חכם". הוא אמר כשהגיעה הידיעה על מות טולסטוי לגרמניה אמר פרופיסור אחד לתלמידיו במחלקה: „המנוח לא אהב אותנו הגרמנים ובכל זאת עלינו לתת כבוד לשמו" וביקש מאת התלמי־דים שיקומו ממקומותיהם לרגע. הוא מצא לנחוץ להזכיר שהמנוח לא אהב אותם, הגרמנים, אין ספק שבמדינות שונות חלקו כבוד לשם טולסטוי אבל — מוסיף פפירנה — הם לא יצאו „מכליהם" כמו הצעירים והצעירות שלנו, עוד מעט וישתטחו על קברו, וה־הסטוריה הזאת היא סמן לחוסר כיבוד עצמנו.

(ע ו ד י ב ו א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

(המשך י"ג)

א י ט ה ה ר ש

עוד שנה עברה, עוד קונגרס בא והלך. מדברים על מרכז רוחני — הצעת אחד העם — בביתנו ה־נערים שרים שירי ציון ו־מלכה הילדה הפעוטה חו־זרת אחריהם.

מדי דברי בקונגרס השני שהיה בשנת 1898, נזכרתי במקרה שקרה גם כן בשנה ההיא ואף אם אין לו שום שיכות לעניני, רצוני להזכירו.

בשנת 1898 התהדר ניקולי השני לפני מושלי אירופה בהצעתו לצמצם את הנשק. „הצפירה" קר־אה להצעה הזו „התפוקות כלי הנשק" ומאמר ראשי הופיע בה תחת שורת ה־ראש „חזו גברא רבא מאי קא דמסהיד". עתון עברי מעיד על ני־קולי השני שהוא גברא רבא! כמה מגוחך וכמה מכאיב הוא יחס כזה!

משפט דריפוס

משפט דריפוס זעזע את כל העולם היהודי מיום שהופיע ה־מאמר הידוע „אני מאשים" לאמיל זולא, כשלש שנים אחרי אשר דריפוס נידון למאסר עולם על אי העזאזל ונשלח לשם. כל אחד מנער ועד זקן חש שהריאקציה הצרפתית שמה את העלילה האכז־ריה והנתעבה לא על האיש דריפוס כי אם על היהודי דריפוס ובכן היה הקפיטן, היהודי המתבולל לאחינו בשרנו. אהבנו את האנשים הישרים שצדדו בזכותו: קלמנסו עורך ה„אוררה", הקולונל פיקר שהקריב את מצבו ואת עתידו על מזבח הצדק, לבורי פרקליטו של זולא ואחר כך של דריפוס ועוד אחרים. אחרי קרוב לשתי שנים מיום שהופיע המאמר של זולא הושב דריפוס מאי עזאזל והתחילו לבקר את משפטו. המשפט ארך כחדש ימים ולסוף הוציאו את משפטו לחובה והממשלה מחלה לו. לא יכלו למצא אותו זכאי בדין שאלמלא עשו זאת הלא גלו לכל העולם את השערוריה ש־נעשתה מטעם של כמה מחברי ועד המיניסטרים הצרפתי. בשנת 1906 כשבע שנים אחרי המשפט המעוקל השני שאז לא היו עוד בחיים התקיפים שידם היתה במעל, עינו שוב במשפט דריפוס ומצאו אותו נקי מהאשמה שטפלו עליו והשיבו לו את כבודו, אבל אז כל העולם כבר שכח את דריפוס והעובדה לא עוררה התענינות במדה מרובה.

המלחמה בין אנגליה וטרנסבל

המלחמה ענינה אותנו. כלומר את משפחתי יותר מרוב יהודי ורשא בהיות שבעבר חי בעלי בטרנסבל כארבע שנים והצליח ל־ענין אותנו במדינה הזאת ובחיים שם, בקראנו בעתונים על דבר ההתנגשויות השונות ידע גם כמה מהמקומות שנלחמו שם. המל־חמה בטרנסבל פשטה עד ביתנו, גם בביתנו נלחמו שני צדדים. מלמד אחד מעיר גרודנה התגורר בורשא והתפרנס משעורים לתנ"ך בבתים פרטיים ורק פעם או פעמים בשנה בקר את אשתו ובניו בגרודנה. הרבי ר' זליג כהן לימד את שני בנינו הצעירים תנ"ך. כששכרנו אותו אמר לנו שהוא חי בבדידות בורשא בלי משפחה והוא חש את הגלמודיות מאד ובכן קראנו לו לאכל אתנו בשבתות וימים טובים. הוא היה אצלנו כמעט לבן בית ושמחה אני לזכר שבאמת היה מאושר בחברתנו. הרבי היה מצדד בזכותה של אנגליה ודוקא בשביל הציביליזציה האנגלית! ובנינו בן־ציון זונדל שהיה אז כבן חמש עשרה שנה היה על צד החלשים הבורים, כמה מצחיק היה לראות את הרבי נכנס אל הבית בשבת אחר תפי־לת הבקר ורץ תיכף אל בן־ציון ושואל: „נו, נו, זונע, וואָס הערט זיך מיט דיינע טראַנסוואַלער?" בשעה שישבנו אל השולחן לארו־חת הצהרים היתה „הפוגה" או „שביתת נשק" בין הרבי ובן־ציון. ישבנו אל השולחן אבל לא התחלנו בסעודה תיכף ומיד. חכינו עד אשר בן־ציון מסר בפרוטרוט לי את נאומו של המטיף הציוני.

מדי שבת בשבתו הלך בעלי אל בית הכנסת שלנו, כלומר בית הכנסת „אהל משה" ולקח את הנערים אתו והיות ואני לא תדיר בקרתי את בית הכנסת לקח בן־ציון את הזכות לעצמו למ־סור לי את כל הנאום ואסור היה למי שהוא להכנס אל דבריו או להעיר על דבריו. הזכות הזאת היתה שלו ולא הרשה לזולתו ל־התערב בה. הממיף הציוני מר ניסבוים היה המטיף של בית ה־כנסת שלנו.

מר ניסבוים היה איש חביב על מכיריו. במדברו הפרטי היה כבד פה קצת אבל מעולם לא נתקשה בדבורו בשעת נאומיו. נאום אחד שלו נשאר בזכרוני. היתה שבת של פרשת „ויצא". הייתי בבית הכנסת, נושא הנאום היה חלום יעקב: „והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויור־דים בו". המדרש אומר: „אמר לו הקב"ה ליעקב „עלה יעקב", אמר יעקב „מתירא אני", אמר לו הקב"ה „אל תירא עבדי יעקב עלה"! אמר יעקב „מתירא אני", אמר לו הקב"ה „כיון שלא הא־מנת ולא עלית, חייך שיתקדרו בניך בגלות". מר ניסבוים הסביר את המדרש כלומר: על סולם ההסטוריה אומות עולות ויורדות (מלאכים הם השרים לאומות, שר לכל אומה ואומה) (דניאל י"ג, כ, כ"א) ועל עם ישראל לחגר שארית כוחו להשתדל לעלות גם הוא, לעסוק בבנין ארצו מחדש עד שיהיה לו בית נאמן כמו לכל עם ועם ואם הוא מתירא אין לתמוה אם בניו מתקדרים בגלות. שמע־תי הרבה מאד פרושים על דרך דרש בילדותי, חונכתי עליהם, אבל איני זוכרת אם איזה פירוש עשה עלי רושם יותר עמוק מ־המדרש הזה וגם היום שהפשט בלבד מענין אותי כשאני מעינת בפסוק, גם היום המדרש הזה נראה לי כעין אזהרה או נבואה ל־עתיד רחוק.

בשנים הראשונות של הציונות המטיפים היו בכלל עסוקים ב־חקירה ודרישה בפסוק ובמאמרי חז"ל כדי למצא סמך לרעיון ה־ציוני או הכשר לו בשביל המתנגדים. זוכרת אני מטיף אחד נוסע, שהטיף פעם בבית הכנסת שלנו. לאשרו היתה שבת פרשת „קרח" ועל הפרשה הראשונה יש חומר רב למטיפים. במדרש רבי תנחו־מא „כינס ר"נ ראשי סנהדראות והלבישן טליתות שכולן של תכלת באו ועמדו לפני משה אמרו לו „טלית שכולה של תכלת חייבת ב־ציצית או פטורה"? אמר להם „חייבת". התחילו לשחק עליו „אפשר טלית של מין אחר חוט אחד של תכלת פוטר אותה, טלית שכולה תכלת לא תפטור את עצמה?" מה היתה המחלוקת בין קרח ועדתו מצד אחד ומשה מצד שני? שאל המטיף ועונה „קרח ועדתו דרשו שהטלית צריכה להיות כולה של תכלת ומשה אמר לאו דוקא, כל החוטים כשרים כל זמן שהם נכללים בקשר ולא נקרעו ממנו. דרשות מסוג זה היו כדבר בשעתו. על השמועה שלנורדוי אשה נכרית התנפלו האנטיציונים כעל מציאה דרושה לחפצם, „הראיתם, זה הגדול שבגדולי המנהיגים של הציונות ולו אשה נכ־רית" ובכן הרעיון פסול ואסור לטפל בו.

(ע ו ד י ב ו א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

(המשך י"ב)

א י ט ה ה ר ש

אזכיר כאן ענינים אחדים שכל אחד בזמנו מלא את עולמנו הקטן

כשבועות אחדים אחרי חתונתנו — כמדומה לי שזה היה בחדש אלול — ביום ששי אחד הופיעה ב„הצפירה" הידיעה שאיזה ד"ר הרצל מבקש למצא מקום בשביל ליסד מדינה בשביל היהודים וכבר כתב ספר בנידון זה. זה היה בשנת 1895, בערב בשעת הארוחה שאלתי את בעלי אם ראה את הידיעה והוא ענני בחיוב, ושוב לא דברנו דבר בענין זה ושכחנו אותו. כעבר ששה־עשר או שבעה־עשר חדש וזה היה בחרף שנת תרנ"ז (אינני זוכרת אם זה היה בסוף 1896 או בראשית 1897) ביום אחד קראנו ב„הצפירה" מעטו של נחום סוקולוב דברים קשים נגד „איזה איש רוח בעל חלומות, איזה ד"ר הרצל האומר ליסד מדינה בשביל עמנו, והאם לא דיות הצרות שסבלנו בעבר מכל משיחי השקר שקמו לנו בזמנים שונים, שבא זה להרע לנו. ועתיד הוא להזיק למצבנו בין העמים" ועוד ועוד. ובתוך יתר דבריו אמר גם כן שהאיש הזה בקש לראות את הלורד רוטשילד והאחרון לא קבל אותו. אחרי ימים אחדים הופיע ב„הצפירה" מכתב כתוב עברית על ידי מזכירו של הרצל, ה. ברקוביטש, (כמדומה לי שמר ברקוביטש כתב את המכתב כמדבר בעדו וחתם את שמו עליו) בתוך מענה לסוקולוב ובו הוא מכחיש את כל האשמות שבדברי סוקולוב בנוגע להרצל ובין יתר דבריו הוא אומר: „מר סוקולוב, בלי מחילת כבודו, לא צדק באמרו שהלורד רוטשילד לא קבל את הד"ר הרצל, האמת היא שכבר היו להרצל שני ראיונות עם הלורד רוטשילד בביתו של הלורד". מענין הוא איך שסוקולוב התחכם לצאת מן המבוכה. הוא ענה בגליון הבא שברקוביטש בטעות תרגם את גלוי דעתו כצורתו, כונתו היתה שהלורד רוטשילד לא קבל את דעותיו של הרצל. באותו הגליון שבו הופיע מכתבו של ברקוביטש באה גם כן הידיעה שבקרוב עתיד קונגרס יהודי להקרא ע"י הד"ר הרצל. כאשר אמרתי לעיל, זה היה בחרף תרנ"ז, כשמונה או תשעה חדשים לפני הקונגרס הראשון. מחאתו של סוקולוב ותשובתו של ברקוביטש לא עשו רושם מספיק על יהודי ורשא בכדי לענין אותם בהרצל וברעיונו עד קרוב לקונגרס. ומה קרה בינתים? בעת ובעונה אחת הופיעו שתי שאלות שחשיבותן נראו לי אז כעומדות ברומו של עולמנו היהודי.

ביום ששי ערב שבת הגדול הופיע ב„הצפירה" מאמר תחת השם: „כאן הבן שואל מה נשתנה?" ובסוף המאמר היה חתום „הבן מויטבסק". בעל המאמר היה רב אורתודוכסי ושמו נפתלי בר הורביץ ו„הבן" מורכב מראשי תבות של שמו בסדר הפוך. ה„מה נשתנה" שלו כלל יותר מארבע קושיות. הוא שואל: במה נשתנינו משכנינו שאפשר להם לגמר מקצועות שונים באוניברסיטאות ולהשאר נוצרים נאמנים לדתם ואצלנו נער במחלקה השלישית כבר פורק עול תורה ועול אמונה, וכך הוא סוקר כמה תופעות בחיינו היום יומיים וחוזר בכל פעם על ה„מה נשתנה" שלו. בסוף המאמר שלו היה „המשך יבוא" ותחת זה הערה מהעורך שהוא נתן מקום לרב מפורסם לחוות את דעתו, והוא העורך ישיב אחרי סוף המאמר. הרב חש את עצמו נעלב מזה שסוקולוב גלה נגד רצונו שהוא רב ואחרי ההמשך הראשון עזב את ה„צפירה" ושלח את המשכיו אל „המליץ". סוקולוב מלא את הבטחתו והשיב, ובכן נולד פולמוס, אך לא, לא פולמוס כי אם מלחמה ממש שארכה כמה חדשים. אני נותנת פה משהו מהטענות של שני הצדדים.

הרב שקרא למאמרו „יתבררו ויתלבנו הדברים" אמר שיש לו הזכות לדבר נגד הנוער באשר גם לו תעודה של חמש מחלקות הגימנסיה. נגד זה ענה סוקולוב שמעט ידיעה היא סכנה. הרב אמר שאלה המודרנים שאינם מחכים לסיעתה דשמיא לא פעלו כלום לטובת עמם כמו למשל הברון הירש שהתחיל ולא עלתה בידו. בעבור זה שפך סוקולוב קיתון של בוז על מתנגדו. „אם תעמדו כלכם, כלומר כל הרבנים האורתודוכסים, איש על ראש רעהו לא תגיעו עד קרסוליו של האדם הגדול הזה". סוקולוב האשים את האורתודוכסים שהם משתמשים לתועלתם בכל ההמצאות והחדושים של העת החדשה ובעצמם אינם תורמים מאומה להחיים המעשיים. „אתם נוסעים במסילות ברזל — הוא טען — אתם שולחים טלגרמות, אתם משתמשים בדפוס כדי להדפיס את כתבי ידכם ואיה חלקכם אתם?" סוף סוף הורביץ הפסיק, אבל סוקולוב (שכחתי להודיע שהוא קרא למאמרו „לכו נא ונוכחה") המשיך ומי יודע עד מתי היה נשאר יחידי בקרב אלמלא הקונגרס שהיה ממשמש ובא ועליו היה לנסוע לבזל ובכן הודיע לקהל הקוראים שהוא שם קץ לויכוח.

השאלה השניה נתעוררה על ידי הרב אהרן צבי בורשטין, הרב דריטובה. הוא יצא נגד בעלי ה„מוסר", החברה שנוסדה ע"י ר' ישראל סלנטר. במשך של כמה חדשים הופיעו כמעט בכל יום מאמרים בעתונות העברית, על פי רוב מרבנים. הללו מצדדים בזכותם של בעלי המוסר והללו מתנגדים להם. מענין הדבר שהמאמרים שבאו מסופרים חפשים בדעותיהם היו על פי רוב בעד בעלי המוסר.

הקונגרס הראשון

הצירים הלכו לבזל. השם הרצל נשא על שפתים. בכל יום אנו מחכים באי־סבלנות ל„צפירה", כתבתיו של סוקולוב מבזל מלאות התפעלות על הנאומים של הרצל ונורדוי והוא מתפלא על העובדה שלהרצל — איש מדיני — פנים המביעים איזו תוגה ולנורדוי — זה החוקר במחלת הנפש — דוקא פנים עליזים. קהל הקוראים את העתונות העברית שרובם ככולם הם יהודי ליטא, מתעניינים יותר ויותר בתנועה החדשה וגם המתנגדים מתעניינים. בקרוב הופיעה „מדינת היהודים" בהעתקה עברית והקהל קורא את כתבי הרצל ואת ספרי נורדוי, בבתים רבים תלויה תמונת הרצל על הקיר

בשמחת תורה שזה לא כבר שבו הצירים מהקונגרס באו אלינו הסופרים א. ש. פרידברג ושפר (שאול פנחס רבינוביטש) „לברכה" בשעת קריאת התורה. מר שפ"ר היה מן השבים מהקונגרס וספר לנו פרטים ממה שקרה שם. אגב אורחא אמר שכשנפתח הקונגרס הוא ברך ברכת „שהחינו" בלי שם ומלכות — לרמז שאינו ציוני מדיני. במוצאי שבת אחר החג נקראנו בעלי ואני אל בית איזה אדון זקש ושם שמענו שבעה נאומים, רובם של הנואמים או אולי כולם היו בקונגרס אני זוכרת רק שלשה מהנואמים והם ד"ר הינדס ד"ר גוטליב וד"ר מירקין. לכל הנואמים היה כמעט נושא אחד והוא שעל כל אחד ואחד מבני עמנו ובפרט המשכילים שבנו לשוב בלב שלם אל עם ישראל ולעבוד בעדו. ד"ר הינדס דבר על החטא שחטאו המשכילים בעבר לעמנו, הואיל שגם משוררנו הכי גדול יהודה ליב גאַרדאָן אמר בשיר אחד „היה אדם בצאתך ויהודי באהלך", כאלו אדם ויהודי שני הפכים הם.

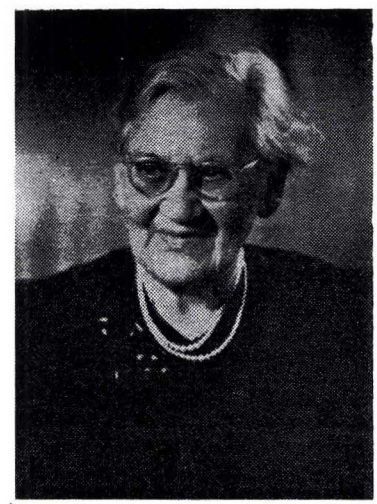
הופיע המאמר של „הרבנים המוחים" שבו הביעו גלוי לכל את התנגדותם לציונות. נורדוי כתב מאמר מלא לעג נגדם עד שעשה אותם לשחוק. הפרופיסור מנדלשטם יצא גם כן במאמר נגד המוחים ואלעזר אטלס ענה כנגדו. מאמרי אטלס ומנדלשטם הופיעו ב„צפירה" ותיכף אחר זה התחילו לבא מאמרים משני המחנות. עמד סוקולוב והקדיש מקום מיוחד בעתונו בשביל המתוכחים ו־קרא לו „לשכת הקהל". מבול של מאמרים שטף את „לשכת הקהל" במשך של כמה שבועות, זכורני שבננו הבכור (בן 16) כתב גם כן מאמר נגד אטלס.

(ע ו ד י ב ו א)

מ ז כ ר ו נ ו ת י ...

מאת **איטה הרש**/יוהניסבורג

(המשך י"א)

א י ט ה ה ר ש

כשלשה חדשים קודם שנהיתי לאם בערב שבת אחת הלכתי עם המשרתת החדשה אל שוק הדגים ו־העופות השחוטים בכדי ל־תת לה מושג מכמות ומ־איכות הדברים שאני קונה ותוכל לקנות בעצמה בע־תיד. היה זה באמצע ה־קיץ, החום היה גדול מנשא, השוק היה מלא קונים ו־מוכרים והשאון עד כדי חרישות ואני התעלפתי. כ־רגע נשמע בשוק הדגים ש־אשה צעירה התעלפה והנה אלה המוכרים הקוראים ל־קונים בקולי קולות ונש־בעים בכל דבר יקר להם על הטיב המעולה של ה־סחורה שלהם עזבו את מקומם ומהרו לעזרתי. כשראו אותי חשבו שאני פנויה וגם זה לא מנע אותם מעזר לי ואך כשאמרה להם המשרתת שאני נשואה וש־היא עובדת אצלי היו שבעים רצון ביותר בזה שעזרו לאשה כשרה. ואף על פי כן עלי להודות שהאמון והיחסים בין שתי המפלגות, כלומר בין היהודים הפולנים ובין הליטאים (כל אלה שלא דברו במבטא האידית הפולנית היו קרויים „ליטאים", ליטוואקעס) לא היו בתכלית השלמות.

בשנת תרנ"ז הופיע ב„הצפירה" פליטון מאת הסופר א. ל. לוינסקי בשם „אזלת לקרתא הלך בנימוסה". א. ל. לוינסקי היה הומוריסט נפלא. המאמר נמשך כשבועים. כמדומה לי אם אצליח להביא את תמצית המאמר אתן על ידי זה תאור לא רע מהיחסים שהתקימו בין הורשאים והליטאים בתקופה שבה הייתי בורשא. הוא אומר שהשיטה „אזלת לקרתא הלך בנימוסה" היא כלל גדול אצלו, ובכן כשהוא בא לוילנא הוא מעמיד פנים כווילנאי גמור ובהיותו באודיסה הוא משתדל לעשות את הרושם שהוא אודיסאי מלידה מבטן. והנה הוא בא לורשא וחושב להשתמש בשיטה שלו, כלומר, להיות לורשאי ותיכף הוא נוכח כמה קשה הוא להיות ל־ורשאי, פשוט אי אפשר. אין לך מלה קצרה בשפה הפולנית מ־המלה „צו" שפרושה „מה" וכמעט שהוא פותח את פיו לבטא את המלה בת ההברה האחת הזו והליטאי מבצבץ ועולה והמוכרת ב־חנות מביטה עליו בבוז. אבל הוא לא התיאש, הוא חודר אל כל הפרברים, מקומות שכדאי לראותם, הוא מתחקה על כל הטיפוסים השונים של יהודי ורשא. בכל יום הופיע המשך ממאמרו שבו הוא מספר על נסיונותיו האחרונים, את האנשים שלמד לדעת: זה חסיד, זה חנוני מתחסד, הלז מתבולל והרביעי סתם עם־הארץ ועוד ועוד. אבל בכל זאת לא מצא עוד את הסגולה הנפלאה שבכוחה לעשותו לורשאי. יום אחד הוא שב „מעלם חדש" (שם רחוב) לרחוב נלעבקי והוא עיף ויגע ורעב, הוא סר אל האכסניה של הקסלמן, אכסניה יהודית כשרה. ארוחת הצהרים כבר נגמרה, הוא אומר אל המלצר להביא לו ארוחה. — „אין בשר ואין דגים, האדון אחר לבוא" אמר המלצר. — „תן לי מה שתתן, הלא יש לך משהו לאכל, אני רעב". „יש לי רק פליאקי" ענה המלצר. „מה זה?" —„זה טוב, יאכל האדון ואז ידע האדון מה זה פליאקי ומה זה ורשאי". — „רבונו של עולם, מוסיף לוינסקי, „זה שבועים שאני עמל ממש במסירות נפש להעשות לורשאי ואיני מצליח ופה מצי־עים לעשות אותי לורשאי בעד פרוטות אחדות!" — „הבא את ה־תבשיל תיכף ומיד — אמרתי למלצר — ואך טעמתי פליאק ונה־פכתי לאיש אחר. שכחתי מעט תורתי, שכחתי לקרא עברי כדבעי אבל הייתי לורשאי".

איני יודעת אם התבשיל „פליאקי" או „פליאקעס" הנעשה מבטן של בהמה גסה הוא מאכל פולני לאומי או מאכל מפלגתי ושיך ליהודי ורשא. יודעת אני שהליטאים קראו לורשאים „פליא־קעס" לגנאי.

היהודים הורשאים היו מדקדקים במאכלים טובים יותר מה־ליטאים, נשיהם חשבו לפחיתת כבודן להניק את ילדיהן והיו שוכ־רות מניקות פולניות.

בתקופה שבה באתי לורשא היה מספר התושבים היהודים בעיר ההיא כמאתים אלף נפש. רוב היהודים הורשאים (חוץ מהליטאים) או הרובא דרובא אם לא כולם היו חסידים שבקרו את הרבי, כולם לבשו ארוכות כלומר את הקפוטה ואת הכובע הידוע והנשים הנשואות — את הפאה הנכרית והיו אורתודוכסים גמורים. לאלה שלבשו על פי המודה האירופאית קראו „דייטשן" והיו חשו־דים בעיניהם כפורצי גדר, בין אלה האחרונים היו מתבוללים קי־צוניים שקראו לעצמם „פולנים בני דת משה". היו בורשא כמה מומרים מסוג המשכילים שיצאו מחוץ למחנה בלי שוב. ממש על פי תכנית ההשכלה שחדרה אליהם מברלין. זוכרת אני שהגבאי הראשון של בית הכנסת ברחוב טלומצקה (די דייטשע שוהל, די קאר שוהל) הקפיד לנסע לרומא בכדי להתנצר שם. שמו היה רוזנטל. היו גם כן קלי דעת ופוחזים שהמירו את דתם מבלי חשוב הרבה והיו למלשינים מהטיפוס היותר גרוע, ממינו של יוסף פפר־קורן בשעתו. היה איזה יהושע ארנשטין, בילדותו בהיותו יתום נתחנך ולמד פולנית על חשבון קופת הקהל היהודי. הוא היה שולח מאמרים מלאים דלטוריה על היהודים לעתונות האנטישמית. כש־היתה הועידה הציונית במינסק בשנת 1903 הוא בא לשם בתור סופרו של עתון ידוע וקבל כרטיס כניסה. פתאם ראה אותו אחד הצירים (אם איני טועה זה היה המנוח ז'בוטינסקי) וקרא בקול: „הגם אתה פה? היה לא תהיה!" נגשו וטענו שאין לסגר את ה־דלת בפני מי שהוא אבל הציר וכמה אחרים שידעו את האיש ואת טיבו אמרו „לא ולא, האיש הזה אינו בא אלא לבקש עלינו עלילות ולהוציא דיבות ושקרים כדרכו תמיד". הכרטיס שלו נקרע והוא לא הורשה להכנס. הוא שלח טלגרמה אל העתון: „התנפלו עלי, הכו אותי והפילו אותי לארץ ומאשר שאני ירא התנפלות שניה אני שב לורשא".

לפני שבועות אחדים ערכו פה נשף לזכרו של י. ל. פרץ, הואיל ומלאו מאה שנה להולדתו. בשנים הראשונות להיותו סופר גרם פרץ דאגה וכעס לבית מסחר של כספים ידוע בורשא בשם Peretz i Spolka כלומר פרץ ושותפיו, אינני יודעת את פרץ זה, בעל הבנק, היה משומד או סתם מתבולל כמו שאינני יודעת אם היתה איזו קרבת משפחה בינו ובין הסופר י. ל. פרץ. בעל הבנק הודיע בעתונות שאין לו שום שיכות עם ה„לבלר" פרץ. איני יו־דעת אם פרץ בעל הכיס היה ידוע לרבים בחייו, איך שיהיה הוא כבר נשכח מארץ החיים ומי יודע אם בניו ובנותיו נצלו מהגי־הנום של היטלר, אבל שלשים ושש שנה אחרי מותו של ה„לבלר" פרץ, הקריא, בנשף לזכרו, איש אפריקני את הציור „אם לא ל־מעלה מזה" בתרגום אפריקני על ידי פרופסור אפריקני! המתבו־ללים שנאו את הלשון האידישאית והיו מתיראים פן ימנו על ה־מחלקה המדברת בשפה הזאת.

חייו הפרטיים של פרץ לא היו מלאים נחת. היה לו בן אחד וזה לא היה אדם הגון. התיחס אל אביו בבוז באשר הוא כתב אי־דיש שלפי דעתו לא היתה שפה כלל. הוא האריך ימים אחרי מות אביו רק שנתים. לבן הזה היה ילד בשם ינק שיחד עם אביו חי בבית סבו ואחרי מות שניהם המיר הנכד את דתו על פי עצת אמו שהיה לה גט פטורין מבעלה.

* * *

למרות הדאגות ומלחמת הקיום, חיי המשפחה שלנו לא היו משוללים עניינים רוחניים ותרבותיים. נוסף על העתונות העברית היומית קראנו אני ובעלי ספרים עברים. בננו הבכור הביא תמיד ספרים רוסיים מהספריה העירונית לקריאה נוסף על הספרים ש־היינו קונים וקראתי גם אותם. בקרוב רכשתי ידיעה דיה להבין את הקריאה הפולנית וקראתי לפעמים ספרים גם בשפה הפולנית.

(ע ו ד י ב ו א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

(המשך י')

פ ו ש ע י ם

אני זוכרת רק שנים בעיר מולדתי שעברו חוק ונענשו. האחד היה בשם דוד מעלצנער. מה פרושו של „מעלצנער" איני יו־דעת, אפשר שהיה עוסק בלתת (מאלץ), את שם משפחתו לא ידעתי. האיש הזה נאשם כעוסק בשטרי בנק מזויפים והוא נשלח לסיביר אבל לא לעבודת פרך. אשתו, בניו ובנותיו בחרו ללכת אחריו אל מקומו. כמדומה לי שהיה לו איזה עסק במקום גלותו והצליח גם שם. השני היה ליבקה הגנב, מה שאני זו־כרת היטב על אדות ליבקה הוא שהיה תמיד רעב. הוא

א י ט ה ה ר ש

היה יתום ונתגדל אצל סבתו שרה. בעל סבתו, מאיר שרהס היה סבו חורגו. בכל יום כשיצאתי מפתח ביתנו מצאתי את ליבקה אצל הפתח מחכה לי ומבקש פרוסת לחם. זוכרת אני מקרה בהיותי כבת אחת עשרה וליבקה היה קצת גדול ממני עברה השמועה ש־ליבקה הוא גנב, הוא גנב כף כסף מבית פלוני ובכן צריך לענשו. לא ידעתי מי היה הפקיד היהודי שנתן צו אבל זוכרת אני שהשוטר היהודי יהודה ליב משך את ליבקה אל מסד בית הכנסת וצוה להוריד את מכנסיו הקרועים ונתן לו מלקות בשוטים בפני ההמון שבא לראות את המחזה.

הזכרתי פה „מסד בית הכנסת" ועלי להסביר מה הוא זה: מנהיגי עירנו באו לידי החלטה שצריך לבנות בית כנסת סמוך לבית המדרש. עשו כעין צריף לפי שעה, העמידו שלחנות וכסא־ת בתוכו, שכרו כלי זמר, קראו לרבני הערים השכנות, נגידים ונשו־אי פנים. הרבנים דרשו על נחיצות בית כנסת, האורחים בעלי הכיס נדבו נדבות, נתכבדו בכיבוד של משקה ועוגה והמנגנים נגנו. אינני יודעת כמה זמן המשיכו בזה, שבוע או שבועים, קטנה הייתי יותר מדי. סוף סוף ההתחלה נגמרה והבניה התחילה, בנו את הבית עד החצי ולא גמרו אותו, קראנו לחצי הבנין „מסד". בקיץ היה כולו מכוסה עשב בפנים ואני וחברותי היינו משחקות שם. אחרי שנות מספר כשנשרף בית המדרש בשרפת העיר וצריך היה לבנותו מחדש השתמשו בלבנים של חצי בית הכנסת לחלק של בית המדרש החדש.

עלי לחזור אל ענין העברינים שבעירנו. מלבד השנים שהזכרתי היו עוד שני מיני עברינים שעברו על דינא דמלכותא והם: הצעירים שהשתממו מעבודת הצבא ואלה שעסקם היה לעזור להם להשתמט. היה גם כן פה ושם איזה מחזיק אכסניה והיות שלא היו אורחים באים תדיר והפרנסה היתה בצמצום וידו לא היתה משגת לשלם בעד תעודת רשיון למכר משקה היה מחזיק בקבוק של יי"ש והיה מוזג לאורח כוס משקה באיסור ואם נתפס שלם קנס. עברות ממינים האלה לא היו נחשבות אצל הקהל היהודי לפגם.

אגם אורחא עלי להזכיר את ענין המוסריות. כמדומה לי ש־למותר להאריך בענין הצניעות של בנות עמנו בימים ההם. גם שונאינו הודו בעל כרחם שהיהודים משגיחים בעין פקוחה על צני־עות בנותיהן. דבר יוצא מכלל זה קרה לפי דעתי בערך פעם ל־יובל שנים. במשך ילדותי וראשית נעורי לא קרה מקרה של פרי־צות, ומה שאני אומרת לספר בזה הוא מקרה שקרה לפני זמני ואני יודעת על אדותיו מפי השמועה.

נערה בת הורים פשוטים היתה משרתת בבית בעל הבית ו־הרתה לו. האיש האחראי היה יודע ספר, קרא וכתב עברית והיה במדה ידועה נכבד בעיר, וכנוהג שבעולם היו לו שונאים. הללו

ה ע ר ה

הסופר מר צבי הרכבי מירושלים העיר במכתב למערכת את תשומת לבה של דודתו הגב' הרש שבמאמרה ב„ברקאי" (גליון מס' ר) נפלה שגיאה. חותנו של הבעל־הבית'ל מוילנה היה ר' מרדכי שטרשון ולא ר' מתתיה שטרשון שהיה חשוך בנים.

הוציאו את הלעז בפומבי והקימו שאון בעיר והנה פלאי פלאים; האיש שקרב את החוטא, הראה לו סבר פנים יפות וידידות היה הרב דעירנו! רבי לוי שפירא, בן הרב שהיה מפורסם בכל מדינת ליטא, ר' ליבעלע קאָוונער. הרב היה איש צעיר והיו גם לו מת־נגדים ושונאים, בין אלה שהסבו את ההמולה במקרה של הנערה שנתפתתה. כמה גדולה היתה אהבת האמת וכמה רחבה היתה דעתו של הרב הזה! אני לא הכרתי את הרב הזה הוא נקרא לעיר אחרת, גובה אלכסנדריה, בפלך ויטבסק, בהיותי תינוקת, אבל שמעתי עליו הרבה מפי אבא שהיה אוהב נאמן לו. סוף דבר, הנערה שול־חה לפטרסבורג שם שרתה בבית אנשים הגונים ואחרי זמן מה נשאה לאיש והיתה אם לבנים ובנות.

ש ר פ ו ת

במשך ימי ילדותי נשרפה עירנו רק פעם אחת. ממחרת ה־שרפה באו מהערים השכנות עגלות מלאות ככרי לחם וכעכים חמים, אפויות בשביל הנשרפים שנשארו בלי בתים ובלי תנורים ולמדתי אז שזה היה מנהג קבוע; אם שרפה היתה באיזו עיר על הערים השכנות היה להמציא תיכף ומיד אוכל להנשרפים.

* * *

גדלתי. הייתי לבת עשרים ומעלה ונישאתי לאיש. בעלי מאיר דוד הערש היה בן שלשים ושבע כשנישאתי לו, אלמן מאשתו הראשונה ואב לששה בנים. בנעוריו למד בעלי הרבה תורה וידע הרבה. הוא ידע תנ"ך וכתב עברית בסגנון נעלה, הוא כתב מספר מאמרים בעתונות העברית ומאמריו היו רצויים להקוראים. הוא היה רואה חשבון מוסמך.

חתונתנו היתה ביום א', ט"ו תמוז שנת תרנ"ה וביום ג' באנו לורשא, העיר שבה קוה בעלי ליסד איזה עסק. לא אנסה לתאר את הרושם שעשתה על נפשי ראשית התנגשותי בחיים במטרופולין זו, בעיר רבת אוכלוסין וביניהם כמאתים אלף מאחינו שאף נפש אחת ידעתי או לכל הפחות ראיתי פעם אחת לפני בואי לשם. לא היה לנו קרוב או גואל הן מצד משפחת בעלי או משפחת הילדים.

יהודי ורשא, לכל הפחות רוב מנין ורוב בנין שלהם היו משו־נים בעיניי... מוזר היה לי המבטא של האידית הפולנית שלא שמע־תי מעודי עד בואי לורשא ומוזרים היו לי המדים הארוכים שלבשו רוב היהודים שם. בקרוב הכרתי את התיחסותם האי ידידותים אל היהודים הליטאים שיסודה בהבדלם של האחרונים מטפוסיהם הם, ונוסף על זה הבוז שכל בן כרך מתיחס בו אל בן כפר, ורוב תושבי ורשא הליטאים באו בזמנים שונים מעירות קטנות. העסקים ב־אויר, ההתחרות, הקנאה והשנאה, הפסיכולוגיה של חטוף ואכול פעלו לרעה על מצב רוחי. ידעתי מכבר את המאמר „קשין מזונו־תיו של אדם כקריעת ים סוף" ופה השגתי את מלא מובנו של המאמר הזה. אחרי מות אשתו הראשונה הלך בעלי לאפריקה ה־דרומית ושהה שם כארבע שנים ובזמן קצר אחרי שובו באנו בברית הנשואין. את כספו השקיע בעסק של נוצות בת היענה בשותפות עם איש שבעלי ידע אותו בשכבר הימים. זה היה עסק ביש, בעלי לא ידע איך או לא יכול להזהר. כספנו הלך וחסר ודאגותינו ל־עתיד הלכו ורבו. פני היו צנומים והביעו ליאות.

לפני עברי אל חיי המשפחה הפרטיים שלנו עלי לתקן שגיאה אחת ששגיתי לעיל, אני חוזרת מדעתי על יהודי ורשא. המשפט המעוקל שהוצאתי עליהם הוא תולדת חסר ידיעה והבנה. הייתי צעירה יותר מדי להוציא משפט כזה על רבבות בני עמנו. התכו־נות שנראו לי כמגונות היו על פי רוב תוצאות החיים הקשים וה־יאוש. אני מביאה בזה עובדה אחת בנגוד למה שכתבתי לעיל.

(עוד יבוא)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

(המשך ט')

א י ט ה ה ר ש

רוב ספר ויקרא, עניני הקרבנות, נגעים, טומאה וטהרות, העריות והשעיר לעזעזאל לא היו מעניינים. בספר במדבר יש הרבה מן הספור. נוסף על זה היו משליו של בלעם, בר־כות תחת קללות — ובכן היה מענין. באורו של רש"י על הפרשה הראשו־נה של ספר דברים היה כלו מענין. איני יודעת מה הייתי עושה בשעה שלמד־נו את הפסוקים הראשונים. באמת, מי רוצה לדעת את שמות המקומות: ב־ערבה, מול סוף, בין תפל ולבן, וחצרות ודי זהב? אבל כשקראנו ברש"י: אמר ר' יוחנן חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו תפל ולבן אלא הוכיחו על הדברים שטפלו על המן והוא לבן... ודי זהב... הוכיחו על העגל שעשו בשביל רוב זהב שנאמר וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל — זה היה ענין אחר והיה מענין. בכלל אפשר הוא שהלימוד היה נותן לנו ענין יותר לו למדנו באופן חדיש. למדנו בלי מפה, למדנו את כל התורה כולה ולא ידענו, ולא היה לנו מושג קל מהמקומות שלמדנו עליהם. לא ידענו את מקומה של ארץ מצרים בנגד לארץ כנען; למרות מה שהפסוק אומר: ולא נחם דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, לא ידענו את מקומה של ארץ פלשתים; לא ידענו ארץ אדום, ארצות עמון ומואב, סיחון ועוג ועוד ועוד.

אפשר שהרביתי דברים יותר מדי על ענין זה והמסקנה קצרה היא. רצוני לאמר שלמרות מה שאמרתי לעיל הילדים בקרו את החדר יום יום, היו ילדים יתומים מאב ונתגדלו על ידי האמות, היו ילדים שאבותיהם היו באמריקה ובכל זאת הולכים בטלים ב־רחובות לא היו, כולם באו אל החדר יום יום.

לפני שנים רבות קראתי, כמדומה לי, בלוח אחיאסף, מאמר מ־זכרונותיו של הסופר זלמן אפשטין, ובו הוא מספר שבהיותו ילד, בליל שבת אחד קראה אמו ב„צאינה וראינה" את פרשת השבוע שהיתה פרשת ויחי, הוא נגש אליה, לא הפריע אותה וחכה עד שתתבונן אליו ובין כך תמה על המפרשים רבנו בחיי, חזקוני ועוד שכתבו דוקא בשביל הנשים „ולא בשבילנו הגברים". אמו הפסיקה ושאלה אותו „מה חפצך?" והוא ענה „אמא, אני יודע את כל ברכות יעקב לפניו שבפרשת השבוע הזה על פה, הרוצה את ש־אקרא לפניך את כל הפרק?" „קרא בני" והוא דקלם את כל ה־פרק בנגון כמו שלמד ב„חדר", כשגמר ראה והנה עיני אמו מלאו דמעות. „המצאה קריאתי חן בעיניך אמא?" „כן" — „התכתבי אל אבא על זה?" — „כן, בני, אכתב ועתה לך שכב ותן לי לגמר את הפרשה".

היחסים בין היהודים ושכניהם האכרים הליטאים

החנונים, מחזיקי בתי משקה או בעלי מלאכה ידעו את ה־„גויים" כלומר את האכרים הליטאים היטב. אני, אף את השפה הליטאית לא ידעתי לדבר. ידעתי את נושאת המים והיא באה גם בכל שבת לחלב את הפרה ולהסיק את התנור בשבתות החרף; ידעתי גם כן את הכובסת שהיתה לוקחת את הלבנים שלנו אל ביתה והחזירה אותם בשהם מכובסים. תמיד הקשבתי אל אמי כשהיתה מונה את החתיכות ולמדתי למנות בשפת ליטא. ונוסף על אלה ידעתי את „השבת־גוי". כמה נשים ברחוב שלנו הביאו את ה־„טשולנטים" שלהן בכל ערב שבת אל תנור האופה של רחל לאה וביום שבת אחר תפלת הבקר בא „השבת־גוי", פתח את התנור ונשא לבית כל משפחה את ה„טשולנט" שלה. ואף על פי שידיעתי את הגויים היתה מוגבלת מאד בכל זאת נשאר הרושם בזכרוני שהיחסים היו טובים. הלצה ידועה היתה מסופרת בשם השבת־גויים, הם היו אומרים „עכשיו אנו נושאים את ה„טשולנטים" של־כם אבל כשיבוא המשיח תשאו את ה„טשולנטים" שלנו".

פעם, לפני חג הפסח, באה אשה אחת אל הרב רבי אלעזר גורדון בטלז ואמרה לו שפלונית, השכנה שלה היא עניה חסרת לחם ואם הרבי לא ידאג לה היא תשאר חס ושלום בחמץ באשר אין לה מאומה ליום טוב. הרב רשם את שם השכנה והכתבת שלה והבטיח לאשה שיהיה לשכנתה כל הנצרך לחג הפסח. האשה שדברה אידית נכונה הוסיפה: „איך האָב געגוג מיינע אייגענע צרות, דארף איך נאָך ליידן דעם צער פון מיין שכנה". הרב חשב שההערה האחרונה היא רמיזה שגם היא בעצמה צריכה לתמיכה ושאל: „ומה על אדות עצמה?" — „ניין רעבע, איך בין א טרפה־נע גויה".

היהודים לא האמינו באכרים הליטאים, בינם לבין עצמם תמיד אמרו: „הגוי הוא גנב ובשעת הכושר הוא גם רוצח, אין גוי ישר, ישרותו האחת היא שהוא מקים את הפסוק: פדני והצילני מיד בני נכר אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר" (תהלים קמ"ד). לא־סוננו הגדול נמצא שהיהודים לא טעו. בליטא היו האכרים עוזרי־הם של הרוצחים הנאָצים.

היו בעירנו שני נכבדים, ידידים. האחד שכבר הזכרתיו, יהו־שע גרינשטין היה מנהל רשימות ועניני היהודים בעירה והיה לו גן פירות קטן לפני ביתו, מה שלא היה לשום יהודי אחד בעירנו. הוא לא היה עם הארץ גמור וידו היתה פתוחה כמו שכבר הזכרתי, שנדבותיו בבית הכנסת בשמחת תורה עלו לחמשים רובל. היחס של דחילו ורחימו לו מצד אנשי העיר היה גדול וגם אלה שקנאו בו נהגו בו כבוד. פרנסתו מלבד חנות של אריג שנהלו בנותיו היתה מזה שהיה מסיע לצעירים יהודים להנצל מעבודת הצבא, והיה מומחה גדול למצא זכויות מיוחדות, וביחוד מצא ב־נקל את ה„מלאך", כלומר את זה שנאות להיות השני בשני למי שהגיע תורו לעבד בצבא. ואחרי אשר הקנדידט יצא לחפשי קבל „המלאך" את התשלומין וברח מעבר לגבול או לפלך אחר ברוסיה ועשה כמעשהו עוד פעם בשנה הבאה.

היהודים השתדלו בכל מאמצם להשתמט מעבודת הצבא. ואין פלא. לעבד בצבא בשביל מי? בשביל ממשלה העורכת פוג־רומים מול ההורים והטף; ממשלה המשכלת את בניה היותר טו־בים בסגרה את מוסדות ההשכלה בפניהם ועליהם להיות נודדים בארצות אחרות בכדי למצא השכלה? די היה להורים לראות את הטפוס של חיל רוסי כדי לרעד מפני הסכנה בנוגע לבניהם.

הנכבד השני היה שלמה זיו ולו היתה אכסניה בקצה העיר. בשבת ויום טוב היינו רואים את שתי המשפחות מטילות יחד או מבקרות זו את זו, אבל דא עקא! בעת ובעונה אחת שהידידות ו־השלום שררו בין הידידים היה שלמה זיו מלשין על גרינשטין בכתב לפני הפקידות ומודיע את כל חטאיו של ג. כנגד חובת עבו־דת הצבא. מתחלה לא ידע ג. מי הוא המוסר ובכל פעם שהיתה איזו חקירה ודרישה כיפר בשוחד והמשיך את עסקו, אבל אחרי איזה זמן נודע לו ששונאו בנפש החורש עליו רעה הוא ידידו, ומאז נהפכו לאויבים גלויים, היו ללוחמים גלויים.

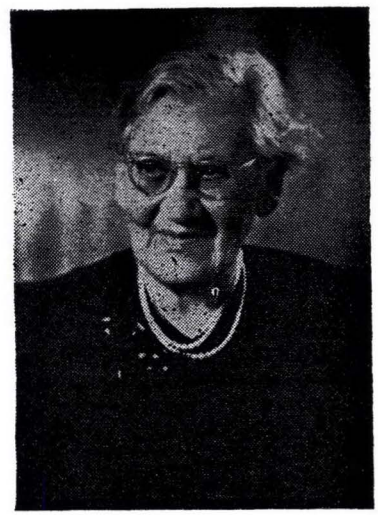
לפעמים אי אפשר היה לזיו, לאשתו ובנותיו להתהלך ברחוב בשלום באשר הנערים השובבים קראו אחריהם „הלאה". פעם בא פקיד מהבולשת לעשות חקירה ודרישה במעשיו של ג. דורשי טו־בתו של ג. דאגו מאד לתוצאות הצפויות מהאורח הבא, הענין עלה, בלי ספק לג. בדמים מרובים אבל את נפשו הציל. היו אנשים שהכ־ניסו את עצמם בשביל השלום בין שני הצדדים והגיעו עד כדי כך שזיו נאות לבא לבית המדרש ולהשבע שלא ילשין עוד, לכתחילה סרב ואמר שהשבועה תהיה לו לחרפה והאחרים ענו שחרפה היא להלשין וגם עוון פלילי אבל לא כן השבועה. בלילה אחד, בשעה מאוחרת באו לבית המדרש כמנין גברים וזיו עמהם ונשבע לעי־ניהם שלא יוסיף להלשין עוד. כמדומה לי שלא קים את שבועתו. אחרי שנים אחדות מת גרינשטין וזיו ואשתו הלכו לשיקגו והאריכו ימים שם.

(ע ו ד י ב ו א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת **איטה הרש**/יוהניסבורג

(המשך ח')

א י ט ה ה ר ש

הוא חלה במחלת מרה שחורה וכמה שנים נדד מ־עיר לעיר והתפרנס מזה שהתפלל תפלת ערבית ו־תפלת מוסף לשבת בעיי־רות השונות ומת לפני זמנו, קודם שמלאו לו אר־בעים שנה. עד כאן אפשר לקבל כאמת. כשגדלתי מעט, שמעתי וקראתי אניקדוטות יותר מפורטות על אדות ה„בעל הבית־ל".

מעבר לרחוב מול בית מ. שטרשון חי מוניושקה, מחבר האופירה הפולנית „הלקה" ופעם הוא הקשיב לקול השירה שנשמע מ־בית שטרשון. הוא חקר ו־דרש על המשפחה היהודית ועל המשורר הצעיר החיים מול ביתו, הוא קרא ליואל לבא אל ביתו, שמע את שירתו ובחן את טיב קולו ואמר לו שהוא נכון לקחת אותו אתו לורשא בכדי שילמד את חכמת השירה והוא מוניושקה נוטל את כל האחריות עליו. יואל דוד הלך לורשא ומוניושקה הציג אותו לפני המשוררים וה־מגנגים היותר מומחים ובין כך ראתה אותו אצילה צעירה ומשכה אותו בכשפיה וזה גרם את הגט פטורין לאשתו ושלילת משרתו ואחר זה גם את מחלתו ומותו לפני זמנו.

בהיותי כבת תשע עשרה שהיתי כמה חדשים בליבאו ועל ידי מקרה נפקחו עיני לראות את הטרגדיה הזאת בצבע יותר בהיר. ראיתי שם אשה שהיתה חולת רוח לעתים, הגברת פינסון האומללה היתה בת אחיו של יואל דוד לוינשטין, אם כן לא היה כאן שום מעשה כשפים כלל, היה ב„בעל הבית־ל" גרעין של אי נורמליות ואלמלא ההרפתקאות, אלמלא לא יצא מהגיטו אפשר שהיה רואה חיים עם אשתו וילד בנים והאי נורמליות לא נתפתחה עד יומו האחרון. הבחור שלא ידע מאומה מהחיים מחוץ לגבול הגיטו. נשוי אשה קודם שהגיע לפרקו היה בעל לאשה שקודם שהתבגרה וגדלה הסירו את שערות ראשה ושמו פאה נכרית עליו. יקר ה־מציאות בקולו המצוין משך עליו את תשומת לבו של מוניושקה וזה האחרון חשב שעון פלילי הוא לבלי לפתח את כשרונותיו של הפלא הזה ואפשר גם שצריך להציל את נפשו ולהביאו בדת הקתולית. יואל דוד הובא לורשא והוצג לפני איזו צעירה אצילה חובבת מוסיקה (אפשר מתוך שעמום). תסרקתה עשויה בטוב טעם; תלבשתה — מכלל יופי; מדברת פולנית בשלמות ואפשר שהיתה גם יפה. היוצא מזה היה שהוא התאהב בה והיא — אם כי בלי ספק התענגה על השפעתה עליו, לא התעניגה בו כלל זולתי בכשרונו לשירה. בעיניה היה הוא היהודי הנתעב, וכל זמן שלא המיר את דתו הוא בבחינת הורג הנוצרי. (אל לשכח את יחס ה־פולנים ליהודים בחצי הראשון של המאה ה־19). בשובו שנית ל־ורשא נוכח שלעולם לא יהיה אחד מהם, שהוא יהודי ושיך לעולם היהודי.

מ ג י ד י ם

כשבא מגיד מפורסם לעירנו היה זה מאורע חשוב. זוכרת אני את המגיד מרומסישוק (ר' חיים רומסישקער), אבל מדרשותיו זוכרת אני רק אחת. הוא דבר על ההבדל שבינינו לבין אומות ה־עולם: הם מוקירים את אמונתם כל זמן שהם מצליחים אבל כש־השעה אינה משחקת להם הם מקללים את אמונתם, והביא את ה־פסוק: „והיה כי ירעב וקלל במלכו ואלהיו" (ישעיהו ה') אבל אצלנו הוא ההפך. אחרי אשר באו עלינו הצרות אנו שבים אל ה' בכל לבבנו. התענגתי על באורו על הפסוק שהביא. את השאר אינני זוכרת ואפשר שלא הבינותי את השאר. אחר זמן מה בא המגיד ר' משהל מלוצין. הוא דרש על הפרק „אשת חיל" (משלי ל"א) שלדעתו הוא מכוון לתורה והדגיש את הפסוק „ותקם בעוד לילה" כלומר קיום התורה במשך הגלות הארכה. הגר"א מוילנא גם כן דורש את הפרק הזה כמכוון לתורה ואומר שהמלה „חיל" בגימטריא ארבעים ושמונה והם ארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם (אבות ו'). כשהייתי בת שלש עשרה בא לעירנו המגיד מקמניץ, ר' ח. ז. מקובי ומה שאני זוכרת היטב מדרשותיו זוהי דרשה שהיא כעין בדיחה. הוא דרש על הגמרא: „כיצד מרקדין לפני הכלה, אם כלה כמות שהיא או כלה נאה וחסודה" והוא שואל כיצד מרקדין היום, כיצד אפשר לרקד היום לפני הכלה שלפני החתונה בזבזה ממון אביה והציגה אותו ככלי ריק? — אחריהם קם מגיד מטפוס אחר לגמרי, לא שמעתי אותו אבל שמעתי על אדו־תיו, זה היה המגיד צבי מסליאנסקי, גם הוא השתמש בפסוקים אבל כרמזים כלפי ממשלת רוסיה הרשעה.

תינוקות של בית רבן ויחוסיהם אל ההורים

לא כל הפרשיות שבתורה היו מעניינות לנוער. הספר בראשית הוא כולו מענין ונפלא, ארבע הפרשות הראשונות של ספר שמות שיש בהן הרבה מן הספור היו גם כן מעניינות. גם הפרשה החמי־שית, כלומר פרשת יתרו היתה מענינת בעזרת רש"י, כל הפרוש על „אחר שלוחיה" י"ח־ב': כשאמר לו הקב"ה לך שוב מצרימה, ויקח משה את אשתו ואת בניו וגו' ויצא אהרן לקראתו ויפגשהו בהר האלהים, אמרו לו מי הם הללו אמר לו זו אשתי שנשאתי ב־מדין ואלו בני, אמר לו להיכן אתה מוליכם, אמר לו למצרים, אמר לו על הראשונים אנו מצטערין ואתה בא להוסיף עליהם, אמר לו לכי לבית אביך. נטלה את שני בניה והלכה לה. — זה היה מענין. אחר זה עצת יתרו לשום על העם שרי אלפים, שרי מאות וכו'.. ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי... והייתם לי סגולה מכל העמים. והייתם לי ממלכת כהנים וגוי קדוש... „כה תאמר לבית יעקב" ורש"י מוסיף „אלה הנשים תאמר להן בלשון רכה „ותגיד לבני ישראל — לזכרים דברים קשים כגידים" ואחרי כל אלה עשרת הדברות, כן, פרשת יתרו היתה על פי רוב מעניינית, פרשת משפטים שכולה או רובה משפטים היתה בלי ספק מיגעה אותנו לרגעים אלמלא לא בא רש"י לעזרתנו בבאורו על רצע האזן שהיה כל כך נעים ומושך את הלב. „מה ראה אזן מכל אברים שבגוף?"... אמר ר' יוחנן בן זכאי „אזן זאת ששמעה על הר סיני: „לא תגנב והלך זה וגנב תרצע" ובמוכר עצמו — „אזן ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים — עבדי הם, ולא עבדים לעבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו תרצע".

החצי השני של ספר שמות חוץ מפרשת כי תשא לא היה מענין אפילו לילדים בעלי כשרונות. בנין המשכן היה לי כספר החתום, למדתי רק את פרוש המלות, אם שהיה זה מחוסר חוש וכשרון או שהיה גילי רך יותר מדי בשביל חכמת הבנין — איני יודעת אבל בטוחה אני שלא הייתי יוצאת מן הכלל. הבי־ננו את ענין החשן ואפוד אבל לא היינו מעונינים ביותר, פרשת כי תשא — זו היא ענין אחר לגמרי — מעשה העגל אמנם היה מדאיב אבל מצד אחר ראינו ממש את נדיבותו של משה, את סרובו לקבל הצעת הבורא לעשות אותו לגוי גדול תחת עם יש־ראל; את תפלתו בעד העם החוטא: „למה אדני יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה... זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם... אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת... אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה... ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך ה' ילך נא ה' בקרבנו כי עם קשה ערף הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו".

(ע ו ד י ב ו א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

(המשך ז')

א י ט ה ה ר ש

אחותי שמחה היתה הבכירה במשפחה והיא נישאה לאיש בשנתה העשרים וארבע קודם שמלאה לי, הבת זקוגים, שנתי ה־ראשונה. השני בסדר הבנים והבנות היה אחי זאב והוא נשא אשה או יותר נכון השיאו אותו בשנתו העשרים ובכן שנתים קודם שהיתה שמחה לאיש. כשנתארסה שמחה אמרו לחתן שהיא צעירה מואב וכמדומה לי שגיסי חשב כן עד יומו האחרון. — מקרה של גט פטורין היה יוצא מן הכלל, כמעט שלא היה בנמצא. — אם כי הוא לא היה בר סמכא אצל שדכן היה מוסד עיקרי, ההורים משני הצדדים, החקירה ודרישה (זיך נאכפרעגן) בעניני — זה היה ענין עיקרי, זוכרת אני מקרה מענין. בת של שני בשני של אבי היתה יתומה מאביה ומאמה והיתה משרתת בבית דודתה. פעם נכנס אל ביתנו מר דוד פ. (הוא היה כמעט כבן בית אצלנו ובנעוריו היה תלמידו של אבא) שהיה מחזיק אכסניה וספר לאבא שסרו אל האכסניה שלו שני אנשים, אב ובן, הוא נכנס עמהם בדברים ודרך אגב שאל את הבן אם נכון הוא לישא אשה וזה ענה לו „בודאי". מר דוד אמר לו „יש לי קרובה המתאימה לך (היתומה היתה קרובה לו מצד אמה) אבל עלינו לחקר על אדותיך" ואז נכנס האב לתוך דבריו ואמר: אם כב' יכתב למי שהוא מידידינו אזי תשובתו תהיה טובה, ואם על פי מקרה יכתב אל איש השונא אותי ואת בני אז יכתב בתשובתו דברי פלסתר עלינו. הנערה היא יתומה והיא קרובה לכ', החובה היא איפוא על כ' לנסע לקידאן ואז ישאל פי אנשים שונים וידע מה להחליט. „הוא אמנם נאה דורש — אמר אבא— אבל חלילה לנו מלהחליט בלי חקירה ודרישה, אתה, דוד הנך צעיר ממני, קבל אתה את הנסיעה עליך (קידאן היתה רחוקה מעירנו מרחק קרוב למאה מילים אנגלים בערך). מר דוד נסע לקידאן ונודע לו ברור שהאיש ובנו הם גנבים ונוכלים.

אחר זמן מה נסעה הנערה לאירלנדיה לדודה אחרת שלה ושם נישאה לאיש הגון.

המעמדים השונים בעירה

הרב. הוא היה תלמיד חכם, הוא היה ראש העדה, הבר סמכא על התורה, הוא היה פוסק את כל השאלות, הוא היה השופט בדיני ממונות, בקצור הוא היה האידיאל של כל הורי בנים זכרים. כל זה היה קודם שחדרה האידיאולוגיה הסוציאליסטית אל העירה שמאז ירד כבוד הרב. הסוציאליסטים היהודים, באשר קצרה ידם מהלחם בכנסיה הנוצרית ומיראה פן יחשדו בהם חבריהם הלא יהודים בנחשלות, לקחו להם את הרב היהודי למטרה. אגב, כבודה של הרבנות החל לרדת משנתעוררה השאיפה להשכלה וההורים החליפו את האידיאל של בן־רב לבן־דוקטור. — הלומדים או הלמדנים היו נכבדים מאד בעיני המון והיו מראים על ילדיהם „הוא יחסן, היא יחסנית". הבעלי בתים (כמובן בתי־עץ) היו נחלקים לפי מדת האמידות שלהם: היה „קצין" כמדומה לי שמשמעות הכנוי הזה היתה שהקצין הוא למעלה מן העניים ואל הנגיד לא הגיע. ה„נגיד" היה עשיר מה„קצין" ורק יחיד או יחידים זכו לי־הקרא בשם „גביר".

הרכוש של כל אחת משלש הדרגות היה בלי ספק לא רב ערך, היה בעירתי, לפני זמני עשיר אחד בשם גליקמן וקראו לו „אפרים דער נגיד" ואמרו שהונו הגיע עד חמשים אלף רובל ולעת זקנתו באו שודדי לילה וגזלו את רוב כספו ממנו.

בעלי המלאכה. למותר יהיה אם גם אנסה לתאר את אהבת התורה, את הכבוד ללמדנים של אלה התמימים אם כי בעצמם היו עמי הארץ. כבר הציב להם שלום עליכם מצבת זכרון בהגבור שלו „טעוויע דער מילכיקער". אם כי טוביה לא היה בעל מלאכה, טוביה היה איש לא מלומד אבל הענין היותר נשגב בחיים אצל טוביה הוא לדעת איזה פסוק, איזה דבר תורה וכן הוא תמיד מצטט פסוקים באופן מוטעה והוא משלה את נפשו שהוא איננו עם הארץ. זוכרת אני את ישראל יצחק הסנדלר שהיה תופר את נעלינו והיה בא לביתנו לעתים תכופות ואף על פי שהייתי ילדה הכרתי את החיבה שלו לאבי ולאחי. גם הוא היה מתבל את דבריו באיזה פסוק.

לא היה רופא בעל תעודה בעירתנו. היה מין „רופא" שקראו לו „פעלדשער". בשעת הדחק הביאו רופא מטעלז (שלשה מילים רוסיים מעירתנו) ואם החולה היה בסכנה הביאו גם כן רופא משבלי (שבעה מילים) וכשרק נשמע בעיר ששלחו לקרא לרופא והבית שהחולה היה בו נמלא אנשים, נשים וילדים, כל אחד בא לבקש עצת הרופא לכאבו, ההוצאה לנסע אל הרופא בעירו בשביל עצה עלתה ביוקר ולא היה פנאי ובכן השתמשו בהזדמנות שבא הרופא אל העירה בשביל מי שהוא ואז שלם כל דורש עצה עשרים קופיקות לרופא.

במשך הזמן התישב רופא גם בעירנו, למרות הכבוד שהיו היהודים חולקים לרופא היו נשים זקנות בעירנו שהיו מומחות לכל מחלה ולכל צרה שלא תבוא שהחליטו שהרופא אינו יודע מאומה ושהן יודעות יותר ממנו.

כמו שהזכרתי, המקצוע של הרופא היה נעלה בעיני היהודים על כל התעודות הנקנות באוניברסיטה, הטעם הראש והראשון היה בלי ספק התואר; בעוד שבעלי מקצועות אחרים היו קוראים בשמותיהם היו פונים אל הרופא בתואר „אדון דוקטור" ולמדו את התינוקות לאמר: „הערר דאקטאר", אבל זה לא היה הטעם האחד. הראשונים שעזבו את ספסל בית המדרש בשביל לקבל השכלה גבוהה וזה היה לפני מאה שנה בחרו על פי רוב במקצוע הרפואה מפאת חוסר הרופאים ברוסיה וכמעט כלם קבלו משרות מהממשלה, וכן נשאר אצל ההמון היהודי המושג „דוקטור" כשם נרדף לבן תרבות למשך של שנים רבות.

חזנות

היהודים אהבו חזנות במדה שאין לשער. שירי תפלה מפי חזן מצוין היה באמת עונג רב מאד. זוכרת אני שאיזה עני נודד בא לעירנו ורק עברה השמועה שהוא יודע לשיר את ה„עודדנו בצדק" של ה„בעלהבית'ל" מוילנא והנה היו לו מהלכים בבתי בעלי הבתים, האכילו אותו עד בלי די ובלבד שישיר את ה„עודדנו בצדק".

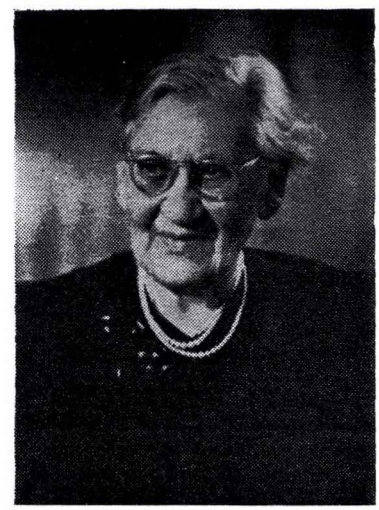
מי היה הבעל הבית'ל מוילנא? הוא, כלומר, יואל דוד לוינשטין היה למסורה ליהודי ליטא במשך של מאה שנים. הרבה שמעתי בילדותי וגם קראתי ספורים על אודותיו אבל דא עקה, קשה להפריד את תמצית ההסטוריה מהאגדות. כשהיינו מסובין אל השלחן לסעודת הצהרים בשבת ספר לנו אבינו שבהיותו נער ולמד בישיבה בוילנא שמע פעם אחת סדור קדושין מפי ה„בעלבית'ל" והלך וספר לנו מה שידע אז שמע על אדותיו.

ה„בעל הבית'ל היה בנו של החזן של בית הכנסת הגדול בוילנא וכבר בילדותו היה ידוע לפלא בקולו המצוין. הפעם הראשונה שעבר לפני התיבה היתה כששר את הסליחות הראשונות לפני הימים הנוראים ובהיותו קטן מסרו אותו הנאספים מיד ליד עד שהובא אל העמוד. אחרי שנות מספר השיאו לו הגביר מתתיהו שטרשון את בתו והוא חי עם אשתו בבית חותנו. הוא הלך לורשא ללמד את חכמת השירה ואיזו צעירה מאצילי הפולנים השתדלה להעבירו על דתו ולא הצליחה. הוא שב לוילנא, נתן גט פטורין לאשתו והקהלה הוילנאית הסירה אותו ממשרתו של חזן בית הכנסת שירש אחרי מות אביו. (ע ו ד י ב ו א)

מ ז כ ר ו נ ו ת י ...

מאת **איטה הרש**/יוהניסבורג

(המשך ו')

א י ט ה ה ר ש

תחת החופה הכלה ו־שושביניה סובבים את ה־חתן שבע פעמים ואחר כך מסדרין (על פי רוב רב העיר) את הקידושין. מש־נגמר סידור הקידושין שבים החתן והכלה, המחו־תנים הקרובים והידידים אל בית החתונה לארוחת הערב שנקראה „מרק של זהב" ואלה שאין לה קר־בת משפחה הלכו כל אחד ואחד לביתם ובאו אחרי כן, על פי רוב הצעירות אל המחול שהיה כמובן הנשים לבד וכל אחת מהמחולות שלמה ל„כלי זמרים" את חלקה של דמי המחול.

היות שהחופה היתה על פי רוב בערב והתהלו־כה עברה על פני ביתנו, אמי היתה נוהגת להעמיד נרות דולקים בחלונות בכדי להאיר לתהלוכה וגם כן לכבוד החתן והכלה. לא ראיתי כמנהג הזה אצל השכנים ברחוב שלנו. המחול נפסק ל־שעה ו„הכשר טאַנץ" מתחיל. הכלה אוחזת בידה קצה של סודר והבדחן (על תפקידו של הבדחן אדבר להלן) קורא לכל אחד כלו־מר: ר' פלוני הדוד או הקרוב או סתם ידיד המשפחה מתבקש לרקד עם הכלה את ה„כשר טאַנץ". הלז נגש, אוחז בקצה השני של הסודר, סובב את הכלה. הכלי־זמרים מנגנים. אחר הגברים מכבד הבדחן את הנשים באותו סדר אלא שכל אחת מהנשים מו־שיטה את ידה לכלה, וכדומה לי, נושקת אותה ושתיהן סובבות בעיגול פעם אחת. אחר זה מתחילה הכרזת המתנות (דראַשע גע־שאַנקן). כל אחד ניגש אל הבדחן פעם אחת, אחר זה מתחילה הכרזת המתנות. כל אחד נגש אל הבדחן, מוסר לו את המתנה, את שמו ומה הוא נותן לחתן או לכלה והבדחן מכריז: „מאת הסב או הסבה, הדוד או הדודה כף של מרק או כוס ליין קדוש, כסף טהור וכו'.

השם בדחן מזכיר אותנו את המלה „בדיחה", „בדיחות" ובכן תפקידו באמת הוא לבדח, ובכל זאת לא הייתי מעודי עדת ראיה באיזו חתונה שהנשים לא בכו לדברי הבדחן. זמנו לישא את נאומו היה אחר „ההושבה" (באַזעצן) לפני בוא החתן והמחותנים. המשורר שללי אמר:

we look before and after and pine for what is not,
our sincerest laughter with some pain is fraught,
we look before and after and pine for what is not,

שללי כיון את החרוז הזה כלפי האנושיות ועל אחת כמה וכמה מתאימים דבריו לנו היהודים שלא היינו רגילים בשחוק וקלות ראש באותה מידה שהיו רגילים בהם אחרים.

למחרת נאספו שוב הזוג הצעיר, המחותנים השושביניו, ה־קרובים והידידים אל בית המרזח, אכלו ארוחת הבקר עוגה עם כוס של קפה, טעמו מהמעדנים והצעירות יצאו במחול, הקשישות מהן התבוננו אליהן. הגברים בחדר אחר התענגו על כוס משקה מהם ששרו שירים ומהם שהתענגו על דברי תורה או על דברים בטלים. ליום טוב שני זה קראו „רומפל", ושוב החקרנים השתדלו למצא את המקור לשם זה. שמעתי פעם רעיון בטלני על השם הזה כמו: מטרוניתא רומית אמרה לאיזה רבי: „מה הוא הפלא בזה שאלהי־כם מזווג זווגים? גם אני יכלה לעשות זאת". היא אספה מאתים עבדים ומאתים שפחות וצותה להם שכל אחד ימצא את הזווג שלו, למחר נמצאו כולם או רובם מומתים ובכן אמר הרבי: „ראו מה פעל אל" ומהמלות האלה יצא השם „רומפל". יותר פשוט וקרוב יותר לאמת היא שהמלה באה אלינו מהמלה הגרמנית Rumpeln שפרושה: רקוד והוללות.

יש לי להוסיף מלים אחדות על עוד מנהג השיך לחתונה. בשבת אחר החתונה בשעת קריאת התורה הלכו נשים אחדות אל בית הנשואה הצעירה, טעמו מהכיבוד שעל השלחן והובילו אותה אל בית הכנסת. מפני הנמוס היה עליה לעמד עד סוף תפלת מוסף. ומהשבת הזאת היתה לחברה בעזרת נשים. לזאת קראו „פירן דאָס יונגע ווייבל אין שול".

תינוקות שנולדו

כשנולד בן למי שהוא בקרו הקרובים והידידים את בית היו־לדת בליל שבת אחר הארוחה. ברכו את בעל הבית, את היולדת בברכת מזל טוב, אכלו פול מבושל ושתו שכר לזה קראו „בן זכר"; בשבת בבקר אחר התפלה בקרו שנית את בית היולדת, ברכו על היין ואכלו עוגה וקראו לזה „שלום זכר". ביום הברית בבקר אחר התפלה היה על השמש להזמין את הקהל אל ה„ברית", ותחת לאמר לכל אחד „פלוני מזמין את כ' לברית מילה אמר: „ברית מילה היום אצל פלוני". הטעם של שנוי נוסח ההזמנה היה שמצוה ללכת אל ברית מילה ואם בעל הברית ממש מבקש את האנשים לבוא ומישהו שאינו יכל מפני שאין לו פנאי או מסבה אחרת, נמצא שהוא מסרב לדבר מצוה.

לכל יולדת, לבר מצוה, לחתונה היו הנשים שולחות עוגות (לעקאך). כשנולדה בת באו הגברים בשבת אחר התפלה ל־„ברכה" והנשים באו אחר הצהרים וקראו לזה „מזל טוב".

ב ר־מ צ ו ה

סדר ה„בר־מצוה" לא היה נעשה באותו הפאר והפומבי ש־עושים היום כשהיהדות נצטמצמה בחצוניות. הסדר היה צנוע. איזה זמן לפני ה„בר־מצוה" היה על הנער ללמד הנחת תפילין, לשנן את ה„הפטרה" שלו כדי שיוכל לקרא ב„נביא" בלי טעמים. את נגוני הטעמים כבר למד בחדר בכל יום ששי לפני הצהרים.

בשבת שהנער עלה לתורה באו הגברים אחר התפלה ל־„ברכה" והנער דרש לפניהם דרשה שלימד אותו הרבי והנשים בקרו אחרי הצהרים. ההורים והקרובים והידידים נתנו מתנות והאחרים פטרו את עצמם במשלוח עוגה או בקבוק יין. ומאז ואילך היתה על הנער החובה או הזכות להניח תפילין ולהתפלל בצבור, להצטרף למנין ולמזומן.

ה ש ד כ ן

אינני בקיאה בהסטוריה של שדכנות אצל היהודים. האנציק־לופדיה של ולנטין אומרת שהשדכנות נתפתחה בראשית ימי ה־בינים, והנשואין בגיל רך — לפי דעתה — גרמה למשלוח יד זה. בתקופת ההשכלה התחילו להתיחס אל השדכנות בבוז והשדכן היה למטרה להתול ולעג. נשארו אצלנו כמה וכמה הלצות על ה־שדכן, אין צרך להאריך שאומנותו של השדכן היתה רחוקה מ־שלמות. השדכן לא ידע את הצעירים או ידע אותם אך מעט (ובאמת לא היה לו הרבה על מה להתחקות בנוגע להם, הואיל ועל פי רוב היו הצעירים פשוטים), עסקו היה עם ההורים משני ה־צדדים; לדעת את היחוס שלהם ואת ההתחיבויות מצד אבי הכלה, איך שיהיה, לפני ההגירה היתה עירנו בעלת שלש מאות משפחות עבריות או קרוב לזה ולא היתה בהם אף אשה אחת שנשארה בתולה בלה!

דברי תומס הרדי עולים לפעמים בזכרוני „שני החצאין לא תמיד נפגשים בכדי להעשות לאחד שלם". לא, לא תמיד הם נפ־גשים בלי סיוע. בת שבגרה והזווג אחר קצת לבא — מקרה כזה היה לדאגה וכמעט לחרפה להורים.

(ע ו ד י ב ו א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

(המשך ה')

בערב השני של חנוכה עשו להם נערי החדר סביבונים קטנים עם האותיות נ׳ ג׳ ה׳ ש. כלומר: נס גדול היה שם. הסביבון נקרא „וועךפל" או „גאר".

במשחק שמשו האותיות תפקיד אחר לגמרי, „נון" היה מסמן „נישט", כלומר לא זכית, אין לך לקחת מאומה מהקרן הכללית. „ג" — משמעו „גאַר" כולו שלך. „ה" — העלפט און האַלב, כלומר קח את החצי, „ש" — שטעל, כלומר אתה חיב להוסיף על הקרן. זכורני שפעם עשו הנערים סביבון גם בשבילי. חנוכה לא עשתה רשם מיוחד אפילו בבית איש אורתודוכסי. מותר היה לעשות כל מלאכה חוץ מחצי השעה שנרות החנוכה היו דולקים והנשים היו מספיקות אז את מעשה התפירה או הטויה וכדומה. בגיל רך התחלתי להתפלל שלש פעמים ביום ובכן היו קריאת ההלל בשחרית, על הנסים בתפלות נוסף על ברכת המזון ולמוד הפרשיות „וישב" „מקץ" המושכים את הלב על יוסף ואחיו שתמיד חלו בשמונת ימי החנוכה — כל אלה נתנו אופי מיוחד לכל השבוע (שכחתי שנערי החדר למדו רק חצי יום בחנוכה וגם זה הבליט את האטמוספירה החצי חגיגית). אבי לא היה מחונן בקול נפלא, אבל התענגתי מאד כששר „מעוז צור ישועתי" בהתהלכו לארך החדר הלוך ושוב וידיו משולבות מאחוריו, הקשבתי בתשומת לב ולמדתי את הזמר על פה.

איטה הרש

תנאים וחתונה

כששני הצדדים (מצד החתן ומצד הכלה) באו לידי הסכם, באו ביום מיוחד ההורים והקרובים אל בית הורי הכלה וכתבו „תנאים". אכלו ושתו וברכו את החתן והכלה וההורים ואיש את רעהו בברכת מזל טוב. היו מקרים שעשו במקום כתיבת תנאים רק „קנין". החתן הושיט מטפחת, והנערה אחזה במטפחת וכך היתה ל„כלה". איני יודעת איך נהגו אצל החנונים או בעלי מלאכה אבל זוכרת אני היטב שבמקרה שתורתו היתה אומנותו של החתן, והכלה היתה מעיר אחרת בא אבי הכלה או אחיה או שלחו עגלה להוביל את החתן אליהם לכבוד החג הראשון (פסח, שבועות או סכות) שבא בזמנו אחרי התנאים או הקנין ואחר היום טוב השיבו אותו לבית הוריו.

עלי להפסיק קצת ולדבר על ענין שהסתכלתי אליו יותר מפעם אחת. בין ה„צרות" זו לזו נכללות החמות וכלתה. החמות מתרעמת על ה„על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו" והכלה חוששת שבעלה אינו כלו שלה באשר חמותה מתערבת בחייה הפרטיים, היחסים האלה כנראה הם טבעיים ואינם תלוים באי אלו תנאי החיים. הקדמונים לא נהגו ב„על כן יעזב"... באשר הבן לא עזב את הוריו בפועל, הוא חי באחוזת אביו עבד את אדמתו או רעה את צאנו ובמות אביו ירש את נחלתו, הוא הביא לו אשה מן החוץ, רק הבת עזבה את הוריה ולוקחה למקום בעלה ו־זהו מה שעשה אבצן מבית לחם: הוא שלח את שלשים בנותיו החוצה והביא שלשים בנות של הורים אחרים לשלשים בניו (שופטים י״ב־ט׳) וכך היו כלם נוהגים. הכונה של „על כן יעזב" היא שכיון שנשא אשה, האיש אינו כרוך עוד במדה מרובה אחרי הוריו, אינו זקוק כל כך לאהבתם ולהשגחתם. בזמן התלמוד היו חיי המשפחה בלי ספק שונים ממה שהיו בתקופת בית ראשון או קודם לה, אבל היחס בין החמות והכלה היו בבחינת על כן יעזב, הואיל ואף בזמן התלמוד היו שתיהן צרות זו לזו.

כמדומה לי שהיחס לא היה כל כך גרוע בזמן שהייתי ילדה קטנה במקרים שהחתנים היו מצוינים בבקיאותם בתלמוד והיו בנים להורים לא אמידים. אבי הכלה תיכף לאחר התנאים קנה בעד החתן שעון זהב עם שרשרת זהב, הזמין בשבילו אדרת עור מעולה וכדומה. המתנות השביעו רצון את הורי החתן. אם בנם נעשה לרב — טוב, ואם לא — על אבי אשתו היה לדאוג בשביל עסק בעדו. איך שיהיה אבי האשה היה אחראי בעד התכלית ובכן לא היה מקום לצרות עין מצד החמות ואפשר הדוגמה שאני יודעת היתה יוצאת מן הכלל. יודעת אני שאמי אהבה את כלותיה והן אהבו אותה; אפשר שהיחס היה הודות לבטול עצמה, לותרנותה של אמי.

עלי לשוב לעניני ולהתחיל בסדר החתונה. בשבת שלפני החתונה עלה החתן לתורה. זוכרת אני מקרה אופיני: חתן אחד נקרא לעלות לתורה, איני זוכרת את שם משפחתו ואפשר שלא ידעתי כלל, הוא היה ידוע בשם בערע יאַנקע זוסעס. איני יודעת את הסבה שגרמה לאבי את השגגה, אם מפני שהיו אורחים נכבדים בעיר או שהיה עוד חתן באותה שבת, איך שיהיה החתן בערע בן יעקב בן זוסי קבל לפי דעתו „עליה" נמוכה ולא יכל לסלח את הפגיעה בכבודו ובכעס גלוי רמז לאבי שהוא נושא פנים ליחידים ומעלים עין מאחרים. אבי נתעצב מאד על הזלזול בכבודו וכששב מבית הכנסת הביתה ספר לבני ביתו מה שקרה. הענין האי־נעים שמש פתחון פה לאמי ולאחי להוסיף לבקשו שיתפטר מהגבאות, אבא הודה שהצדק אתם אבל אם אינני טועה הוא נבחר שוב בסוף השנה.

ובכן החתן עלה לתורה, באותה שבת כבר היתה תחת יד ה־שמש רשימה של שמות האנשים שעליו היה להזמין אל החתונה, אותם ואת משפחותיהם ואם מי שהוא מהעתידים להיות קרואים לא בא אל בית הכנסת באותו בקר הלך השמש אל ביתו למסר את ההזמנה. ביום החתונה שלחו הורי הכלה את ה„כלי זמרים" אל חברי המשפחה היותר קרובים כמו דודים ודודות לנגן להם „יומא טבא" או כמו שקראו לזה בשם הפולני: „דאַבראַניעדז" והכלי זמרים קבלו את שכרם מהקרובים בעד הכבוד.

אם החתן בא מעיר אחרת הוא וכל המחותנים מצדו התעכבו באיזה מלון לא רחוק מהעיר ושלחו שליח להודיע להורי הכלה על דבר בואם. המחותנים מצד הכלה כבר הזמינו קודם לכן אחדים מהאברכים והבחורים לנסע לקבל את פני החתן. במלון הגישה אם החתן כיבוד ואחר כך נסעו כלם העירה וסרו אל הבית המיועד בשביל החתן ומחותניו, הגברים שבעיר הקרואים אל החתונה הולכים אל החתן וקראו לזה „קבלת פנים" והאנשים וגם הנשים שבאו עם החתן ומחותניו הלכו אל בית החתונה ואחר שעה קצרה מתחילה „ההושבה (באַזעצן). מושיבין, או יותר נכון, מושיבות, כלומר הרבנית ועוד נשים חשובות, את הכלה על כסא באמצע החדר, מתירות את שערות ראשה, מטבילות טבעת זהב במים שנתנו לתוכם סוכר ומושחות בה את שערותיה לסמן טוב, סמן לחיים מתוקים, חיים של זהב. אחר כך מסדרות את השער כמו שהיה. הכלה מכסה את עיניה ואת פניה במטפחת בין שהיא בוכה ובין שאינה בוכה. בין כך החתן והמחותנים שלו וכל הגברים שבאו לקבלת הפנים באים לבית החתונה וקוראים לזה „כסות" (באַדעקנס) החתן והמחותנים נגשים אל הכלה, מי שהיא מוסרת להם סודר של משי והם מכסים את ראש הכלה ואת פניה ואומרים „אחותנו את היי לאלפי רבבה" והולכים עם החתן אל החופה בחצר שלפני בית הכנסת, האמות שוהות עם הכלה. אחר זה שבים שני האבות והשושבינין אל הכלה וההורים משני הצדדים והשושבינין מוליכין את הכלה לחופה וקהל הנשים שהיו בבית החתונה אחריהם.

(עוד יבוא)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

(המשך ד')

ה ה ג י ר ה

בימי ילדותי ולנגד עיני החלה התמורה הגדולה בישוב אחינו בליטא והיא ההגירה לאמריקה ולאפריקה הדרומית. ליטא היתה מדינה עניה. הליטאים הם עם חקלאי. שום תעשיה ראויה להזכר לא היתה בליטא עד סוף המאה התשע עשרה. יהודים רבים ילידי ליטא עזבו את מולדתם מקדמת דנא והתישבו בערים שונות ברוסיה בעת הפסקה מרדיפות והגבלות לאיזה זמן בימי ממשלת אלכסנדר השני; אחרים התישבו בנפות הבלטיות; מספר לא קטן היה של „יושבים" (מאָסקוועֶר זיצער, ריגער זיצער) כלומר אלה שמשפחותיהם ישבו בליטא והם עצמם סחרו בערים גדולות מחוץ לליטא ובאו פעם בשנה ליום טוב לבקר את בני ביתם.

איטה הרש

היהודים שחיו בליטא היו חנונים; מחזיקי בתי מרזח; חוכרים, כלומר אלה שישבו בכפרים והחזיקו בחכירה מאת בעלי אחוזות מחלבות, בתי מלון, חלקות שדה וגני פירות; בעלי מלאכה וכלי קדש ורובם התפרנסו בצמצום. מטעם הממשלה הריאקציונרית של אלכסנדר השלישי גורשו אל תחום המושב כל היהודים (חוץ ממתי מספר בעלי זכויות מיוחדות) מהמקומות שהשתקעו בהם במשך של דור שלם ובתחום עצמו גורשו היהודים מהכפרים. בתי המרזח סגרו באשר הממשלה לקחה לעצמה את ההכנסה מ־מכירת משקה (מונופולין) המסחר בפשתים ובזרע פשתים שהיה בידי יהודים שקנו את הסחורה מהאכרים והוציאו אותה לחוץ לארץ בטל מפני שבעלי החרושת בגרמניה התחילו לשלח את סוכניהם ישר אל האכרים בלי אמצעות היהודים. גורשו גם כן אל תחום בעלי מלאכת הגבים למכסה הגגות בליפלנדיה שהיו יהודים ילידי ליטא ונשארו בלי פרנסה.

במצב כלכלה הרוס שאין דוגמתו שמו אחינו את פניהם לאמריקה ולאפריקה הדרומית. אלפים ורבבות עזבו את התחום הצר והלכו לעבר הים בתקותם למצא את לחמם ומפלט מרדיפות.

החיים בכלל לפני ההגירה

היהודים אינם יודעים סדר ומשטר, וכשיש להם „סדר" בפסח שואלים הם „מה נשתנה". את ההלצה הזאת שמעתי בנעורי. איני יודעת אם ההלצה הזאת נבראה בתקופת ההשכלה בזמן שהמשכילים ראו אצלנו רק חסרונות ואצל אחרים כלו של טוב ויופי או לא, כשאני לעצמי איני יכלה למצא את הסוד או את הכח הנעלם של עמנו. איך הצליח עם קטן ודל זה, מפוזר ומפורד והמיעוט בכל ארץ שבארצות גלותו ליסד חיים יהודיים טפוסיים, חיים מסודרים שנשתמרו בהם לא רק המצוות הקלות שאדם דש בעקביו אלא גם כל המנהגים, כל הנמוסים שלהם, לא רק השבת והמועדים עם המאכלים המיוחדים להם אלא גם כל ימי הפגרא והצומות והאופי המיוחד לכל אחד מהם.

קריאת כל אחת מחמש המגילות בנגון המיוחד לה והפסוקים „אשר הגלה מירושלים"..., „והעיר שושן נבוכה" ו„בכל מדינה ומדינה אשר דבר המלך מגיע..." (מגילת אסתר) דוקא בנגון הזה עצוב של איכה. בשבת שלפני ראש חדש הזכירה אותנו אמנו בזו הלשון „ילדות היום ראש חדש בענטשן" ובראש חדש גופא הזהירה אותנו לבל נשכח לאמר „יעלה ויבוא" בברכת המזון. בשבתות חרף אחר הצהרים „אמרנו" ברכי נפשי (תהלים ק"ד) ושירי המעלות (תהלים ק"כ־קל"ד); בקיץ קראנו בכל שבת פרק מפרקי אבות וכאשר סימנו את ששת הפרקים התחלנו מחדש מפרק ראשון ואם לא נשארו ששה שבועות שלמים עד ראש השנה בשביל המחזור האחרון קראנו שני פרקים ידועים בשבת אחת כדי לסים את ששת הפרקים לפני ראש השנה, ומה שעשינו אני ואחיותי עשו כמונו רבבות ילדות אחרות. בכל יום חמישי בערב לשו הנשים את הבצק מקמח לבן או מסלת לשם חלה לשבת וקמו בעוד לילה לאפות את החלות.

כן נהגו הנשים בווילנא, במינסק, בברדיטשוב וברוב הקהלות שבתפוצות ישראל. מליוני יהודים אכלו בכל יום ששי לארוחת הבקר שלהם לחמניה חמה בחמאה או בחלב (מה שהיה המושג של באָנטשע שווייג מהתענוג של גן עדן). אפית המנטאַשן בתענית אסתר שעניינה אותי כל כך בילדותי עניינה גם כן רבבות ילדים וילדות אחרים בקהלות שונות. מליוני יהודים אכלו מרק ולוקשן בליל שבת וטשולנט לסעודת הצהרים; מליוני יהודים אכלו קנייד־לעך בפסח, בלינצעס בשבועות, קרעפלעך בערב יום כפור, הושענה רבה ופורים, הילדים השמיעו קולות ברעשניהם בעת קריאת המגילה בפורים, שחקו באגוזים בפסח, קבלו פרוטות בחנוכה ומשלוח מנות בפורים בכל עיר ועיר, סדר היום היה אחד בכל המקומות.

לכל תכלה יש קץ אבל סדר החיים הקבוע, החד גוני — כמה אחראי היה הוא בעד קיומנו! החיים היו חיים יהודיים. המשכילים, משכילים למחצה וסתם יודעי ספר קראו עתון עברי, כתבו מכתביהם בעברית. פתגמים, בדיחות בנויות על איזה פסוק או מנהג או דין היו שגורות על פיהם. על ליל חג שחל במוצאי שבת היו אומרין „זה יקנהז", כלומר ראשי התבות של יין קדוש נר הבדלה זמן. כשחייתי בורשא אחרי נשואי שמעתי את סוכננו הגליצאי אומר שבארצו יש גם „יקנהזל" וזהו ליל סכות שחל במוצאי שבת והלמד' הוא רמז על הברכה „לישב בסכה".

ה ש ב ת

כמו שהזכרתי לעיל היה ביתנו קרוב לבית המדרש ותמיד היה עירוב מבית המדרש עד ביתנו. מפני זה החזיקו כמה נשים את סדוריהן בביתנו משבת לשבת. באות הנשים בבקר לקחת את סדוריהן ואחר התפילה באות שנית, מניחות את סדוריהן בארון הספרים, מהללות את אמא על הנקיון והסדר ששררו בבית והולכות להן. בשבת אחר התפילה אהבתי להביט בעד החלון ולראות את הנשים השבות מבית הכנסת לבושות שמלות שבת. אחר הצהרים היו חבורות של צעירות (צעירים לבד) הולכות לטיל מעבר לגשר שעל הנהר, כולן לבושות בגדי שבת ונאות היו הצעירות בשבת יותר מכל ימות השבוע. יפה אמר המשורר הינה „מי שרוצה לקחת אשה יפה יבחר אותה בשבת".

ח נ ו כ ה

משחק קלפים לא היה נהוג בביתנו. אנחנו הילדים שחקנו בקלפים בשמונת ימי חנוכה. ביום הראשון של חנוכה הוציא אבי את צרור הקלפים שכבר עבר עליהם כלח מבין הקורה והסיפון, מקום שם היה טמון בכל ימות השנה ונתן לנו ולפעמים גם אבי שחק עמי. אחר החנוכה לקח אבי את הקלפים ממנו אבל לא השיב אותם למקומם עד ליל חל הולדת הנוצרי שבערב ההוא הותר לנו משחק הקלפים. הערב הזה נקרא „ניטל". הנערים לא בקרו את „החדר". בערב הזה וגם בחורי הישיבה, כמדומה לי, בטלו מלמודם.

הנוטים לחקרנות בקשו שורש לשם „ניטל" ואמרו שהוא מרכב מראשי התבות של „ניט טאָר לערנען", היותר רציניים חשבו שהשם הזה מוצאו מהמלה נתלה — רמז להתלוי. באמת השם הזה מוצאו מהמלה Natal בפרושה לידה, כלומר לידת הנוצרי. אינני יודעת את סבת המנהג של קלות ראש הזה, ההיה כעין ניגוד לאמונת הנוצרים או להפך, היהודים היו מושפעים מהם וקלות ראש של בטול תורה ומשחק קלפים היתה בבחינת חקוי של קלות ראש מצד הנוצרים שהתמכרו להוללות (קרניבל).

(ע ו ד י ב ו א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת **איטה הרש**/יוהניסבורג

(המשך)

א י ט ה ה ר ש

הקבצנים המחזרים על הפתחים הסובבים מעיר ל־עיר באו יום יום, כל אחד נגעי לבבו עמו: זה חולה, לזה אשה ובנים, השלישי — אשתו יולדת וכל אחד מבקש עזרה מקופת הצדקה. היו עניים יותר מכובדים ואלו היו כלי קדש כמו משולחים, מגידים, חזנים וסתם יודעי ספר. צריך היה לתת להם נדבה כדי לשכר בעל עגלה להוביל אותם לעירה הקרובה. לפעמים, כשקופת הצדקה כמעט שנתרוקנה שלח אבי אותי אל שיינה הינדה ל־שאל אם בידה לעזר במעט. שיינה הינדה היתה גם כן גבאית בזעיר אנפין ותמיד קבצה על יד בכדי לעזר לעניים. ההכנסה לקופת הצדקה באה מזה שבימות השבוע אחר תפילת השחרית סבב אבי את כל המתפללים והקופסא בידו ו„העולם" משליך את נדבותיו אל תוך הקופסא; מגדרים ונדבות בבית הכנסת; מפדיונות, כלומר מנדרים לחיי חולים מסוכנים וסתם נדבות מיחידים.

הקבצנים שסבבו מבית לבית קבצו פתקאות. הפתקא היתה פסת קרטון קטנה מרובעה וגושפנקא של „גבאי צדקה דטרישיק" עליה. הפתקאות נעשו בביתנו ואנשי העיר קנו אותן במחיר קו־פיקה אחת בעד שמונה פתקאות וכל קבצן קבל פתקא או שתי פתקאות ואחרי אשר סבב הקבצן את כל העיר הביא את „הונו" אל השלחני, כלומר אל אבא, והוא שלם במזומן קופיקה אחת לכל שמונה פתקאות.

קודם אפית המצות היתה אספה, נאספו בבית הרב: אבא, יהושע גרינשטיין, זה נשוא הפנים אשר נדבותיו למוסדות שונים בכל שמחת תורה עלו לחמשים רובל ועוד אחדים מבעלי הבתים, עשו רשימה משמות אנשי העיר ובצד כל אחד הסך המוטל עליו לשלם לקופת „מעות חטים" (כך קראו את התמיכה לעניים לחג הפסח). הכלל הנהוג היה: על כל אחד היתה החובה לתרם למעות חטים ואם מי שהוא התאונן שאין ידו משגת לתרם הציעו לו לקבל מקופה זו ואם מחה באמרו כי אין הוא נזקק לצדקה אמרו לו: „אם כן תן", (געבן אדער נעמען). התרו בכל בעלי בתי החרשת המצות שלא ירשו לשום איש להוציא את המצות שלו טרם יביא רשיון שחור על גבי לבן וגושפנקא של הגבאי עליו. הרשיון שמש תעודה שפלוני שלם את המוטל עליו לקופת מעות חטים.

הרשימה היתה בביתנו ומקרים מעניינים מהימים ההם נשארו בזכרוני. היו כאלה שהתרעמו על המכס וקבלו שגבוה הוא יותר מדי, אבא מספר איזה ספור או משל, האיש שוכח את כעסו, צוחק ומשלם. אשה אחת נכנסה ושואלת כמה עליה לשלם למעות חטים. אבא שואל לשמה, הוא סוקר את הרשימה מראשה עד סופה ואינו מוצא. האשה נעלבת ושואלת: „בין איך ניט אין אידישן רייס־טער? אבא שואל עוד פעם לשמה ואומר: סליחה, אני שגיתי, מצאתי את שמה, עליה לשלם שלשים קופיקות". האשה שבעת רצון ומשלמת ואחרי אשר יצאה אבא רושם את שמה ואת שלשים הקופיקות.

אבא דאג לבחורי הישיבה להזמין להם „ימים", כלומר להמציא לכל אחד שבעה בעלי בתים שיאכילו אותו איש בית יומו. אבא תמיד לוה כסף בתור גמילות חסד, לא בעד עצמו אלא שהיו אלמנות שבקושי ובדוחק נהלו את חנויותיהן או בתי מזרח שלהן והיו זקוקות לגמילות חסדים בכל עת ובכל שעה והן בעצמן לא היו בעלות בטחון ואין איש אשר ילוה להן אבל לא היה איש אשר בידו להלוות שישיב את פני אבי ומעולם לא קרה שעל אבא היה לשלם את חובות האלמנות.

שרפות בערים קטנות מימי קיץ היו כל כך שכיחות עד כי שמשו כעין לוחות השנים והתקופות לתושבים. הם היו מדברים למשל על איזה מאורע שקרה בעבר ואמרו — זה קרה לפני או אחרי השרפה הראשונה או השניה וכדומה. בשרפה שהיתה בילדותי נשרף בית המרזח של שתי אלמנות, החמות וכלתה. בית המרזח היה המקור היחידי לפרנסת שתי הנשים וארבעת הילדים. שתי הנשים פנו אל אבי בבקשה שישיג להן עצים בהקפה לבנין בית חדש. אבא נסע לעיר קורשאן ודבר על לב לייב ליפשיץ ש־יתן להן החומר הנחוץ בהקפה. „היהיה ר' שמואל לייב ערב בעד התשלומין?" — „כן" ענה אבא „אני ערב". — „וכיצד ר' שמו־אל לייב בוטח בשתי נשים שאין להן כסף?" — „וכיצד ר' לייב ליפשיץ בוטח בי?", שאל אבא. — „איש ישר הוא". — „ונשים ישרות גם הן", אמר אבא. המשא ומתן נגמר. לייב ליפשיץ נתן את החומר הנחוץ והבית נבנה.

אבא היה גם כן רודף שלום בין איש לאשתו. זכורני פעם באה אשה אחת להתאונן על גורלה המר, בעלה צרר לבנה בתוך מגבת והכה אותה בה. אבא הזמין את הרב דעירנו ללכת אתו אל הבית של האשה ושם הוכיח את הבעל: „הלא בוש תבוש, יוסי, להכות את אשתך ובאופן כה אכזרי. מעשה כזה הוא חרפה ליהודי". — „אשרה הוא — ענה יוסי — שלב רך לי, אלמלי היה לבי קשה קצת אזי הרגתי אותה". ויש שאבא נסע לעיר אחרת לראות חתן בשביל יתומה.

בלילי חרף הארכים היה אבא קם בשעה השלישית אחר חצות ולמד גמרא עד השעה השביעית שאז הלך אל בית הכנסת להתפלל תפילת שחרית. אבא אהב את אשתו ובניו והיה דואג לבריאותנו. בימות הסתו שאז היו הגשמים מרובים והרחובות היו מכוסים ב־רפש היה בודק בבקר בטרם נקום את נעלי כלנו מדאגה פן אינן בתכלית השלמות ואפשר שאגחנו מתרשלים לקחת אותן אל הסנ־דלר לתקון ובכן אנו עלולים להצטנן ח"ו ועם כל זה היה כעסן ומטיל אימה על בני ביתו. לאותה היראה, לאותו הכבוד שאבא דרש וקבל מכלנו לא זכו עשירים שבזבזו סכומים מרובים על מו־תרות בשביל בניהם. הייתי ילדה קטנה כשאמר לי אחי זאב שאין יושבין על כסא האב ומהיום ההוא לא ישבתי על כסא אבי עד יום מותו כשנים עשר יום קודם שמלאו לו ששים ושבע שנים ואז אני בשנתי העשרים. בהיותי הצעירה במשפחה היתה חובתי לתת ל־אבא את הכד עם המים בבקר בבואו מבית הכנסת לרחץ את ידיו לארוחת הבקר, להביא לו את סנדליו ולקחת ממנו את נעליו. אבי לא מחל על כבודו לשום איש והיה נוח להעלב. נטיתו להת־פאר בבניו העלויים ובבת זקונים שלו הבקיאה בתנ"ך לא היתה עלולה להרבות לו אוהבים בעירנו הקטנה שכל אחד עינו צרה ב־חברו, ובכל זאת היו אנשים אוהבים לבא אל ביתנו. במדה לא קטנה גרמה לזה אמא שהיתה מקפידה על הנקיון והסדר בבית ו־למרות רהיטינו הפשוטים לא היה כלל אי נעים לבקר את ביתנו אבל העיקר היה כי אהבו לשוחח את אבא ואת אחי זאב שמתה עליו אשתו בשנתו השלשים ושלש ואחרת לא נשא וחי אתנו. ה־אברכים וסתם לומדים באו על פי רוב בלילי שבתות וגם אחר שלש סעודות. אבי היה ראש המדברים ונושאי שיחותיו היו על פי רוב הגדולים והרבנים המפורסמים שידע פנים אל פנים בימי עלומיו. אבי היה ממש כבור סוד שאינו מאבד טפה. מימיו לא שכח אף רעיון אחד על איזה פסוק או מאמר חז"ל שקרא או שמע. כן זכר את כל החדודים שכמעט כולם נוסדו על דברי תורה או על לשון נופל על לשון ומלבד מאמרי חז"ל שהשתמש בהם, ככל בני דורו הלומדים היו שיחותיו תמיד מתובלות באיזה ספור או חדוד או משל. משגברה ההגירה מעירנו לאמריקה ולאפריקה הדרומית ובמשך שנים אחדות נתרוקנה עירנו ממרבית תושביה ומשנשרפו רוב בתי עירנו וכמה משפחות העתיקו לערים אחרות בטלו סדרי החיים הללו.

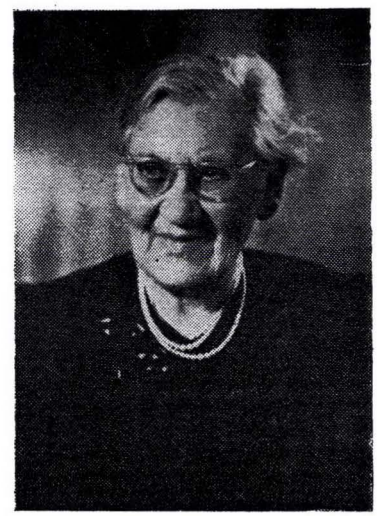
(ע ו ד י ב ו א)

...מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת **איטה הרש**/יוהניסבורג

(המשך)

אני מתחילה ללמוד תורה

א י ט ה ה ר ש

ילד אחד, חברי למשחק התחיל ללמוד „אלף בית". ה„אלף בית" עם אותיותיו הגדולות והנקודות מונח לפניו על השלחן והוא חוזר אחרי אבי: „אלף בית גימל" וכו'. אני מתעניינת, עומדת מנגד ומקשיבה. מן האותיות הוא עובר לנקודות: „קמץ אלף אָ קמץ בית בָ" והלאה וכן פתח וסגול עד סוף הנקודות. כך רכשתי את ראשית ידיעת הקריאה והשאר למדתי מעצמי. ישראל מוטקה חברי התחיל חומש בפרשה חוקת ובכן למד את שלשת הפסוקים הראשונים של „חוקת" כלומר: וידבר — און ער האָט גערעדט, ה' — גאָט, אל — צו, משה — צו משהן, ואל — און צו, אהרן — צו אהרן, לאמר — אזוי צוזאָגן, זאת — דאָס איז, חוקת — די געזעץ, התורה — פון די תורה... ויקחו — און זיי זאָלן נעמען, אליך — צו דיר, פרה — אַ קו, אדומה — אַ רויטע, תמימה — אַ גאַנץ רויטע...

למחר חזר שוב על ששת פסוקיו. בערב אמרתי לאחותי לאה: „אני יודעת את החמש של ישראל מוטקה". — „היתכן?" שאלה אחותי. „כן", עניתי אותה. „אם כן, הביאי חומש וקראי". מתוך התפעלות אמרה אחותי לאמא: „אבא צריך ללמד אותה תורה". „כן", ענתה אמא. „אבל מי יודע אם ירצה". כששב אבא הביתה הפצירו בו אמא ואחותי והוא באחת: „אי אפשר, אבות התלמידים יאמרו שאני מתעניין בה יותר מבתלמידי. אבל היא יכלה לשבת אצל השלחן ולשמע". ובכן הייתי לתלמידה ועברתי מכתה לכתה.

ספרים למקרא המתאימים לגילי לא היו לי, קראתי בתנ"ך בעצמי הלאה מן המקום שעמדו בו בני הכתה שלי ההולכים לאט. פעם ראיתי בידי אחד הנערים ספר קטן ישן בלי דף ראשון ואחרון והכתב כתב רש"י, לא היה לנער שום צורך בספר. הוא לא ידע לקרא בו ובכן נתן לי את הספר כבקשתי ואני אז כבת תשע, קראתי בספר ומצאתי שאני מבינה מה שאני קוראה. „מה את קוראה?" שאלני אבי, „איני יודעת" עניתי. אבי לקח את הספר מידי הביט בו ושאל אותי: „החפצה את להיות למגיד?" הוא פנה אל אחי זאב ואמר: „היודע אתה מה שהיא קוראה? היא קוראה את „פרקי דרבי אלעזר", ושניהם צחקו. אבל אמא שלא היתה מלומדת כלל התגאתה בבת זקונים שלה למדנית הקוראה בספר ש„מגידים" משתמשים בו וכשבא איצע, מוכר־ספרים לעירנו קנתה לי „פרקי דרבי אלעזר" חדש, כרוך עם אותיות מרובעות עם פרוש בעד שתים עשרה קופיקות. כמו שאמרתי, אמא לא היתה מלומדת, גם קרא את התפילות כדבעי לא ידעה ומכל שכן שלא ידעה את הקריאה ב„צאינה וראינה". היא היתה הבכירה במשפחתה והיו לה ששה אחים ואחות אחת והמשפחה ישבה בכפר ששם החזיקו הוריה בית מרזח. על אמא היה לעזר בגידול הילדים, בבשול ואפיה ובכל עבודה בבית. הסבתא, אם אמא אמנם היתה בקיאה בכל תפילות השנה וב„צאינה וראינה", אבל היתה טרודה יותר מדי מלמד את בתה.

כשנשאה אמי לאבי שמואל לייב בשנתה החמש עשרה ואבי אז בן עשרים, כל אחיה למדו תורה מפי בעלה ואחדים מהם היו במשך הזמן לתלמידי חכמים. הדוד שמואל או כמו שהיה נקרא בעיר מושבו פינסק „רבי שמואל וילקאָמירער", באשר נשא אשה מוילקאָמיר ומשם העתיק לפינסק, היה במשך של עשרים וארבע שנים המנהל של שתי הישיבות בפינסק ובקארלין הסמוכה לה. הוא היה רבו של הד"ר ויצמן בשעתו. על הדוד יצחק היו אומרים שהוא ידע את כל המשנה על פה. מפאת שכלו הישר ובור לבבו היו שולחים לקרא לו מהערים הקרובות להיות המתוך במשפט בוררים. הדוד לייב רובינשטיין היה אהוב לבריות לא רק בגלל תורתו. אי אפשר היה לבלי לאהב את האיש הנחמד הזה, הוא היה איש אמת בעל מזג טוב ובעל הדרת פנים עד יומו האחרון. הוא מת בשנתו החמשים ושתים.

שלש המדות שמנו חכמים בעמנו: רחמנות, בישנות וגמילות חסדים, כולן נתקיימו באמא. זכורתני עובדא מימי ילדותי. חברי בני הכתה שלי למדו את הפרשה „חיי שרה". לשם „קרית ארבע" נותן רש"י שני פרושים: א) על שם ארבע ענקים שהיו שם: אחימן ששי ותלמי ואביהם. ב) על שם ארבע זוגות שנקברו שם: אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה (לפי הפשט נקראה העיר על שם איש ששמו „ארבע" כאמור ביהושע „קרית ארבע האדם הגדול בענקים"). אמא אמרה לי שאשאל את אבא איך ידעו בימי אברהם לקרא את העיר על שם ארבע הזוגות שנקברו שם והרי אברהם היה עוד בחיים, יצחק היה צעיר ויעקב טרם נולד. ועלי לשאל את אבא ובלבד שלא אגלה לאבא שהיא היא השואלת. אבא היה הגבאי של חברת גמרא בעירנו והגיע זמן של הסיום הגדול, ובכן צריך הסיום להיות בביתנו. שכרו מבשלת לעזר לאמא בבשול ואפיה ובחורי הישיבה והאברכים עזרו בהכנות אחרות, הם השיגו את השלחנות הארוכים והספסלים וכדומה. החליטו הבחורים לנטע שתי שורות של עצים מבית המדרש עד ביתנו שהיה לא רחוק מבית המדרש ולא היו בתים בינתים. אמא התנגדה לזה בכל עוז „זה כבוד יותר מדי גדול" היא אמרה, „ואיני יכלה לקבל. יכולים אתם לנטע עצים אבל עליכם להתחיל מאיזה מרחק מביתי", וכך היה. אבא לא התערב בשקלא וטריא זו. מלבד הגבאות של חברה גמרא אבא היה גם הגבאי של בית הכנסת (באמת זה היה בית מדרש) והגבאי של צדקה. הגבאות של בית הכנסת גרמה לקנאה ושנאה — קנאה מצד אלה שהיו בטוחים שלא נופלים הם מאבא, אם כן גם להם הזכות לכבוד. ושנאה מצד אלה שחשו את עצמם נעלבים כשנפלו בחלקם עליות לתורה נמוכות מכפי ערכם ומצבם. בכלל היתה הגבאות של אבא נגד רצון אמא ואחי.

המלמד ש. קנא באבי את בניו, את גבאותו, את הדירה ואת הפרה. אני, הקטנה שבמשפחה, הייתי היוצאת מן הכלל. הוא היה אומר שאותי הוא אוהב. לאחרים היה קובל על האי צדק שבוחרים באבא לגבאי שנה אחר שנה והיה אומר גם כן שאמת הדבר שבניו של אבא הם בעלי כשרונות אבל לא במדה שאביהם חושב עליהם. האחרים לא היו מתרשלים להביא את דבריו של ש. אל אבא שלא בנקל יכול לסלח איזו מלה נגד בניו. ש. היה בעל הבית שגר בו ולנו לא היה בית שלנו, על אבא היה לשלם שכר דירה, אבל אי אפשר היה בשום אופן לאמר על החדר שבו חי ש. שזה הוא דירה נאה המרחיבה דעתו של אדם, רק פעם או פעמים הייתי בביתו בילדותי. ש. היה בא לפעמים אל ביתנו, כשבא בערבי חרף וראה את האש הבוער בתנור (בימים היותר קרים אמא היתה מסיקה את התנור פעמים ביום, בבקר ובערב) היה אומר „הדירה שלכם היא דירה קרה מאד, ההוצאה על עצים להסקה שלכם בלי ספק גדולה מאד, ממש „דלות" והיה אומר עוד „מדוע אתם מחזיקים פרה? החלב שלכם עולה במחיר גבוה יותר ממחיר שמשלמים במחלבה". אמא היתה עונה: „אני אוהבת לקנות חלב מהפרה".

בנוגע לגבאות של צדקה, מובטחני שיוסי בן יועזר איש ירושלים לא היה גבאי של צדקה מימיו שאלמלא היה לא היה אומר „ויהיו עניים בני ביתך", ממש לא היתה מנוחה מהם. גם את ארוחותינו לא יכלנו לאכל במנוחה. זה יוצא וזה בא. עניי עירנו קבלו את תמיכתם פעם בשבוע בערב שבת ביחד עם חלק מהתמחוי, בכל יום חמשי לפנות ערב היו שני יהודים הולכים מבית לבית, כל אחד שק על שכמו והיו מקבצים להם תפוחי אדמה, שעועית, קטניות, גרות וכדומה ולפעמים קבלו גם פרוטות במזומן או חתיכות של בשר בין הנדבות. אמא עשתה את החלוקה ושלחה לכל אחד את שלו על ידי אליה המלמד אשר גם הוא נשא את חלקו בעד טרחתו.

(ע ו ד י ב ו א)

. . . מ ז כ ר ו נ ו ת י

מאת איטה הרש/יוהניסבורג

א. ה ר ש

נולדתי הצעירה ב־משפחתי, בת חמש בנות ושלשה בנים. היתה מסו־רה במשפחת אבי שהיא חטר מגזע השל"ה הקדוש. ולסמך מסורה זו שימשה העובדה שבני המשפחה לא אכלו תרנגולי הודו כמו שנהגו השל"ה וצאצאיו. ועוד זאת ששם משפחתם של חמשת אחי אביו של אבא היה הורביץ כשם משפחתו של השל"ה ורק אביו של אבא בחר בשם „מלמד" (אפשר מפני גזרת עבודת הצבא ששנוי השם היה לפעמים לסגולה בדו־קה). בני משפחת אמי נהגו להתיחס על משפחת השר יהושע צייטלין, וגם להם לא היו ראיות מוכיחות את אמיתת המסורה הזאת מלבד העובדה שהמשפחה היתה היחידה בכל זמוט שכמה מבנו־תיה נקראו בשם צייטע או צייטל בעוד שאצל אחרים היו מבטאים את השם הזה „סייטע".

זכרונות ילדותי

מוצאי שבת. אבא יושב אל השלחן וכותב מכתב אל אחותי שמחה הבכירה שבמשפחה, היושבת בקליקול, מרחק שבעה מילים (רוסיים) מעירנו טרישיק, פלך קובנה, מחוז שבלי. חלוף המכת־בים בין אבא ובין אחותי היה נעשה על ידי „הדואר היהודי", כלומר ע"י הזדמנות כי לא היה דואר לא בטרישיק ולא בקליקול. אמא יושבת בצד השלחן לעומת אבא ומזכירה אותו מה לכתב והעיקר שלא ישכח את חשבון הבד. חשבונות היו תמיד בין אמא ובין אחותי, כי בהיות אחותי טרודה בחנותה וטפיה לקחה אמא על עצמה להזמין בשבילה אצל האורגות הליטאיות בד לסדינים ומפות לשלחן. כמו כן בכל קיץ בזמן עשית הריבה, בהיות אחותי דואגת פן ידברו בה קרובי בעלה שבזבזנית היא, היתה אמא מטגנת את הפרות ושולחת לה מן המוכן. אני רצה לארך החדר רצה ושוב, אמא הביטה בי ואמרת לאבא: „היום מלאו לאיטקה חמש שנים"...

אני משחקת בחוץ לפני פתח ביתנו. פתאם אני רואה את הדוד רפאל, דודו של אבא, הזקן העור ההולך לקראת הבית ומקלו בידו. אני רצה לקראתו, אוחזת בידו ועוזרת לו לעבר בשלום את הגשר הקטן על פני התעלה אשר לפני ביתנו. זה הדוד שנסתמא בחצי ימיו וחי יותר משמונים שנה לא פסק גירסא מפומיה. הוא שכר לו „רבי" ולמד. בנו יוסי־הירשה שחי במוסקבה פירנס אותו. התנאים שעל פיהם חי הדוד בביתנו, כמה שילם בעד דירה, ארוחה והשגחה איני יודעת. בלי ספק היתה גינת הירק חלק מהשכר אם לא כלו. וגינה זו מה טיבה? מגרש היה ליוסי־הירשה בטרישיק. לפני השרפה „הראשונה" היה בית עליו וגינת ירק מאחורי הבית. יוסי־הירשה נתן לאמא את הרשיון לעבד את כל המגרש לגן ירק. ויש שאמא עשתה מסחר בגן. היא זרעה אותו בשותפות עם צייטע אשת שלמה. התנאים של השותפות היו כדלקמן: על צייטע היה לשלם שכר חרישה וזריעה, להמציא את הזרע ולשלם לאמא רובל וחצי במזומנים. צייטע (שמה היה כשם אמא) היתה קרובה לנו הן מצד אבי והן מצד אמי.

ערבי חרף הארכים. נערי ה„חדר" גמרו את שעורם והלכו להם. כבו את הנר (פאלם ליכט) קנין כספם של הנערים והדליקו אב המנורה הקטנה. אבא יצא מן הבית. אמא יושבת על התנור הגמוך (ליזשאנקה) ומתקנת גרבים. בחדר כמעט חשך. אני ואחו־תי מקים הגדולה ממני בשלש שנים משחקות אצל התנור. אני רונה לאמא ואומרת: „אמא, קני מאת רחל צירלה תפוחים קפו־אים לי ולמרקה". אמא שואלת את רחל צירלה למחיר התפוחים שאמנם הוא ביוקר: התפוחים הגדולים קופיקה וחצי מחיר האחד, אך באותה שעה אמא במצב רוח טוב והיא אומרת: „תתן נא תפוח לכל אחת מהילדות".

הבית שבו ישבנו היה שיך לרחל צירלה והיו לה שכנים בכל חלקיו. את החלק הכי הגון השכירה לאבא בתנאי שהיא תדור ב־מטבח שלנו. מכירת תפוחים קפואים בחרף היתה אחת הכנסותיה של רחל צירלה. הכניסה לביתנו מחזית הבית היתה דרך פרוזדור. זה היה חדר קטן בלי רצפה. בלבד החבית עם המים שהביאה שואבת המים הליטאית בבקר מן הבאר של בית המדרש ועוד חבית קטנה ממנה עם מי נהר לתה, עמד בפרוזדור הארון ששימש בת־ר מזנון. שלשה מדפים היו לארון, על המדף העליון היו הסי־רים עם הריבה, מלבד בחדש ניסן שאז היו המצות עליה. על ה־מדפים האחרים היו חלב, חמאה, שמנת וגבינה, כי בהיות הפרה חולבת היו לנו מעשה החלב די והותר אף כי אמא מכרה חלק מ־החלב. בארון עמדה גם הקערה עם התופינים שאפתה אמא לשם „ברכה" לשבת והספיקו לכל ימות השבוע כי כשחש אבא תיאבון, ולא תיאבון לאכילה, נתנה לו אמא תופין וכוסית יין. כשהתחלתי להתפלל בכל יום התירה לי אמא פת בשחרית כזאת לפני התפלה. מן הפרוזדור היה פתח לחדר מרווח בעל שלשה חלונות. לחדר הזה קראנו „בית" (שטוב). מלבד ה„בית" היה לנו עוד חדר אחד וזה היה נקרא „אלקיר" והחדר השלישי היה המטבח אשר גם לרחל צירלה היה חלק בו. הכניסה אל המטבח מאחורי הבית היה גם כן דרך פרוזדור, בפרוזדור הזה מלבד המדרגות אל העליה עמד הארון עם המכולת והתפוחים הקפואים של רחל צירלה ועוד היה בו פתח למטבח שני. זה היה חדר קטן כמעט כלו חשוך. אמא לא השתמשה בחדר זה לשם בשול. שם היה היין שלש חביות לפני חג הפסח וחבית אחת לשאר ימות השנה. אמא מכרה מן היין לפסח ולמהדרין לקדש על היין בכל שבתות השנה, וכל מי שהיה נותן יין לקדוש ולהבדלה לבית הכנסת היה קונה ממנה. אמא קנתה את סחורתה ממוכרי היין בטלז ובשבלי. בחדר הזה עמדו גם ה־כדים עם הקשואים החמוצים והחלב עד שהחמיץ.

החלק השני של הבית היה מכיל חנות ומאחוריה שני חדרים אשר רק לאחד מהם היתה רצפה. תנור אפיה גדול היה נתון בין שני החדרים וקיר של קרשים היה מבדיל ביניהם. לימים הוסרו שנים או שלשה מן הקרשים לשם פתח בין שני החדרים. בכל חדר ישבה משפחה בעלת ארבע ולפעמים חמש נפשות. אחת ה־שכנות החזיקה את החנות ומכרה בה מכלת ובימי הקיץ גם תות כחול (בלאָע יאַגדעס). בפנת הבית היה עוד חדר אחד, בו גרה אל־מנה ובנה ושתי בנותיה.

כשמתה רחל צירלה נסב הבית לבן חורג שלה שמואל כהן שישב בריגה והיות ואשתו היתה קרובה לאבא נתן לאבא לשבת בדירתו ישיבת ארעי עד אשר ימכר את הבית בתנאי שאבא יעשה את היותר נחוץ לתקון הבית. בקרוב היו לנו חדרים מסוידים, תנור חדש וחלונות שניים לחרף. כעבר איזה זמן מכר שמואל כהן את הבית לקרובתו רחל לאה ולבעלה דוד יעקב ועל אבא היה לשלם שכר דירה כמקודם. דוד יענקיל היה עוזר בטחנת המים אשר בקצה העיר. בבקר השכם היה יוצא לעבודתו ובערב היה שב, ובבית פנימה היתה רחל לאה השלטת, ואף כי היתה בעלת משפחה רבת נפשות בכל זאת ישבה בתחילה רק באחד משני החדרים מאחורי החנות, אך במהרה הרחיבה את גבולה ולקחה גם את החדר השני לעצמה. גם היא מכרה מכלת בחנותה והוסיפה עוד מין אחד על סחורתה. היא אפתה ומכרה כעכים של קמח שחור וחורים גדולים היו לכעכיה. לפני חג הפסח הפכה רחל לאה את ביתה לבית חרושת למצות ומה טוב היה לי אז! אני יוצאת ובאה בכל עת להביט ויש כל כך הרבה דברים לראות! מן המנפה עד רחל לאה בעצמה המכניסה את המצות לתוך התנור ומוציאה אותן משם אפויות, הכל כל כך מעניין. מראה המצות ה־אפויות משמח לב, חג הפסח כל כך קרוב. האויר בחוץ הולך וחם, בין השמשות הולך וארוך, צדי הרחוב קמעא קמעא מתיבשים מהרפש, המים שבתעלה שוטפים בחזקה, פיסות הניר שאני משלי־כה לתוכם נעלמות כהרף עין.

(ה מ ש ך י ב ו א)

זכרונות
של
איטה הרש

זכרונות
של
איטה הרש